

АГРОСВІТ

№16 серпень 2023

Науково-практичний журнал

ISSN 2306-6792

9 772306 679204

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Васильєва Наталя Костянтинівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем і технологій, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Вініченко Ігор Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Кучеренко Г. Б.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Безус Роман Миколайович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Василенко Леся Олексіївна, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технологій захисту навколишнього середовища та охорона праці, Київський національний університет будівництва і архітектури, академік академії будівництва України

Гончаренко Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Грабчук Оксана Миколаївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Добровальська Олена Володимирівна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Каткова Наталя Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і економічного аналізу, Національний університет кораблебудування ім. адмірала Макарова

Качула Світлана Валентинівна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця

Крючко Леся Станіславівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Кураташвілі Альфред Анзоревич (Тбілісі, Грузія), доктор економічних, філософських і юридичних наук, професор в галузі суспільних наук, професор Грузинського технічного університету в області Публічного права (Факультет Права і Міжнародних відносин), науковий керівник Інституту Бізнесу і Права факультетів Права і Міжнародних відносин і Бізнес-технологій ГТУ, завідувач відділом економічної теорії Інституту економіки імені П.Гугушвілі Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвілі

Курбачка Лариса Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Павлова Галина Євгеніївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Пантелеєва Наталя Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Самойленко Алла Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Сегеда Сергій Андрійович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри маркетингу та бізнес-аналітики, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Таврійського державного агротехнологічного університету, Таврійський державний агротехнологічний університет

Федоренко Станіслав Валентинович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технологій захисту навколишнього середовища та охорона праці, Київський національний університет будівництва і архітектури, академік академії будівництва України

Фролова Тетяна Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних фінансів, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Череп Олександр Григорович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки, Запорізький національний університет

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Шабатура Тетяна Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії і економіки підприємства, Одеський державний аграрний університет

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 16 серпень 2023 р.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»).

Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 975 від 11.07.2019 р.

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво KB № 23728-13568ПР від 27.12.2018 року
ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 458-10-73
(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net
www.nayka.com.ua
www.agrosvit.info

Засновники:
**Дніпровський державний аграрно-економічний університет,
ТОВ "ДКС Центр"**
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою 17.08.23 р.
Підписано до друку 17.08.23 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 10.6
Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.
Замовлення № 1708/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»
м. Київ, пров. Куренівський, 17
Тел. (044) 537-14-34

© АгроСвіт, 2023

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 16 серпень 2023 р.

У НОМЕРІ:

Третяк А. М., Прядка Т. М.

Тренд інституціонального розвитку земельного устрою сільських територій в Україні 3

Качула С. В., Лисяк А. В.

Кредитна та депозитна поведінка домогосподарств в Україні як складова забезпечення їх фінансової стійкості 11

Вініченко І. І., Дідур К. М., Дідур О. В.

Значення ресурсного потенціалу аграрного підприємства в забезпеченні продовольчої безпеки країни 20

Рибчук А. В., Погуц С. А.

Сутнісні риси циклічного розвитку економічних процесів 28

Жук М. В., Пацарнюк О. В.

Управління нематеріальними активами аграрних підприємств з використанням методів бухгалтерського обліку 34

Чаркіна Т. Ю., Зайцева В. М., Пікуліна О. В., Чернова Н. С., Полішко Т. В.

Маркетингові дослідження інноваційних напрямів розвитку туристичного бізнесу в Україні 39

Мединська Н. В., Гунько А. А., Куценко О. О., Мороз Ю. О., Замлинський С. С.

Децентралізована модель фінансового забезпечення системи економічного стимулювання екологічнобезпечного землекористування в умовах воєнного часу: пріоритети та особливості формування 48

Серєда О. О.

Упровадження стратегічних напрямів ефективного використання земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств 56

Міщенко В. В., Гуськов А. В.

Необхідність державної підтримки стійкості розвитку аграрної галузі в умовах війни 61

Стоянов А. Ф.

Сучасний стан та особливості функціонування світового біржового ринку в умовах війни в Україні 69

№ 16 / 2023

CONTENTS:

Tretiak A., Priadka T.

TREND OF INSTITUTIONAL DEVELOPMENT OF LAND MANAGEMENT IN RURAL AREAS IN UKRAINE 3

Kachula S., Lysiak L.

CREDIT AND DEPOSIT BEHAVIOR OF HOUSEHOLDS IN UKRAINE AS A COMPONENT OF ENSURING THEIR FINANCIAL STABILITY 11

Vinichenko I., Didur K., Didur O.

THE SIGNIFICANCE OF THE RESOURCE POTENTIAL OF THE AGRICULTURAL ENTERPRISE IN ENSURING THE FOOD SECURITY OF THE COUNTRY 20

Rybchuk A., Poguts S.

ESSENTIAL FEATURES OF THE CYCLIC DEVELOPMENT OF ECONOMIC PROCESSES 28

Zhuk M., Patsarniuk O.

MANAGEMENT OF INTANGIBLE ASSETS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES USING ACCOUNTING METHODS 34

Charkina T., Zaitseva V., Pikulina O., Chernova N., Polishko T.

MARKETING RESEARCH OF INNOVATIVE DIRECTIONS OF TOURISM BUSINESS DEVELOPMENT IN UKRAINE 39

Medynska N., Hunko L., Kutsenko O., Moroz Y., Zamlinskyi S.

DECENTRALIZED MODEL OF FINANCIAL SUPPORT OF THE SYSTEM OF ECONOMIC STIMULATION OF ECOLOGICALLY SAFE LAND USE IN WARTIME CONDITIONS: PRIORITIES AND PECULIARITIES OF FORMATION 48

Sereda O.

IMPLEMENTATION OF STRATEGIC DIRECTIONS FOR EFFECTIVE USE OF LAND AND RESOURCE POTENTIAL OF AGRICULTURAL ENTERPRISES 56

Mishchenko V., Huskov A.

THE NEED FOR STATE SUPPORT FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRARIAN SECTOR IN THE CONDITIONS OF WAR 61

Stoianov A.

FEATURES OF THE WORLD EXCHANGE MARKET PERFORMANCE DURING THE WAR IN UKRAINE 69

УДК 332.2:332.3

А. М. Третяк,

д. е. н., професор, член-кореспондент НААН України, професор кафедри геодезії та землеустрою, Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1154-4797>

Т. М. Прядка,

к. е. н., доцент кафедри геодезії та землеустрою,

Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6179-0128>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.16.3

ТРЕНД ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЗЕМЕЛЬНОГО УСТРОЮ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ

A. Tretiak,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Chief Researcher, Bila Tserkva National Agrarian University

T. Priadka,

PhD in Economics, Associate Professor, Bila Tserkva National Agrarian University

TREND OF INSTITUTIONAL DEVELOPMENT OF LAND MANAGEMENT IN RURAL AREAS IN UKRAINE

У статті в процесі дослідження висвітлено інституціональну роль в удосконаленні системи земельного устрою сільських територій в Україні. Для цього використано інституціонально-поведінковий підхід щодо формування земельного устрою сільських територій, який слід розглядати як певну структуру, що акумулює соціально-економічний досвід суспільства і держави, систему сформованих законів, взаємовідносин і традицій, зв'язків та способу мислення. Інституціональне середовище земельного устрою сільських територій як соціо-економіко-екологічна система, включає: 1) інституції та інститути зовнішнього середовища: права, власності на землю, земельного ринку, управління; 2) інституції та інститути внутрішнього середовища; традиції, звичаї, звички, економічні інституції, розвитку земельних відносин, землегосподарювання, громадянського суспільства.

Розроблена логічно-змістовна схема інституціональної моделі регулювання інституціонального розвитку земельного устрою сільських територій включає: інституції та інститути державного управління та громадянського суспільства. В свою чергу інституції та інститути державного регулювання включають інституції та інститути земельних відносин і системи землекористування та інструменти інституціонального регулювання. Інституції та інститути громадянського суспільства включають: інституції та інститути самоуправління, землегосподарювання, громадських організацій та інструменти інституціонального регулювання. Інструменти інституціонального регулювання обумовлюють визначення цільових показників інституціонального розвитку земельного устрою сільських територій через які здійснюється оцінка ступеня досягнення цілей інституціонального розвитку земельного устрою сільських територій. Взаємодія інститутів державного управління з інститутами громадянського суспільства здійснюється як у формі прямого впливу держави на інститути громадянського суспільства, так і у формі зворотного зв'язку.

В результаті застосування інституціонально-поведінкового підходу до формування земельного устрою сільських територій, систему земельного устрою в Україні доповнено ще одним блоком (підсистемою) — інституціональним, який включає: 1) Інституції та інститути земельних відносин; 2) Інституції та інститути самоврядування; 3) Інституції та інститути землегосподарювання; 4) Інституції та інститути громадських організацій.

The article discusses the institutional role in improving the land management system in rural areas in Ukraine. To do this, an institutional-behavioral approach was used to form the land management system in rural areas, which should be considered as a specific structure that accumulates the socio-economic experience of society and the state, a system of established laws, relationships and traditions, connections, and ways of thinking. The institutional environment of land management in rural areas as a socio-economic-ecological system includes: 1) institutions and institutes of the external environment: land rights, land ownership, land market, governance; 2) institutions and institutes of the internal environment: traditions, customs, habits, economic institutions, land relations, land management, civil society.

The developed logical-content scheme of the institutional model for regulating the institutional development of land management in rural areas includes: institutions and institutes of state governance and civil society. In turn, institutions and institutes of state regulation include institutions and institutes of land relations and land use systems, as well as instruments of institutional regulation. Institutions and institutes of civil society include: self-governance institutions, land management, public organizations, and instruments of institutional regulation. The instruments of institutional regulation determine the definition of target indicators of institutional development of land management in rural areas through which the assessment of the degree of achieving the goals of institutional development of land management in rural areas is carried out. The interaction of state governance institutions with civil society institutions is carried out both in the form of direct influence of the state on civil society institutions and in the form of feedback.

As a result of applying the institutional-behavioral approach to the formation of land management in rural areas, the land management system in Ukraine has been supplemented with another block (subsystem) — the institutional one, which includes: 1) Institutions and institutes of land relations; 2) Institutions and institutes of self-governance; 3) Institutions and institutes of land management; 4) Institutions and institutes of public organizations.

Ключові слова: земельний устрій сільських територій, інституціональний розвиток, інституціональне регулювання.

Key words: land management of rural areas, institutional development, institutional regulation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Інституційна модель земельного устрою сільських територій, незалежно від великої відмінності на європейському рівні, на місцевому рівні являє собою сукупність соціальних відносин, інституційних з'єднань і рівнів управління, які є єдиним географічним і соціальним простором, "що є змінною геометричною величиною" [1]. У зв'язку з цим, поняття земельний устрій сільської території — "територіальна цілісність", яке стосувалося лише продуктової однорідності (наприклад — зони рослинництва, зони садівництва тощо) або природного ландшафту (наприклад — гірські території, степові райони та ін.), в даний час значно розширилося.

Цілі та завдання стратегічного розвитку земельного устрою сільської території все більшою мірою визначаються поза адміністративними межами або поза "класичною" цілісною територією як у середині країни, так і у середині одного регіону [2]. В зв'язку з цим, інституціалізація розвитку земельного устрою — це перехід від "Системи", або з однієї з функцій управління земельними ресурсами та землепорядкуванням, до окремого важливого сегменту в економічному просторі — до соціально-економічної "Інституції" [3]. Це відбувається на вимоги сучасної управлінської практики й інших викликів регіональної, національної і глобальної економіки (територіально-просторової діяльності пов'язаної із просторовою економікою організації використання земельних та інших природних ресурсів, земельними відносинами, системами землекористування).

Відповідно, дослідження тренду інституціонального розвитку земельного устрою в Україні є досить актуальними.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є дослідження інституціональної моделі розвитку земельного устрою сільських територій в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В рамках інституціонально-поведінкового підходу, засади якого нами розкрито в праці "Землепорядкування в Україні: розвиток на засадах новітньої інституціонально-поведінкової теорії" [4], земельний устрій сільських територій слід розглядати як певну структуру, що акумулює соціально-економічний досвід суспільства і держави, систему сформованих законів, взаємовідносин і традицій, зв'язків та способу мислення.

На розвиток земельного устрою сільських територій впливає низка негативних факторів та наявні соціально-економічні проблеми: макроекономічні, зумовлені станом внутрішньої та зовнішньої кон'юнктури, темпи зростання економіки, рівня інвестиційної активності, які не дозволяють інтенсифікувати модернізацію сільської соціальної інфраструктури і економіки та посилюють залежність розвитку сільських територій від інвестицій, низька капіталізація землекористування. Земля, будучи одним із найважливіших джерел та інструментів розвитку, досі залишається ресурсом, який використовується з недостатньою віддачею,

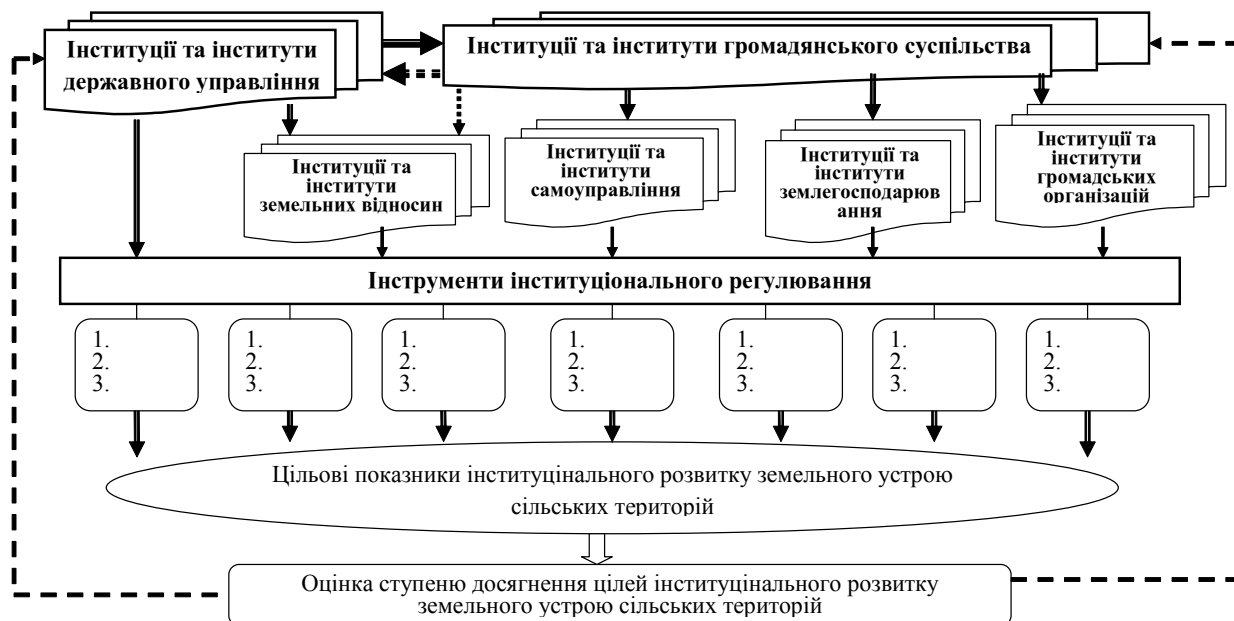

Рис. 1. Логічно-змістовна схема моделі інституціонального розвитку земельного устрою сільських територій

Джерело: авторська розробка.

більш того — часто перетворюється на бар'єр на шляху сталого зростання та підвищення добробуту сільського населення регіонів та їх громадян. У сфері земельних відносин не забезпечено гарантій прав сумнісних власників та користувачів. При багатих земельних ресурсах, що не завжди ефективно використовуються, зберігаються невинновдані бар'єри доступу до землі (дефіцит ділянок при достатку землі).

В рамках інституціонально-поведінкового підходу земельний устрій сільських територій слід розглядати як певну структуру, що акумулює соціально-економічний досвід суспільства і держави, систему сформованих законів, взаємовідносин і традицій, зв'язків та способу мислення [5]. Насамперед, це інституції зовнішнього середовища (або системи вищого порядку). Саме вони задають "правила гри" для суб'єктів кожної із підсистем земельного устрою сільської території. Елементами її служать інституції права, інституція власності, інституція ринку, інститути як органи, що забезпечують дотримання формальних правил. Це обумовлює необхідність моделювання розвитку системи земельного устрою на різних ієрархічних рівнях.

У контексті соціальних наук моделювання розуміється як науковий метод дослідження соціальних об'єктів шляхом відображення їх основних характеристик, особливостей на спеціально створених з цією метою моделях [6]. Модель є уявним чи умовним образом, анало-

гом будь-якого об'єкта, процесу чи явища, який відтворює у символічній формі їх основні типові риси [7]. Інституціональна модель, що ілюструє угруповання інституцій та інститутів відповідно до авторської концепції дослідження їх впливу на процес розробки рішень та вибір відповідних інструментів, необхідних для досягнення цільових показників комплексного розвитку земельного устрою сільських територій, приведена у вигляді схеми (рис. 1).

На верхньому рівні групування інститутів та інститутів ми виходимо з достатньо традиційного підходу щодо розмежування інституцій державного управління та інституцій громадянського суспільства. Інституції державного управління регламентують діяльність та взаємини суб'єктів державного управління з метою реалізації державної політики. Діяльність інституцій громадянського суспільства спрямована на обмеження повноважень влади, яка завжди прагне їх розширити (така природа влади), захист прав і свобод людини, збалансованість органів влади щодо один одного, створення системи, коли діяльність держави та життя суспільства залежать від загальноновизначених законів. Державна політика та державне управління формуються та здійснюються органами державної влади у взаємодії з інститутами громадянського суспільства в залежності від безлічі факторів. Інститути громадянського суспільства, беручи участь у політиці та державному управлінні, виконують універсальні та

специфічні дисфункції, та різноманітні моделі взаємодії з органами влади. Влада і громадянські інститути повинні ініціювати створення нових комунікативних майданчиків з метою подолання бар'єрів, що виникають, в наслідок вузькогрупового бачення ключових проблем акторами взаємодії, та впровадження конфігуративних методів аналізу процесів, що виробляють плідний конкретний результат [8]. У приведеній моделі взаємодія інститутів державного управління з інститутами громадянського суспільства здійснюється як у формі прямого впливу держави на інститути громадянського суспільства, так і у формі зворотного зв'язку. Держава забезпечує процес прийняття законів та інших формальних правил, за якими живе суспільство, тим самим держава встановлює рамки, в межах яких може відбутися громадянська ініціатива.

У цьому полягає суть впливу держави на суспільство. У свою чергу, інститути громадянського суспільства, будучи носіями загальнолюдських і національних традицій, впливають на зміст законів і правових (формальних) норм, що приймаються державою. У всі часи законодавство формувалося на базі моральних норм того суспільства, в якому ці норми набули форми законів. Грунтуючись на вищевикладених положеннях можна констатувати, що законодавче забезпечення комплексного розвитку земельного устрою сільських територій загалом відображає ставлення суспільства до цієї проблеми.

У складі інституцій громадянського суспільства ми виокремлюємо три групи інституцій:

- інституції самоврядування;
- інституції землегосподарювання;
- інституції громадських організацій.

Такий підхід до групування інституцій, на нашу думку, забезпечує найзручніше розмежування інструментів реалізації їх цільових функцій. Інституції самоврядування розглядаються у нашому дослідженні, передусім, як місцеве самоврядування, хоча самоврядування, як форма організації, характерна всім інституціям громадянського суспільства. Місцеве самоврядування є найважливішою ланкою моделі управління розвитком земельного устрою сільських територій. Відповідно до законів "Про місцеве самоврядування в Україні" [9], "Про добровільне об'єднання територіальних громад" [10] та "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель" [11] визначення стратегії

земельного устрою на місцевому рівні покладається на територіальні громади.

Органи територіальних громад в сільських територіях фактично є низовою ланкою системи державного управління, оскільки їх бюджет та адміністративні можливості повністю регламентуються рішеннями вищих органів виконавчої влади. Подвійність ситуації полягає в тому, що з одного боку будь-яке самоврядування в державі обмежується певними рамками, але чим жорсткіші ці обмеження, тим менше ініціативи виходитиме від такого самоврядування, тим більше продукуються утримувальні настрої територіальних утворень. Виходом із ситуації є компроміс, при якому органи місцевого самоврядування отримують максимум можливостей для реалізації власних ініціатив, але цей рівень самостійності не повинен провокувати сепаратизм і вести до руйнування цілісності системи державного управління. Питання балансу взаємовідносин місцевого самоврядування та ефективності державної влади належить до вічних проблем будь-якої держави, при цьому в кожній конкретній ситуації рішення повинні забезпечувати гармонійний розвиток усіх територіальних утворень усередині держави. На сучасному етапі розвитку в нашій країні явно переважає тенденція дублювання повноважень органів місцевого самоврядування, що негативно відображається на розвитку земельного устрою сільських територій.

В рамках інституційної моделі взаємодія інститутів місцевого самоврядування з інститутами державного управління може розвиватися як у формі соціального партнерства з передачею місцевому самоуправлінню окремих державних повноважень, так і за рахунок підвищення ролі органів територіального громадського самоврядування. При цьому чим активніше здійснюється ця взаємодія, тим ефективніше може здійснюватися комплексний розвиток земельного устрою сільських територій.

Інститути землеволодіння та землекористування виступають головною рушійною силою, що формує економічну мотивацію всіх ланок системи управління. Особливість цієї групи інститутів полягає в тому, що їхня діяльність здійснюється у формі некомерційних організацій, що здійснюють свою діяльність на засадах самоврядування, і при цьому основне завдання полягає у розвитку бізнесу щодо організації використання землі та інших природних ресурсів. Розвиток землегосподарювання є основним чинником комплексного розвитку земельного устрою сільських територій. Розви-

ток землегосподарювання забезпечує населення роботою, а люди живуть там, де є робота.

Розвиток соціально справедливого та соціально благополучного суспільства безпосередньо залежить від добровольчої активності громадян і, як наслідок, діяльності соціально орієнтованих некомерційних організацій. Через накопичення досвіду добровольчої діяльності формуються установки на активну життєву позицію, духовно-моральні цінності, що поєднують суспільні та особисті інтереси [12].

У запропонованій нами моделі управління земельним устроєм внутрішній зв'язок в організації інститутів не знімає питання про виділення особливостей кожної групи при виборі інструментів для досягнення цілей комплексного розвитку земельного устрою сільських територій. Детальний аналіз інструментів управління, що використовуються виділеними нами групами інституцій, представлений нижче, а при формуванні загальної схеми функціонування моделі необхідно визначитися з їх складом. Набір інструментів, представлених у таблиці (табл. 1), не можна вважати вичерпним, оскільки в рамках конкретного дослідження він визначається з одного боку, завданнями цього дослідження, а з іншого боку — авторським підходом до формування моделі земельного устрою.

Ступінь ефективності використання інструментів кожною групою інституцій визначається рівнем досягнення цільових показників комплексного розвитку земельного устрою сільських територій. Склад цих показників може бути запозичений із відповідних державних програм, а може відображати і авторську позицію. Пріоритет авторського підходу до набору цільових показників полягає в тому, що в цьому випадку набір показників може встановлюватися з урахуванням думки самих мешканців сільських територій, а показники держпрограм більше формалізовані та орієнтуються на адміністративні процедури.

В результаті зіставлення рівня запланованих показників з досягнутими формується оцінка ступеня досягнення цілей комплексного розвитку земельного устрою сільських територій.

Ступінь досягнення цілей за різними показниками може дуже сильно відрізнятися, в цьому також більш прийнятний авторський підхід до встановлення показників, так як у звітах чиновників з держпрограм практично всі цільові показники завжди виконуються, а якщо вони не виконуються, то відбувається коригування цільових показників. Такий підхід доко-

Таблиця 1. Інституції і основні інструменти регулювання інституціонального розвитку земельного устрою сільських територій

Групи інституцій	Основні інструменти інституційного регулювання
Інституції державного управління (регулювання земельними відносинами, адміністрування землекористуванням)	1. Законодавство 2. Державні програми 3. Фінансове регулювання 4. Інформаційне забезпечення 5. Державний нагляд та контроль
Інституції самоврядування	1. Правове регулювання розвитку земельного устрою в межах своєї компетенції 2. Територіально-просторове планування розвитку землекористування та управління 3. Управління інтересів різних груп населення, влади та бізнесу 4. Залучення населення у розробку пропозицій, підготовку та реалізацію проектів місцевих ініціатив 5. Формування іміджу землегосподарювання та території 6. Муніципальний контроль
Інституції землегосподарювання	1. Інвестиційна та інноваційна діяльність 2. Ринкові угоди на земельному ринку 3. Лобіювання та захист інтересів певних груп чи видів підприємницької діяльності (землегосподарювання) 4. Державно-приватне партнерство
Інституції громадських об'єднань	1. Соціальні проекти 2. Громадський контроль 3. Формування громадської думки на основі спільності інтересів

Джерело: авторська розробка.

рінно суперечить моделі розвитку, оскільки будь-який результат буде визнаний успішним і зворотного імпульсу для внесення коректив до системи управління не виникає. Навпаки, при об'єктивній (незалежній) оцінці результати ніколи не бувають ідеальними, і такі результати стають основою для конкретних пропозицій щодо внесення коректив до механізму функціонування інституційної моделі земельного устрою. На схемі моделі інституціонального розвитку земельного устрою (рис. 1) імпульси зворотного зв'язку показані пунктиром.

Відповідно, в системі земельного устрою, це перш за все моделі (варіанти прийняття) земельпорядних соціально-економічних та екологічних заходів і дій щодо формування збалансованого землекористування. Накладання обмежень з використанням інституціональної структури дозволяє упорядковувати вибір варіантів та визначати правила гри. Інституційний підхід в удосконаленні регулюванні розвитку земельного устрою сільських територій має на увазі, перш за все, врахування історично властивої даному співтовариству матриці поведінки у галузі земельних відносин та землекористуванні. Новації привнесені докільям, повинні вбудовуватися в існуючу матрицю як ба-

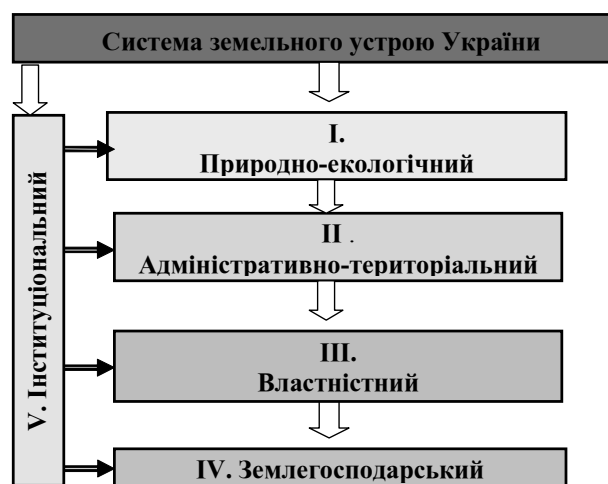

Рис. 2. Логічно-змістовна сутність доповненої інституціональним блоком системи земельного устрою в Україні

Джерело: розроблено з використанням [13].

зова основа природно-екологічного каркасу земельного устрою, та вимагає великої роз'яснювальної роботи. Система регулювання інституціональним розвитком земельного устрою сільських територій на основі інституційно-поведінкового підходу повинна базуватися на дотриманні наступних принципів:

- дотримання балансу інтересів індивідуальних та групових акторів;
- формування сприятливої інституційної інфраструктури земельного ринку;
- принцип історизму. Він виявляється у тому, що необхідно враховувати образ і стиль мислення, традиції та звички, стереотип суджень про те, що "справедливо" та "несправедливо";
- принцип стабільної довіри в питаннях економічної взаємодії;
- принцип пріоритету прав власності на землю учасників процесу земельного ринку;
- принцип доступної інформаційної складової взаємодії;
- принцип спрямованості управлінського впливу на розвиток сталого землекористування та згуртованість інституційних відносин методами "м'якого", несвідомого управління не тільки на індивіда, а й на соціальні групи, суспільство, державу;
- принцип партнерства (колективна робота всіх учасників процесу розвитку, у тому числі представників державних і місцевих органів влади, бізнесу, громадських організацій, наукової спільноти);
- принцип стійкої ефективною системи зворотного зв'язку, що дозволяє оперативно коригувати управлінський вплив, його структуру

і спрямованість, а також виробляти механізми контролю.

Інституціональний підхід удосконалення регулювання розвитку земельного устрою сільських територій не виключає також дотримання наступних принципів:

— принцип системності, тобто, врахування внутрішніх взаємозалежностей та зовнішніх факторів з позицій розгляду об'єкта управління як елемента системи вищого рівня;

— принцип науковості полягає в тому, що територіальне управління земельними ресурсами та землекористуванням має спиратися на використання різних наукових методів. Науковість територіального управління земельними ресурсами та землекористуванням передбачає також широке застосування методів землевпорядкування, і конкретно при вирішенні економічних завдань, критичну оцінку ефективності прийнятих управлінських рішень, застосування сучасних засобів територіально-просторового планування розвитку землекористування;

— принцип ієрархічності (супідпорядкування) пов'язаний із відносинами між національними, регіональними і органами влади територіальних громад;

— принцип комплексності, тобто. необхідності аналізу всіх сторін об'єкта управління (територіальної, соціальної, екологічної та інших складових);

— принцип пріоритетності являє собою вирішення завдань та здійснення заходів, які спрямовані на збереження земельних та інших природних ресурсів і поліпшення умов якості життя населення, підтримання відповідних умов його існування;

— принцип прийнятного ризику, тобто. виявлення та реалізація доступних заходів, спрямованих на захист земельних та інших природних ресурсів і населення в ринковому середовищі та недопущення подолання порогових ситуацій;

— принцип відкритості та прозорості планів і дій всередині інституційних відносин.

На основі викладеного, систему земельного устрою в Україні, що приведена в праці "Земельна реформа в Україні: тенденції та наслідки у контексті якості життя і безпеки населення" [13] необхідно доповнити ще одним блоком (підсистемою) — інституціональним (рис. 2).

Інституціональний блок земельного устрою в Україні включає:

1) Інституції та інститути земельних відносин;

- 2) Інституції та інститути самоврядування;
- 3) Інституції та інститути землегосподарювання;
- 4) Інституції та інститути громадських організацій.

Удосконалення формування земельного устрою сільських територій на основі інституційно-поведінкового підходу оперує такими інструментами:

а) формування екологічної мережі на різних ієрархічних рівнях (особливо на рівні територіальних громад) як екологічного каркасу сталого розвитку землекористування;

б) формування (зміна меж) адміністративно-територіальних утворень та територіально-просторове прогнозування на рівні регіонів і планування розвитку землекористування на рівні адміністративних районів та територіальних громад;

с) планування розвитку землекористування і землеустрій у контексті удосконалення формування територій територіальних громад та перерозподілу власності на землю, форм землекористування, системи ринково-орієнтованого сталого землекористування;

д) землепорядкування на рівні територіальних громад у контексті екологізації, капіталізації та соціалізації землекористування;

е) економічне стимулювання інноваційного розвитку землекористування;

ф) податкове регулювання, формування та підтримання зворотного зв'язку з суб'єктами громадянського суспільства.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Інституціонально-поведінковий підхід щодо формування земельного устрою сільських територій слід розглядати як певну структуру, що акумулює соціально-економічний досвід суспільства і держави, систему сформованих законів, взаємовідносин і традицій, зв'язків та способу мислення. Адже, інституціональне середовище земельного устрою сільських територій як соціо-економіко-екологічна система, включає: 1) інституції та інститути зовнішнього середовища: права, власності на землю, земельного ринку, управління; 2) інституції та інститути внутрішнього середовища; традиції, звичаї, привички, економічні інституції, розвитку земельних відносин, землегосподарювання, громадянського суспільства.

Розроблена логічно-змістовна схема інституціональної моделі регулювання інституціонального розвитку земельного устрою сільських територій включає: інституції та інститу-

ти державного управління та громадянського суспільства. В свою чергу інституції та інститути державного регулювання включає інституції та інститути земельних відносин та інструменти інституціонального регулювання. Інституції та інститути громадянського суспільства включають: Інституції та інститути самоуправління, землегосподарювання, громадських організацій та інструменти інституціонального регулювання. Інструменти інституціонального регулювання обумовлюють визначення цільових показників комплексного розвитку земельного устрою сільських територій через які здійснюється оцінка ступеня досягнення цілей комплексного розвитку земельного устрою сільських територій. Взаємодія інститутів державного управління з інститутами громадянського суспільства здійснюється як у формі прямого впливу держави на інститути громадянського суспільства, так і у формі зворотного зв'язку.

В результаті застосування інституціонально-поведінкового підходу до формування земельного устрою сільських територій, систему земельного устрою в Україні доповнено ще одним блоком (підсистемою) — інституціональним, який включає: 1) Інституції та інститути земельних відносин; 2) Інституції та інститути самоврядування; 3) Інституції та інститути землегосподарювання; 4) Інституції та інститути громадських організацій.

Перспективи подальших досліджень заключаються в розробленні концептуальних та методологічних засад розвитку системи земельного устрою в Україні в умовах функціонування земельного ринку та у повоєнний період.

Література:

1. Augire-Granier. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/568340/EPRS_BRI\(2015\)568340_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/568340/EPRS_BRI(2015)568340_EN.pdf).
2. Мантино Ф. Сельское развитие в Европе. Политика, институты и действующие лица на местах с 1970 -х до наших дней // Business Media of the Sole 24 Ore. 2010. — 272 с.
3. Третяк А. М., Прядка Т. М. Інституціонально-поведінкова теорія — методологічна основа розвитку земельного устрою в Україні. Економіка та держава. № 6. С. 22—28.
4. Третяк А.М. Землепорядкування в Україні: розвиток на засадах новітньої інституціонально-поведінкової теорії. монографія / А.М. Третяк, В.М. Третяк, Т.М. Прядка, Л.А. Гунько, Н.А Третяк; [за заг. ред. А.М. Третяка]. Біла Церква: "ТОВ "Білоцерківдрук", 2023. 224 с.

5. Третяк А. М., Третяк В. М., Прядка Т. М. Структура інституціонального середовища функціонування земельного устрою сільських територій як системи. Економіка та держава. № 8. С. 18—24.

6. Чурилова Г.А. Прогнозирование, проектирование и моделирование в социальной работе с молодежью: учеб. Пособие. СПб.: Нестор-История, 2014. — 198 с.

7. Павленок П.Д. Теория, история и методика социальной работы. Избранные работы: учеб. пособие. М.: Издательско-торговая корпорация "Дашков и Ко", 2012. 592 с.

8. Михеев В. А. Институты гражданского общества в политике и государственном управлении// ВЛАСТЬ. 2015. № 04. С. 53—57.

9. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

10. Закон України "Про добровільне об'єднання територіальних громад". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>.

11. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель". Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-20#Text>

12. Адамская Л.В., Яфаркина К.Е. Местное самоуправление как ресурс общественного развития: создание механизма передачи социально ориентированным некоммерческим организациям части функций органов местного самоуправления// Социологические науки. 2016. № 3. С. 29—30.

13. Третяк А.М., Третяк В.М., Третяк Н.А. Земельна реформа в Україні: тенденції та наслідки у контексті якості життя і безпеки населення: [монографія]/ А.М. Третяк, В.М. Третяк, Н.А. Третяк; під заг. ред. А.М. Третяка. Херсон: Грін Д.С., 2017. 522 с.

References:

1. Augyre-Granier, M-L. (2015), "EU rural development policy", available at: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/568340/EPRS_BRI\(2015\)568340_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/568340/EPRS_BRI(2015)568340_EN.pdf) (Accessed 15 July 2023).

2. Mantyno, F. (2010), " Rural development in Europe. Policies, institutions and actors on the ground from the 1970s to the present day", Business Media of the Sole 24 Ore.

3. Tretiak, A. and Pryadka, T. (2022), "Institutional-behavioral theory — the methodological basis of the development of the land system in

Ukraine", Economy and the state, vol. 6, pp. 22—28.

4. Tretiak, A.M., Tretiak, V.M., Pryadka, T.M., Gunko, L.A. and Tretiak, N.A. (2023), Zemlevporiadkuvannia v Ukraini: rozvytok na zasadakh novitnoi instytutsionalno-povedinkovoi teorii [Land ordering in Ukraine: the development of new institutio.

5. Tretiak, A., Tretiak, V and Pryadka, T. (2022), "The structure of the institutional environment of the functioning of the land system of rural areas as a system", Economy and the state, vol. 8, pp. 18-24.

6. Churylova, H.A. (2014), Prohnozyrovanye, proektyrovanye y modelyrovanye v sotsyal'noj rabote s molodezh'iu [Forecasting, designing and modeling in social work with youth], Nestor-Ystoryia, St.Petersburg, Russia.

7. Pavlenok, P.D. (2012), Teoryia, ystoryia y metodyka sotsyal'noj raboty. Yzbrannye raboty [Theory, history and methodology of social work. Selected works], Yzdatel'sko-torhovaia korporatsyia "Dashkov y Ko", Moscow, Russia.

8. Mykheev, V. A. (2015), "Civil Society Institutions in Politics and Public Administration", Vlast', vol. 04, pp. 53—57.

9. Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 15 June 2023).

10. Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "About the voluntary association of territorial communities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> (Accessed 15 June 2023).

11. Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine "On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding land use planning", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-20#Text> (Accessed 15 June 2023).

12. Adamskaia, L.V. and Yafarkyna, K.E. (2016), "Local self-government as a resource for social development: creation of a mechanism for transferring part of the functions of local self-government bodies to socially oriented non-profit organizations", Sotsyolohycheskye nauky, vol. 3, pp. 29—30.

13. Tretiak, A., Pryadka, T. and Hetmanchyk, I. (2017) Istoriia zemel'nykh vidnosyn i zemleustroiu v Ukraini [History of land relations and land management in Ukraine], Hrin' D.S., Kherson, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 26.07.2023 р.

УДК 336.63: 330.567.2

С. В. Качула,

д. е. н., професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університетORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2540-862X>

Л. В. Лисяк,

д. е. н., професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Університет митної справи та фінансівORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2948-7089>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.16.11

КРЕДИТНА ТА ДЕПОЗИТНА ПОВЕДІНКА ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ ЯК СКЛADOVA ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ

S. Kachula,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Finance,
Banking and Insurance, Dnipro State University of Agriculture and Economics

L. Lysiak,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Finance,
Banking and Insurance, University of Customs and Finance

CREDIT AND DEPOSIT BEHAVIOR OF HOUSEHOLDS IN UKRAINE AS A COMPONENT OF ENSURING THEIR FINANCIAL STABILITY

У статті здійснено аналіз депозитної та кредитної поведінки домогосподарств в економічній системі України як складової підтримки їх фінансової стійкості домогосподарств та окреслено заходи щодо зміцнення останньої. Окреслено характерні особливості депозитної поведінки домогосподарств. Показані основні аспекти реалізації кредитно-депозитної політики банківськими установами, проведено окремий аналіз депозитної та кредитної поведінки домогосподарств за період з 2011 р. по 2022 р. та за п'ять місяців 2023 р., який показав, що з 2019 р. домогосподарства обирають вкладення своїх коштів "на вимогу", адже зазвичай даний тип вкладення коштів дозволяє зняти їх з рахунку в будь-який час, не втрачаючи відсотків. Частка ж депозитів "до 1 року", "від 1 до 2 років" та "більше 2 років" стрімко знижується. Так, впродовж 2011—2022 рр. частка депозитів до 1 року зменшилась майже на 11%; від 1 до 2 років — на 28,5%; більше 2 років — 7,8%.

Аналіз наданих споживчих кредитів домашнім господарствам впродовж 2011-2022 рр. та за 5 місяців 2023 р. показав, що найбільш затребувані кредити строком "до 1 року", їх частка за аналізований період збільшилась майже на 33% і в 2023 р. продовжує зростати. Зазначено, що ключовими елементами для підтримки фінансової стійкості домогосподарств є їх раціональна депозитна та кредитна поведінка, активне управління коштами та фінансове планування, фінансова та комп'ютерна освіченість/грамотність. Зроблено висновок, що надання домогосподарствам знань щодо вмілого використання інструментів фінансового планування та достовірного і відповідального консультування з управління власними та кредитними коштами може допомогти їм впоратися з фінансовим стресом і змінити/згладити негативні ситуації та виробити оптимальну кредитну та/або депозитну поведінку, що дозволить досягти за інших рівних умов фінансової стабільності.

The article examines the role of households in the economic system of Ukraine and the relationship between the financial stability of households, the banking system and the country as a whole. The goals of ensuring the balance of households, which allow to ensure stability of the financial situation of individual families, are considered. It has been established that during crises (the COVID-19 pandemic and Russia's invasion of Ukraine), the level of uncertainty increases, which directly affects the financial stability of households. Among the ways of overcoming crisis situations by

households and stabilizing their financial situation, the implementation of the bank's credit and deposit policy and the implementation of digitalization of banking services are considered. In order to establish the effectiveness of credit and deposit policy by banking institutions, a separate analysis of deposit and credit behavior of households was conducted. The impact of credit and deposit behavior of households on their financial stability is proven. The analysis showed that household deposit behavior reflects actions and decisions regarding saving and investing money in deposit accounts in banks and other financial institutions. The volume of household deposits attracted by banks of Ukraine in 2011-2022 and for five months of 2023 showed that, starting from 2019, households choose to deposit their funds on demand, as this type of deposit allows them to be withdrawn from the account at any time without losing interest. The share of deposits "up to 1 year", "from 1 year to 2 years" and "more than 2 years" is rapidly decreasing. Thus, in 2022, the share of deposits up to 1 year has decreased by almost 11% since 2011; from 1 year to 2 years — 28.5%; more than 2 years — 7.8%. The conditions of reduction of real incomes and slowdown of wage growth may affect the financial stability of households. A bank loan can become one of the tools that households use to support their expenses in conditions of reduced income or increased expenses. The analysis of loans granted to households by target direction and repayment terms in 2011-2022 and for 5 months of 2023 showed that the largest share of consumer loans with a term of "up to 1 year". From 2011 to 2022, it increased by almost 33% and will continue to grow in 2023. The share of consumer loans from 1 year to 5 years for the analyzed period remains almost unchanged, but more than 5 years decreased by 32%. It is noted that the key elements for maintaining the financial stability of households are their rational deposit and credit behavior, active management of funds and financial planning, financial and IT education/literacy. It was concluded that providing households with knowledge on the skillful use of financial planning tools and reliable and responsible counseling on managing their own and credit funds can help them cope with financial stress and change/smooth negative situations and develop optimal credit and/or deposit behavior that will allow to achieve financial stability when everything else is equal.

Ключові слова: домогосподарство, фінансова стійкість, цифрові інструменти, банківський кредит, кредитна поведінка домогосподарств, депозитна поведінка домогосподарств, фінансовий ризик, фінансове планування, фінансова та комп'ютерна грамотність.

Key words: household, financial sustainability, digital tools, bank credit, household credit behavior, household deposit behavior, financial risk, financial planning, financial and computer literacy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Спочатку COVID-19, а потім повномасштабне вторгнення росії на територію України спричинили серед інших виникнення різних проблем, пов'язаних з фінансовою поведінкою домогосподарств у аспекті зростання ймовірності виникнення ризиків порушення їх фінансової стійкості. Кредитна та депозитна поведінка домогосподарств, як складові їх фінансової поведінки загалом, мають ключові позиції у підтримці фінансової стійкості насамперед банківського сектору та водночас породжують нагальну потребу підвищення готовності/адаптації домогосподарств до різних фінансових потрясінь/шоків в умовах нестабільності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значний внесок у різні аспекти економіки та фінансів, які перетинаються з теорією фінансів домогосподарств, такі як споживання, заощадження, інвестиції та людський потенціал і людський капітал внесли Дж.М. Кейнс,

К. Ланкастер, П. Самуельсон та ін [8]. Їх наукові доробки допомогли сформувати сучасне розуміння того, як домогосподарства приймають фінансові рішення та керують своїми ресурсами за умов нестабільності. Розкриттю проблем розвитку фінансів домогосподарств, формування фінансових ресурсів, заощаджень, окремих аспектів фінансової поведінки домогосподарств присвячені праці вітчизняних дослідників: О. Драган [1], С. Єгоричевої, І. Вертебного [5], Г. Коцюрубенко [3], Т. Кізими [4], А.Славкової, Т.Гордейчук [9] та ін.

Впродовж останніх років Україна пройшла складні фінансово-економічні перетворення, стикаючись з економічними та політичними викликами. Зміни в економіці, реформи, військові ризики суттєво впливають на рівень життя населення. Так, серйозною проблемою стало безробіття, доходи багатьох громадян зменшилися, у прифронтових регіонах погіршується доступ до якісних соціальних, фінансових та інших послуг, інфраструктури, зростає навантаження на відносно безпечні території України внаслідок внутрішнього переміщення населення [1]. Тому постає важливе питання подальшого дослідження поведінки домогосподарств у аспекті збереження їх фі-

нансової стійкості у процесі здійснення кредитно-депозитних банківських операцій.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті полягає у визначенні стану депозитної та кредитної поведінки домогосподарств в умовах нестабільності в Україні та окреслення заходів збереження їх фінансової стійкості.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Домогосподарства займають центральне місце в економічній системі будь-якої країни світу, адже вони забезпечують одне з найважливіших джерел заощаджень в економіці. Рівень споживання домогосподарств є ключовим фактором попиту на товари і послуги на ринках. Збільшення витрат домогосподарств зазвичай сприяє зростанню виробництва та стимулює економічне зростання. На відміну від цього, зниження витрат може вплинути на ділову активність та спричинити економічний спад.

Фінансова стабільність сектора домогосподарств є важливим фактором для загальної фінансової стабільності країни. Фінансова стійкість домогосподарства відображає його здатність управляти фінансами, забезпечувати фінансову безпеку та досягати фінансових цілей незалежно від зовнішніх економічних умов чи непередбачуваних обставин.

На думку Драган О.О., керування бюджетом домогосподарств є важливою фінансовою практикою для багатьох сімей. Бюджет домогосподарства відображає відповідність між доходами, витратами та заощадженнями, що дозволяє забезпечити стійкість та стабільність фінансової ситуації сім'ї [2]. Ефективне керування бюджетом може допомогти досягти наступних цілей:

- забезпечення фінансової стабільності: контроль над витратами та доходами дозволяє уникнути фінансових труднощів та забезпечити стійкий фінансовий стан домогосподарства. Важливо зберігати адекватний рівень заощаджень та мінімізувати зростання заборгованості, щоб уникнути неплатоспроможності;

- планування майбутніх витрат: керування бюджетом домогосподарства допомагає заздалегідь планувати витрати та заощадження, зокрема на майбутні заходи, відпустки, освіту, перекваліфікацію/підвищення кваліфікації, пенсійне забезпечення тощо. Це дозволяє краще управляти фінансовими ресурсами та бути готовим до непередбачуваних обставин;

- розподіл пріоритетів: керування бюджетом допомагає зробити розумний розподіл коштів між різними категоріями витрат, такими як основні потреби, розваги, освіта, здоров'я, заощадження тощо. Задоволення пріоритетів сприяє збалансованому і задовільному фінансовому життю;

- зниження зайвих витрат: керування бюджетом допомагає ідентифікувати зайві витрати та зменшити їх, що може вивільнити додаткові ресурси для накопичення заощаджень або інвестування;

- фінансова безпека: контроль над бюджетом допомагає забезпечити фінансову безпеку домогосподарства в разі виникнення несподіваних ситуацій, таких як втрата роботи, медичні екстрені випадки, природні катастрофи та інші непередбачувані події.

Збалансований бюджет домогосподарства допомагає створити стабільне та стійке фінансове майбутнє для сім'ї. Для досягнення успіху в цьому напрямку важливо ретельно вивчати власні доходи та витрати, планувати майбутні витрати та заощадження, виокремлювати пріоритети та визначати (формувати) резерви на випадок фінансових несподіванок (настання фінансових ризиків).

Пандемія COVID-19 та вторгнення росії на територію України насамперед вплинула на фінансову стійкість домогосподарств через втрату роботи та відповідно доходу та зумовили необхідність у розширенні механізмів та інструментів їх державної підтримки. Як наслідок, значна кількість домогосподарств зазнали фінансових труднощів. Крім безпосереднього впливу на фінансові ресурси, криза в Україні, спричинена війною, також вплинула на фінансову стійкість домогосподарств і більш опосередковано, збільшивши рівень невизначеності, ускладнивши доступ також і до неофіційної підтримки через друзів, сім'ї та спільноту, а також посиливши відчуття стресу [4].

Грошово-кредитні інструменти підтримки фінансової стійкості домогосподарств включають різноманітні фінансові продукти та послуги, що допомагають зберегти та розширити фінансові ресурси, здійснювати платежі, захищати від ризиків та досягати фінансових цілей. Кредитно-депозитна політика банку під час кризи може досить значно змінитися в порівнянні з нормальними економічними умовами. Кризовий період може супроводжуватися зростанням ризиків, нестабільністю ринків та зміною звичайної фінансової поведінки споживачів фінансових послуг. За таких умов банки у свою чергу мають застосовувати адаптивні

Таблиця 1. Динаміка обсягів депозитів домогосподарств, залучених банками України, та їх частка за строками повернення

Період	Усього, млн грн	у тому числі частка за строками, %			
		на вимогу	до 1 року	від 1 до 2 років	більше 2 років
2011	310390	22,8	33,6	36,7	6,9
2012	369264	20,9	34,0	37,8	7,3
2013	441951	19,8	27,5	49,4	3,3
2014	418135	24,0	32,4	40,1	3,5
2015	410895	27,4	42,9	25,8	3,9
2016	444676	29,2	38,5	31,1	1,2
2017	495313	33,5	36,6	28,7	1,2
2018	530250	38,4	39,6	20,7	1,3
2019	576126	41,7	41,2	16,1	1,0
2020	730317	51,9	32,5	14,4	1,2
2021	794152	59,6	26,3	12,8	1,3
2022	1045731	68,1	22,8	8,1	1,0
2023					
січень	1036022	66,6	24,2	8,2	1,0
лютий	1047661	65,8	25,2	8,0	1,0
березень	1055408	65,2	28,3	5,5	1,0
квітень	1061069	65,5	27,9	5,6	1,0
травень	1062813	65,5	25,0	8,5	1,0

Джерело: розраховано на основі [6].

стратегії для збереження стійкості та забезпечення функціонування фінансової системи. Якщо домогосподарства зберігають свої кошти у банках або інвестують у фінансові інструменти, такі як акції або облігації, ці кошти стають доступними для кредитування іншим суб'єктам економіки, що сприяє мобілізації капіталу та фінансуванню проектів розвитку, бізнесів та інфраструктури, що сприяє економічному зростанню країни.

Банківські депозити є найбільш популярним та зрозумілим сучасним інструментом, за допомогою якого домогосподарства можуть зберігати свої заощадження з певним рівнем безпеки та отримувати відсоток на них [4; 5]. Кошти на депозити можуть розміщуватися на короткий або тривалий термін і надають можливість зберігати гроші з метою майбутнього використання. Депозитна поведінка домогосподарств відображає їхні дії та рішення щодо збереження та вкладення грошей на депозитні рахунки в банках та інших фінансових установах. Наведемо характеристику основних аспектів депозитної поведінки домогосподарств:

— збереження грошей: домогосподарства відкривають депозитні рахунки в банках для зберігання грошей, замість тримання їх у готівковій формі. Збереження грошей на депозитах дозволяє домогосподарствам зберігати свої фінансові ресурси у безпечному місці та отримувати відсотки доходу.

— фінансова безпека: депозитні рахунки допомагають домогосподарствам створювати

фінансову безпеку. Вони забезпечують резервні фонди, які можуть використовуватися у випадку непередбачених подій або фінансових труднощів. Збереження грошей на депозиті дозволяє домогосподарствам мати доступ до ліквідних коштів, які можуть використовуватися у разі потреби.

— заробіток на відсотках: він є однією з основних цілей депозитної поведінки. Домогосподарства розміщують свої кошти на депозитних рахунках, оскільки банки надають відсотки за збереження. Це дозволяє домогосподарствам отримувати додатковий дохід на свої вкладення.

— терміни депозитів: домогосподарства можуть обирати різні терміни депозитів залежно від своїх фінансових потреб і цілей. Існують короткострокові депозити, кошти з яких можуть бути зняті в будь-який момент, а також довгострокові депозити, які вимагають тривалого збереження коштів. Вибір тривалості депозиту залежить від фінансової стратегії та потреб домогосподарства.

— ризики і гарантії: депозитні рахунки не рідко сприймаються домогосподарствами як безпечний спосіб збереження грошей. У багатьох країнах світу існують розвинені системи депозитного страхування, які гарантують певний рівень захисту вкладів домогосподарств у випадку банкрутства банку. Це допомагає зменшити ризик втрати грошей для домогосподарств та підвищує попит на банківські послуги.

— диверсифікація: домогосподарства можуть вибирати стратегію депозитної диверсифікації, розміщуючи свої кошти на різних депозитних рахунках, на різні терміни в одному або в різних банках. Це дозволяє розподілити ризики та отримати різні умови відсотків для різних депозитів.

Аналіз динаміки обсягів депозитів домогосподарств, залучених банками України у 2011—2022 рр. та за п'ять місяців 2023 р. показав наступне. Найбільшу частку в загальній кількості депозитів упродовж 2011-2013 рр. займали депозити від 1 року до 2 років — від 36,7% до 49,4%. Починаючи з 2015 р. лідерство серед депозитів посіли депозити до 1 року — від 42,9% в 2015 р. до 41,3% в 2019 р. з незначним зменшенням в 2016—2018 рр. (табл. 1).

Початок пандемії COVID-19, а потім повномасштабне вторгнення росії на територію України кардинально змінило ситуацію депозитної поведінки домогосподарств. Так, починаючи з 2019 р. домогосподарства обирають вкладення своїх коштів "на вимогу", так як даний тип вкла-

дення коштів дозволяє зняти їх з рахунку в будь-який час, не втрачаючи відсотків. Частка ж депозитів "до 1 року", "від 1 до 2 років" та "більше 2 років" стрімко знижується. Так, в 2022 р. частка депозитів до 1 року з 2011 р. зменшилась майже на 11%; від 1 року до 2 років — 28,5%; більше 2 років — 7,8%. Майже не змінилась ситуація і за п'ять місяців 2023 р., єдине що прослідковується — це незначне зниження депозитів на вимогу та незначне збільшення депозитів до 1 року. Водночас з метою стабілізації ситуації на ринку банківських послуг, банками впроваджуються сучасні цифрові технології, які дозволяють клієнтам здійснювати банківські операції дистанційно, не виходячи з дому (до цього часу системно цифрові технології застосовувало обмежене коло банків). Скористатися такими видами послуг можуть домогосподарства, що мають відносно стабільний дохід, володіють навичками роботи на комп'ютері та мають інтернет.

Аналіз структури депозитів домогосподарств, залучених банками України, у розрізі валют у 2011—2022 рр. та за п'ять місяців 2023 р. показав, що насамперед домогосподарства зберігають свої кошти в гривневому еквіваленті. За аналізований період частка гривневих депозитів коливалась від 47% до 64%, тобто в серед-

Таблиця 2. Структура депозитів домогосподарств, залучених банками України, у розрізі валют у 2011—2022 рр., %

період	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
валюта												
гривня	52	51	58	48	48	47	51	55	59	59	64	62
долар США	37	40	34	43	43	45	41	38	34	33	29	30
євро	10	8	7	8	8	8	8	7	7	7	7	7
інші валюти	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Джерело: сформовано на основі [6].

ньому за 12 років становила майже 55%. На другому місці — валютні депозити, в доларах США. Їх частка за цей же період в середньому становила 37%. На третьому місці — депозити в євро, середня частка яких складає 7,7% (табл. 2).

Депозитна поведінка домогосподарств може залежати від рівня доходів, фінансових цілей, ризикової прийнятності та економічної стабільності. Вона може змінюватися залежно від економічних умов, рівня процентних ставок та інших факторів. Процентна ставка за вкладами в національній валюті значно вища, ніж за вкладами в іноземній валюті, що і зацікавлює домогосподарства вкладати свої заощадження якраз на гривневі депозити. В розрізі строків погашення депозитів за період 2011—2022 рр. найвищі процентні ставки

Таблиця 3. Динаміка процентних ставок за новими депозитами домашніх господарств в Україні у розрізі видів валют і строків погашення у 2011—2022 рр. та за п'ять місяців 2023 р.

(середньозважені ставки в річному обчисленні, %)

Роки	у національній валюті					в іноземній валюті				
	всього	в т.ч. за строками погашення				всього	в т.ч. за строками погашення			
		на вимогу	до 1 року	від 1 до 2 років	більше 2 років		на вимогу	до 1 року	від 1 до 2 років	більше 2 років
2011	12,3	5,4	13,7	15,8	16,9	6,2	3,5	6,3	7,7	8,0
2012	16,7	7,3	18,6	18,6	17,6	7,1	3,5	7,2	8,2	8,1
2013	16,9	9,0	17,6	19,0	17,8	6,8	3,0	6,6	7,9	7,0
2014	18,3	9,5	19,4	19,8	20,5	7,7	2,5	8,0	9,2	7,6
2015	17,7	6,0	20,3	22,7	23,8	7,5	2,2	7,8	10,3	7,6
2017	15,4	7,6	17,6	18,6	21,1	5,4	1,4	5,9	7,2	8,2
2018	12,1	5,8	14,1	15,8	16,9	3,4	1,0	3,6	5,1	7,3
2019	11,1	4,0	13,7	14,8	16,8	2,5	0,9	2,7	4,2	6,1
2020	12,6	5,3	15,0	15,5	16,9	2,6	0,8	2,8	4,2	5,3
2021	10,0	6,6	10,9	10,9	12,5	1,6	0,3	1,6	2,8	4,6
2022	10,6	4,0	11,8	14,8	14,7	0,6	0,1	0,5	1,8	5,0
2023										
січень	10,6	4,0	11,9	14,6	15,8	0,6	0,2	0,6	1,9	5,4
лютий	10,8	3,9	12,2	14,6	14,9	0,6	0,1	0,6	1,8	2,3
березень	11,4	3,4	12,8	14,9	15,7	0,7	0,0	0,7	1,8	2,5
квітень	11,4	3,1	13,0	14,8	16,1	0,8	0,0	0,7	1,7	3,5
травень	12,0	2,7	13,7	14,8	16,0	0,9	0,0	0,8	1,8	3,7

Джерело: сформовано на основі [6].

Таблиця 4. Споживчі кредити, надані домашнім господарствам у 2011–2022 рр. та за 5 місяців 2023 р.

Роки	Всього, млн грн	Частка споживчих кредитів, %		
		в т.ч. за строками		
		до 1 року	від 1 до 5 років	більше 5 років
2011	126192	25,6	29,6	44,8
2012	125011	28,7	33,3	38,0
2013	137346	37,1	34,6	28,3
2014	135094	38,3	30,3	31,4
2015	104879	31,7	28,2	40,1
2016	101528	33,8	27,4	38,8
2017	122066	34,9	37,1	28,0
2018	151625	46,0	32,4	21,6
2019	173702	51,3	34,5	14,2
2020	170719	51,8	34,5	13,7
2021	214134	53,5	35,8	10,7
2022	188656	58,3	29	12,7
2023				
січень	188811	59,2	28,1	12,7
лютий	184443	59,8	27,4	12,8
березень	184673	60,7	26,6	12,7
квітень	184522	61,4	26,2	12,4
травень	187504	62,1	25,7	12,2

Джерело: розраховано на основі [6].

термінами від 1 до 2 років та більше 2 років. Термін "на вимогу" має найменшу відсоткову ставку, яка за аналізований період зменшується від 5,4% в 2011 р. до 4% в 2022 р. Банки з метою впливу на фінансову поведінку домогосподарств та стабілізації ситуації банківської системи, в 2023 р. збільшили відсоток за користування коштами. Так, якщо в 2022 р. відсоток на депозити більше 2 років становив 14,%, то в квітні-травні 2023 р. він був вже 16% (табл. 3).

Що ж стосується відсотків за депозитами в іноземній валюті, то за строками "на вимогу" відсотки зменшились з 2011 р. по 2022 р. на 3,4%; "до 1 року" — зменшились на 5,8%; "від 1 до 2 років" — на 5,9% та "більше 2 років" — на 3%. В 2023 р. відсотки по депозитам в іноземній валюті залишились на рівні 2022 р.

Умови скорочення реальних доходів та уповільнення зростання зарплат можуть впливати на фінансову стабільність домашніх господарств. Банківський кредит може стати одним із інструментів, який домашні господарства використовують для підтримки своїх витрат в умовах зменшення доходів або збільшення витрат. Однак важливо розуміти, що банківський кредит — це не безкоштовний ресурс і його використання може створити додаткове фінансове навантаження у вигляді відсотків за користування кредитом. Користувачі кредитів повинні бути дуже уважними та обережними, оцінюючи свою спроможність повернути позику у майбутньому, оскільки неплатоспроможність

може призвести до серйозних фінансових проблем.

Економічна нестабільність, зумовлена COVID-19 та воєнним станом призвели до скорочення реальних доходів і уповільнення темпів зростання їх основної складової — заробітної плати, що, як наслідок, зменшило купівельну спроможність населення. Домашні господарства зіткнулися із збільшенням витрат на основні потреби, такі як харчування, житло, медичні послуги та освіта. У таких ситуаціях банківські кредити можуть стати засобом, який дозволить господарствам забезпечити невідкладні витрати. Але використання банківського кредиту повинно бути обдуманим і обережним. Кредит — це зобов'язання повертати позичені кошти плюс відсотки. Нераціональне користування кредитом може призвести до збільшення фінансового тягара на домогосподарство в майбутньому.

Для підтримки витрат домашніх господарств, особливо у періоди економічної нестабільності, держава також може впроваджувати соціальні програми та допомоги, які спрямовані на зменшення фінансового навантаження на населення та підтримку його благополуччя. Ці заходи можуть включати збільшення мінімальної заробітної плати, надання допомоги безробітним, соціальні виплати, програми підтримки житлового будівництва та інші заходи, спрямовані на забезпечення основних потреб населення. В таких ситуаціях домогосподарствам важливо брати до уваги різні аспекти

ти фінансового планування та звертатися до фахівців за фінансовими порадами/консультаціями для правильного управління фінансами.

З точки зору економіки, надмірна заборгованість домогосподарств також послаблює здатність економіки пристосовуватися до несприятливих "сюрпризів" [8]. Домогосподарства з великою заборгованістю можуть, наприклад, скоротити своє споживання, якщо стикаються з фінансовими проблемами, такими як безробіття під час економічного спаду. Оскільки споживання слабшає, а борговий тягар домогосподарств зростає, кредитні збитки банків можуть зростати опосередковано та з відставанням. Кредитні збитки, у свою чергу, послаблюють достатність капіталу та спроможність банків видавати кредити [9].

Банки можуть змінювати процентні ставки під час кризи, щоб вплинути на депозитну та/або кредитну поведінку домогосподарств. Зазвичай, в умовах економічної нестабільності цільові процентні ставки можуть знижуватися для стимулювання попиту на кредити або підвищуватися для привернення депозитів [10; 11].

Проведений аналіз споживчих кредитів, наданих домашнім господарствам у 2011—2022 рр. та за 5 місяців 2023 р. показав, що найбільша частка споживчих кредитів строком "до 1 року" (табл. 4).

Упродовж 2011 — 2022 рр. частка споживчих кредитів строком "до 1 року" збільшилась майже на 33% і в 2023 р. продовжує зростати. Так в середньому за п'ять місяців 2023 р. вона в середньому становила майже 61% в загальній кількості споживчих кредитів домогосподарствам. Частка ж споживчих кредитів від 1 року до 5 років за аналізований період залишається майже незмінною, а от більше 5 років знизилась на 32%. Але це не означає, що домогосподарства не зацікавлені в отриманні довгострокових кредитів. Навпаки, банки, мінімізуючи свої ризики, не надають довгострокові кредити. Так, наприклад, за даними НБУ банки України в 2022 р. видали 2009 іпотечних кредитів на загальну суму 1,96 млрд. грн В порівнянні з 2021 р. іпотечне кредитування скоротилось майже в 5 разів за кількістю договорів і більш як в 4 рази в грошовому еквіваленті [6]. В жовті 2022 р. запроцювала програма "єОселя", завдяки якій отримали можливість пільгового кредитування під 3% з початковим внеском 20% терміном на 20 років чотири категорії українців. За даною програмою співпрацювало 5 банків: "Ощадбанк", "Приватбанк", "Укргазбанк", "Глобус банк" та "Скай банк". І якщо за даною програмою в листопаді 2022 р. було видано 146 кре-

дитів на суму 178,4 млн грн, в грудні 2022 р. — 405 кредитів на суму 501,5 млн грн, січні 2023 р. — 357 кредитів на суму 449,5 млн грн, то вже в лютому 2023 р. — лише 126 кредитів на суму 169,8 млн грн. І основна причина — війна та невизначеність і, як наслідок, мінімізація банківських ризиків [7].

Для мінімізації ризиків під час кризи банки мають підстави звертатися до реструктуризації кредитів для позичальників, які зазнали труднощів. Це потенційно передбачає: перегляд термінів кредиту, поновлення платежів або зниження процентних ставок для тимчасового полегшення фінансового навантаження на позичальників. Також в умовах кризи уряд може надавати допомогу банкам для підтримки їх ліквідності та стійкості, зокрема: фінансову підтримку, допомогу з регуляторної сторони або створення спеціальних програм для стимулювання кредитування. Усі ці заходи спрямовані на збереження стійкості банківської системи під час кризи та забезпечення продовження надання фінансових послуг домогосподарствам чи іншим суб'єктам ринку та реальній економіці. Кожен банк може використовувати свої стратегії в залежності від власних потреб, внутрішніх і зовнішніх умов та фінансових ризиків. Співпраця з державою та ефективний регуляторний нагляд важливі для забезпечення стабільності банківської системи в періоди кризи, що у свою чергу буде позитивно впливати на фінансову стійкість домогосподарств.

Вже після завершення війни всі фінансові установи матимуть достатній час, аби привести свою діяльність у норму та знову сформува-ти запас капіталу. НБУ максимально спростив вимоги до поточної роботи банків та відмовився від упровадження нових регуляторних вимог. Скасовано регулярну оцінку стійкості, відтерміновано вимоги до капіталу під ринковий ризик, не активуватимуться буфери капіталу [6].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Підсумовуючи, зазначимо, що депозитна поведінка домогосподарств в умовах нестабільності та воєнного стану зміщується в бік короткострокових вкладень, зокрема вкладень "на вимогу", так як даний тип вкладення коштів дозволяє позичальнику зняти їх з рахунку за потреби в будь-який час, не втрачаючи відсотків. Водночас, кредитна поведінка домогосподарств тяжіє до використання короткостроковий банківських кредитів та визначається

станом банківської системи, умовами кредитування, рівнем ризиків, ступенем застосування банками цифрових технологій, фінансовою політикою НБУ і Уряду, внутрішніми і зовнішніми обставинами, що склалися у певному регіоні, територіальній громаді. Враховуючи, що коронавірусна криза прискорила перехід банківської системи загалом до цифровізації фінансових послуг, важливою є роль банківських цифрових інструментів у вирішенні потреби підтримки фінансової стійкості домогосподарств і самих банків. Тому поряд з фіскальними і регуляторними заходами, запровадженими Урядом для підтримки споживачів, які стикаються з фінансовими труднощами, ключовими елементами для підтримки фінансової стійкості домогосподарств є їх раціональна депозитна та кредитна поведінка, відповідальне активне управління коштами та фінансове планування, підтримка фінансової та комп'ютерної освіченості/грамотності.

В умовах воєнного стану домогосподарствам особливо важливо бути свідомими щодо своїх витрат та розумно управляти бюджетом. Це включає бюджетування, створення фінансових резервів, диверсифікацію інвестицій, мінімізацію боргових зобов'язань і підвищення фінансової освіченості. В умовах нестабільності та непевності, включаючи воєнний стан, особливу увагу слід приділити захисту фінансових активів, забезпеченню надійного страхування та розробці стратегій для мінімізації ризиків. Важливо також мати резервні фонди і екстрені фінансові плани, які допоможуть управляти можливими фінансовими труднощами під час конфлікту або кризових ситуацій, певним чином впливаючи на недопущення катастрофічних ризиків.

Враховуючи важливий вплив сектора домогосподарств на економіку, Уряд та НБУ зазвичай враховують потреби та інтереси домогосподарств під час розробки макроекономічної політики та регулювання фінансової системи. Відповідна підтримка та стимулювання сектора домогосподарств може сприяти стабільному розвитку економіки та забезпечити її фінансову стійкість. Стійкість сектору домогосподарств має значення як для макроекономічної, так і для фінансової стабільності, оскільки буферні резерви для домогосподарств вплинуть як на темпи скорочення споживчих витрат домогосподарствами, так і на підвищення ймовірності своєчасного погашення ними боргів за банківськими кредитами. Загалом, фінансова стійкість домогосподарства забезпечується комбінацією розумного бюджетування, ефек-

тивного управління доходами та витратами, належного управління боргами, забезпеченням фінансового захисту та навичками фінансової й комп'ютерної грамотності/освіченості. Це допомагає створити стабільне фінансове майбутнє і знизити ризики, пов'язані з фінансовими труднощами. Надання домогосподарствам знань щодо вмілого використання інструментів фінансового планування та достовірного і відповідального консультування з управління депозитними та кредитними коштами може допомогти їм впоратися з фінансовим стресом і змінити/згладити негативні ситуації та виробити оптимальну кредитну та депозитну поведінку, що дозволить досягти за інших рівних умов фінансової стабільності. Поглиблене вивчення питання використання інструментів фінансового планування домогосподарствами є актуальним питанням в умовах повоєнного відновлення економіки України та складником перспективи подальших досліджень.

Література:

1. Качула С.В., Лисяк А.В., Терещенко Т.Є. Фінансова поведінка домогосподарств регіонів України як підґрунтя забезпечення їх стійкості в умовах економічної нестабільності. Науковий погляд: економіка та управління. 2023. № 2 (82). С. 108—116. DOI: 10.32782/2521-666X/2023-82-16
2. Драган О.О. Теоретичні основи формування системи управління фінансами домогосподарств. Глобальні та національні проблеми економіки. Вип. 5. 2015. С. 841—845.
3. Коцюрубенко Г.М. Складові забезпечення фінансової стійкості домогосподарств. Економічний вісник університету. 2015. Вип. № 26/1. С. 190—194.
4. Кізима Т.О. Кредитна поведінка домогосподарств: структурно-аналітичний аспект. Світ фінансів. 2019. № 1 (58). С. 33—46.
5. Єгоричева С.Б., Вертебний І. В. Вплив використання кредитних послуг на фінансову безпеку домогосподарств в Україні. Вісник Університету банківської справи. 2021. № 3. С. 67—74.
6. Національний банк України: офіційний сайт. URL: <https://bank.gov.ua/> (дата звернення: 10.07.2023).
7. УНІАН: Іпотека і війна: чи реально зараз отримати у кредит омріяні квадратні метри. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/ipoteka-i-viyna-chi-realno-zaraz-otrimati-ukredit-omriyani-kvadratni-metri-12245760.html> (дата звернення: 21.07.2023).
8. Економіка: монографія / П. Самуельсон; ред. О. Ліщишин. Львів: Світ, 1993. 495 с.

9. Славкова А. А., Гордейчук Т. О. Вплив споживчого кредиту на фінансові ресурси домогосподарств. Економіка: теорія та практика. 2017. № 1. С. 67—73.

10. Kachula S., Zhytar M., Sidelnykova L., Perchuk O., Novosolova O. (2022). The Relationship between Economic Growth and Banking Sector Development in Ukraine. WSEAS Transactions on Business and Economics. 2022. Vol. 19. PP. 222—230.

11. Kachula S., Lysiak L., Barannyk L., Masiuk Iu., Tereshchenko T., Salnykova T. Public-private partnership as a foundation of the financial stability of the state and households in the conditions of health care financing transformation in Ukraine. AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research — Magnanimitas. 2023. 12/03-XXIX. PP. 152—159. doi: <https://doi.org/10.33543/1301347683>

References:

1. Kachula, S., Lysiak, L., & Tereshchenko, T. (2023), "Financial behavior of households in the regions of Ukraine as a basis for ensuring their stability in conditions of economic instability", Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia, vol. 2 (82), pp. 108—116. doi: 10.32782/2521-666X/2023-82-16

2. Drahan, O.O. (2015), "Theoretical foundations of the formation of the household finance management system", Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky, Vol.5, pp. 841—845.

3. Kotsiurubenko, H.M. (2015), "Components of ensuring the financial stability of households", Ekonomichnyj visnyk universytetu, Vol. 26/1, pp. 190—194.

4. Kizyma, T.O. (2019), "Credit behavior of households: structural and analytical aspects", Svit finansiv, vol. 1 (58), pp. 7—18.

5. Yehorycheva, S.B., & Vertebnyi, I. V. (2021), "The impact of the use of credit services on the financial security of households in Ukraine", Visnyk Universytetu bankivs'koi spravy, vol. 3, pp. 67—74.

6. National Bank of Ukraine (2023), [Online], available at: <https://bank.gov.ua/> (Accessed 10 July 2023).

7. Information agency "UNIAN or Ukrainian Independent Information Agency of News" (2023), "Mortgage and war: is it really possible to get the dream square meters on credit now", available at: <https://www.unian.ua/economics/finance/ipoteka-i-viyna-chi-realno-zaraz-otrimati-u-kredit-omriyani-kvadratni-metri-12245760.html> (Accessed: 21 July 2023).

8. Samuelson, P., & Lishchyshyn, O. (1993), Ekonomika [Economy], Lviv, Ukraine.

9. Slavkova, A. A., & Hordeichuk, T. O. (2017), "The impact of consumer credit on the financial resources of households", Ekonomika: teoriia ta praktyka, vol. 1, pp. 67—73.

10. Kachula, S., Zhytar, M., Sidelnykova, L., Perchuk, O., & Novosolova, O. (2022), "The Relationship between Economic Growth and Banking Sector Development in Ukraine", WSEAS Transactions on Business and Economics, Vol. 19, pp. 222—230, available at: <https://wseas.com/journals/articles.php?id=1456> (Accessed 10 July 2023).

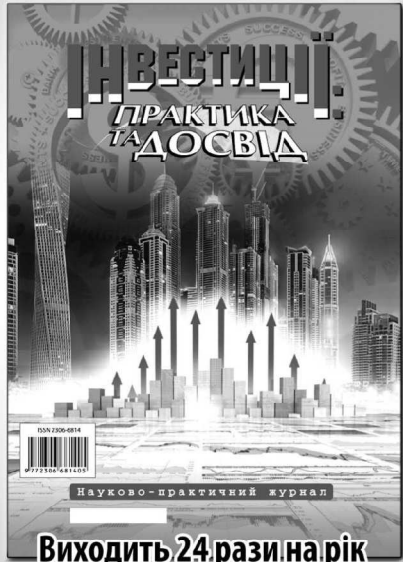
11. Kachula, S., Lysiak, L., Barannyk, L., Masiuk, I., & Tereshchenko, T. and Salnykova T. (2023), "Public-private partnership of the state and households in the conditions of health care financing transformation in Ukraine", AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research, vol. 14/01-XXXIV, pp. 152—159. doi: <https://doi.org/10.33543/1301347683>

Стаття надійшла до редакції 08.08.2023 р.

ІНВЕСТИЦІЇ.

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

<https://nayka.com.ua>

Науково-практичний журнал

Виходить 24 рази на рік

Передплатний індекс: 23892

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 631.145

I. I. Вініченко,**д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9527-1625>****К. М. Дідур,****к. е. н., доцент кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8489-0308>****О. В. Дідур,****студент гр. МгЕК-1-22, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-9128-886X>**

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.16.20

ЗНАЧЕННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМСТВА В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

I. Vinichenko,**Doctor of Economic Sciences, Head of the Department of Economics, Dnipro State Agrarian and Economic University****K. Didur,****PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics, Dnipro State Agrarian and Economic University****O. Didur,****Student group MgEk-1-22, Dnipro State Agrarian and Economic University**

THE SIGNIFICANCE OF THE RESOURCE POTENTIAL OF THE AGRICULTURAL ENTERPRISE IN ENSURING THE FOOD SECURITY OF THE COUNTRY

Продовольча безпека є однією з найбільш важливих проблем, які стоять перед країнами світу сьогодні. Забезпечення населення постійним доступом до безпечних та якісних продуктів харчування є важливим аспектом гармонійного розвитку суспільства та гарантією стабільного світового розвитку в цілому. Аграрний сектор економіки, який включає сільське господарство та пов'язані з ним галузі, відіграє ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки світу та є невід'ємною складовою глобального харчового ланцюга, котрий має величезне значення для стабільності економіки, соціальної безпеки та розвитку екології.

В статті досліджується значення ресурсного потенціалу аграрних підприємств у забезпеченні продовольчої безпеки країни, а також визначаються фактори, що впливають на ефективність їх функціонування. Визначено сутність продовольчої безпеки та оцінено її важливість. Проаналізовано роль аграрного сектору в забезпеченні продовольчої безпеки країни. Здійснено загальний огляд аграрного сектору та його потенціалу. В статті надана детальна характеристика ресурсного потенціалу аграрного підприємства, а саме: розглянуті земельні ресурси та їх раціональне використання; визначені водні ресурси; проаналізовано трудові ресурси та їх значення; досліджено роль матеріальних ресурсів; зазначено важливість оптимального розміру фінансових ресурсів і необхідність їх забезпечення; розглянуто інформаційні ресурси. Визначено вплив ресурсного потенціалу на ефективність господарювання та конкурентоспроможність підприємства. В статті досліджено роль держави у розвитку ресурсного потенціалу аграрного підприємства. Розглянуті можливості державної підтримки сільського господарства та аграрного сектору.

Також багато уваги приділено детальному аналізу основних викликів, з якими стикаються країни при досягненні продовольчої безпеки, а також окреслено можливі шляхи розвитку для їх подолання. В дослідженні проаналізовано роль України в забезпеченні продовольчої безпеки світу та розглянуто вплив війни в нашій країні на забезпечення продовольчої безпеки світу.

Food security is one of the most important problems facing the countries of the world today. Providing the population with constant access to safe and high-quality food products is an important aspect of the harmonious development of society and a guarantee of stable world development as a whole. The agricultural sector of the economy, which includes agriculture and related industries, plays a key role in ensuring the world's food security and is an integral part of the global food chain, which is of great importance for the stability of the economy, social security and ecological development.

The article examines the importance of the resource potential of agricultural enterprises in ensuring the food security of the country, and also determines the factors affecting the effectiveness of their functioning. The essence of food security is determined and its importance is assessed. The role of the agricultural sector in ensuring the country's food security is

analyzed. A general overview of the agricultural sector and its potential was carried out. The article provides a detailed description of the resource potential of an agricultural enterprise, namely: considered land resources and their rational use; identified water resources; labor resources and their importance were analyzed; the role of material resources was investigated; the importance of the optimal amount of financial resources and the need to provide them is indicated; information resources are considered. The influence of the resource potential on the efficiency of management and the competitiveness of the enterprise is determined. The article examines the role of the state in the development of the resource potential of an agricultural enterprise. Possibilities of state support for agriculture and the agrarian sector are considered.

A lot of attention is also paid to a detailed analysis of the main challenges that countries face in achieving food security, and possible ways of development to overcome them are outlined. The study analyzed the role of Ukraine in ensuring world food security and considered the impact of the war in Ukraine on ensuring world food security.

Ключові слова: аграрне підприємство, водні ресурси, інформаційні ресурси, земельні ресурси, матеріальні ресурси, продовольство, продовольча безпека, ресурсний потенціал, сільськогосподарське виробництво, сільське господарство, трудові ресурси, фінансові ресурси.

Key words: agricultural enterprise, water resources, information resources, land resources, material resources, food, food security, resource potential, agricultural production, agriculture, labor resources, financial resources.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Продовольча безпека є однією з найважливіших проблем, з якими стикаються країни у сучасному світі. Вона охоплює виготовлення, доступність і споживання безпечних, поживних і збалансованих продуктів харчування для всіх громадян. Глобалізація, зміни клімату, зростання населення та інші фактори створюють виклики для гарантування стабільного доступу населення до якісних і здорових продуктів харчування. Забезпечення продовольчої безпеки має вирішальне значення для соціально-економічного розвитку країни, стабільності суспільства та здоров'я нації.

Аграрне підприємство, зосереджене на виробництві сільськогосподарської продукції, відіграє ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки країни. Ресурсний потенціал аграрного підприємства стає основою для ефективного виробництва, адаптації до змінних умов зовнішнього середовища, підвищення продуктивності та якості продукції, а також розвитку інноваційних підходів у сільському господарстві. У цій статті розглянемо значення ресурсного потенціалу аграрного підприємства в забезпеченні продовольчої безпеки країни, а також вплив цього потенціалу на розвиток аграрного сектору і суспільства в цілому.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Вивченню питань пов'язаних із відтворенням аграрного ресурсного потенціалу регіону, його кількісному оцінюванню та практичному використанню завжди приділялося велике значення, оскільки ці аспекти, особливо під час кризових періодів трансформаційних змін, які зараз відбуваються в нашій країні, стають надзвичайно важливими. Проблеми пов'язані із відтворенням ресурсного потенціалу аграрної сфери, включаючи продовольчий комплекс в цілому та його складові елементи, актуальні як для наукової думки, так і для практичної реалізації. Розв'язання ключових зав-

дань, пов'язаних із функціонуванням національного агропромислового сектору, потребує спеціальних підходів, оскільки мова йде про забезпечення продовольчої безпеки країни, на основі раціонального використання наявних ресурсів.

Ресурсний потенціал аграрних підприємств, а також питання забезпечення продовольчої безпеки країни досліджувала велика плеяда науковців. Серед провідних вчених, які працювали над цими питаннями, можна відзначити В. Г. Анарійчука, О. І. Гойчука, Т. Дудар, І. О. Іртищеву, Л. П. Рогатіну, О. С. Ільницьку, Г. М. Колісника, О. В. Кочеткова та Р. В. Маркова, Г. В. Сиротюка, Н. О. Шевченка та інших [1—10].

Та навіть не дивлячись на велику кількість досліджень, значна частина питань залишається достатньо обговорюваними та не розкритими повністю: концептуальні підходи до визначення соціально-економічної категорії "ресурсний потенціал"; причинно-наслідкові зв'язки взаємодії між ресурсним потенціалом аграрних підприємств та забезпеченням продовольчої безпеки країни. Це підкреслює актуальність та обґрунтованість теми даної статті.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає в дослідженні та аналізі ролі ресурсного потенціалу аграрних підприємств у забезпеченні продовольчої безпеки країни. Стаття має на меті розкрити важливість ефективного використання ресурсів в сільському господарстві та виявити його вплив на національну продовольчу безпеку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Аграрний сектор відіграє важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки країни. Він забезпечує населення продуктами харчування, а також створює можливості для заробітку, зайнятості та розвитку сільських територій. продо-

Рис. 1. Складові ресурсного потенціалу аграрного підприємства

Джерело: узагальнено автором.

вольча безпека є питанням національної безпеки, адже недоступність продуктів харчування може призвести до соціальних напружень, економічних криз, незадоволеності населення та загрози громадському порядку.

Аграрне підприємство є ключовою ланкою в аграрному секторі. Воно забезпечує вирощування сільськогосподарської продукції, такої як зерно, овочі, фрукти, виробництво м'яса, молока, яєць та інших продуктів харчування. Забезпечення продовольчої безпеки вимагає не тільки збільшення обсягів виробництва, але й покращення якості продукції, забезпечення сталості та стійкості виробництва, а також забезпечення доступності продукції для всіх верств населення. А для цього необхідно мати достатній ресурсний потенціал належної якості й кількості. Саме ресурсний потенціал аграрних підприємств є визначальним фактором, що впливає на їх здатність задовольняти внутрішні та зовнішні потреби країни у продовольстві.

Ресурсний потенціал аграрного підприємства охоплює різноманітні ресурси, які становлять основу для його безперебійного та стабільного функціонування (рис. 1). Ресурсний потенціал аграрних підприємств — це комплекс ресурсів, які становлять основні елементи, необхідні для функціонування та розвитку сільськогосподарських підприємств. Цей поняття охоплює широкий спектр матеріальних та нематеріальних ресурсів, які використовуються для виробництва сільськогосподарської продукції. Ресурсний потенціал аграрних підприємств визначає їх здатність до забезпечення продовольчої безпеки, стійкості та ефективності виробництва сільськогосподарської продукції.

Основними складовими ресурсного потенціалу аграрного підприємства є наступні:

1. Природні ресурси: До них відносяться кліматичні умови, рельєф, ґрунти та інші природні чинники, які можуть впливати на виробництво сільськогосподарської продукції. Використання природних ресурсів з урахуванням їхньої специфіки дозволяє підвищити стійкість підприємства до негативних факторів зовнішнього середовища. Забезпечення стійкого використання природних ресурсів дозволяє уникати деградації навколишнього середовища, зберігати родючість ґрунтів, зменшувати збитки від стихійних лих та інших природних катастроф. Ключовими природними ресурсами є земельні ресурси та водні ресурси.

Земельні ресурси. Земля є фундаментальною складовою ресурсного потенціалу аграрного підприємства. Саме земля визначає масштаби сільського господарства та його можливості. Наявність великої кількості оброблюваних полів, пасовищ, сіножаті та інших сільськогосподарських угідь є передумовою для вирощування сільськогосподарської продукції. Достатність земельних ресурсів, їх раціональне використання та охорона є важливим завданням для досягнення стійкого розвитку аграрного сектору та продовольчої безпеки. Якість ґрунту виступає як один з ключових чинників в забезпеченні продовольчої безпеки. Розвиток земельного фонду, впровадження сучасних методів землекористування, використання мінімальних обробітків та сучасних агротехнік дозволяють забезпечити стійке виробництво сільськогосподарської продукції та покращити її якість.

Водні ресурси. Доступ до водних ресурсів є критично важливим для забезпечення нормального росту рослин, особливо у вирощуванні різних видів культур. Аграрні підприємства зазвичай мають доступ до водоймищ, і їх здатність до збирання та зберігання води безпосередньо впливає на врожайність та продуктивність господарства.

2. Другим ключовим елементом ресурсного потенціалу є трудові ресурси (робоча сила). Розвиток аграрного сектору залежить від кваліфікованих робітників, які, в більшості формуються з сільських жителів, що є особливістю сільськогосподарського виробництва, та спеціалістів, котрі забезпечують ефективну організацію виробництва та впровадження інноваційних підходів у сільському господарстві. Професійні, висококваліфіковані, досвідчені фахівці в сфері сільського господарства дозволяють досягати більш високої

продуктивності праці, впроваджувати нові технології та підвищувати якість продукції. Високопрофесійні фермери, агрономи та техніки можуть забезпечити вирощування продуктів харчування в оптимальних умовах, що буде сприяти підвищенню врожайності, зменшенню собівартості та покращенню якості продукції.

3. Фінансові ресурси. Грошові кошти є важливим ресурсом для аграрного підприємства. Вони використовуються для придбання насіння, добрив, засобів захисту рослин, техніки, оплати праці, здійснення інвестицій тощо. Ефективне фінансове управління дозволяє підтримувати стабільність та розвиток підприємства. Доступ до фінансових ресурсів є необхідним для розвитку та збільшення виробництва. Підприємства повинні шукати способи фінансування, такі як кредитування, інвестиції та гранти, щоб покривати витрати на розвиток та розширення бізнесу. Фінансова підтримка є необхідною для ефективної діяльності аграрного підприємства. Забезпечення стабільного доступу до кредитних ресурсів дозволяє підприємствам вести сільськогосподарську діяльність, збільшувати обсяги виробництва, модернізувати технічну базу та розвивати інноваційні проекти. Раціональне та ефективне використання фінансових ресурсів допомагає забезпечити стійке функціонування аграрного підприємства та гарантувати сталість виробництва продовольства. Державні програми підтримки аграрного сектору, такі як субсидії на покупку сільгосптехніки або надання дотацій фермерам, можуть забезпечити додаткову стимуляцію для розвитку аграрного підприємства та підвищення продуктивності.

4. Матеріальні ресурси. Вони включають різноманітні матеріали та обладнання, необхідні для проведення сільськогосподарських операцій. Це можуть бути трактори, комбайни, оранки, насіння, добрива, інвентар тощо. Механізація та автоматизація сільського господарства є ключовим чинником підвищення продуктивності праці та оптимізації виробничих процесів. Наявність сучасних машин, техніки та обладнання сприяє автоматизації процесів вирощування та збирання сільськогосподарської продукції, зменшує залежність від ручної праці та збільшує продуктивність аграрного виробництва. Аграрні підприємства повинні інвестувати в сучасне обладнання та технології для забезпечення ефективного використання ресурсів. Технологічний розвиток і наукові досягнення є важливою складовою ресурсного потенціалу аграрного сектору. Впровадження нових технологій дозволяє підвищити продуктивність, зменшити витрати та збільшити якість продукції. Дослідження в галузі сільського господарства допомагають знаходити нові підходи до вирішення проблем землеробства та тваринництва, що сприяє підвищенню ефективності аграрного виробництва.

5. Інформаційні ресурси. В сучасних умовах важливим аспектом успішного господарювання аграрного підприємства є наявність актуальної інформації про ринкові тенденції, нові технології, агрометеорологічні умови тощо. Інформаційні ресурси допомагають приймати обґрунтовані рішення та адаптуватися до змін на ринку. Доступ до актуальної інформації дозволяє підприємствам максимально швидко реагувати на зміни на ринку, впроваджувати інновації та підвищувати конкурентоспроможність. Інформаційна підтримка допомагає аграрним підприємствам визначати оптимальні напрямки розвитку та ефективно справлятися з непередбачуваними ризиками зовнішнього середовища [1].

Для забезпечення ефективного та раціонального управління ресурсним потенціалом аграрного підприємства необхідно виконувати наступні завдання:

1. Здійснювати поточне та перспективне планування ресурсів. Аграрне підприємство повинно аналізувати свої поточні ресурси, оцінювати потреби та встановлювати мету щодо їхнього оптимального використання;

2. Контролювати рівень забезпечення ресурсами. Завданням керівництва підприємства є забезпечення необхідними ресурсами для здійснення виробничих процесів, вирощування продукції та її збуту;

3. Проводити контроль та координацію ресурсного потенціалу. Управління ресурсами вимагає постійного контролю за їхнім використанням, а також взаємодії між різними підрозділами підприємства для досягнення оптимальних результатів;

4. Розробляти та проваджувати в діяльність підприємства стратегії раціонального використання ресурсів. Ефективне використання ресурсів дозволяє знизити витрати та підвищити продуктивність праці, що сприяє підвищенню прибутковості підприємства;

5. Постійно підвищувати ресурсний потенціал. Аграрне підприємство має працювати над постійним покращенням своїх ресурсів, удосконаленням технологій та впровадженням інновацій з метою підвищення ефективності виробництва. Успішне управління ресурсним потенціалом дозволяє аграрним підприємствам досягати стабільності, конкурентоспроможності та сталого розвитку у сучасних умовах господарювання.

Ефективне й раціональне використання функцій ресурсного потенціалу дозволяє аграрному підприємству здійснювати успішно свою діяльність та досягати поставлених цілей. Функції ресурсного потенціалу аграрного підприємства охоплюють ряд важливих аспектів. Основними функціями ресурсного потенціалу аграрного підприємства є:

Виробнича функція: ресурсний потенціал дозволяє аграрному підприємству виробляти сільсько-

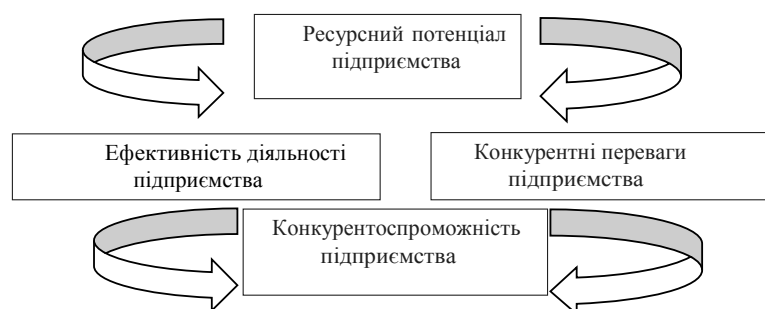

Рис. 2. Взаємозв'язок ресурсного потенціалу і конкурентоспроможності підприємства

Джерело: узагальнено автором.

господарську продукцію. Це включає земельні ділянки для сільськогосподарської діяльності, наявність необхідного обладнання, техніки та іншого необхідного матеріально-технічного забезпечення.

Економічна функція: ресурсний потенціал забезпечує аграрне підприємство засобами для отримання прибутку та доходів. Це може включати земельні ресурси для землеробства, наявність фінансових ресурсів для інвестицій, забезпечення робочої сили та інші ресурси, необхідні для функціонування бізнесу.

Соціальна функція: ресурсний потенціал аграрного підприємства впливає на соціальний аспект діяльності підприємства. Він забезпечує робочі місця для місцевого населення, сприяє розвитку сільських територій та підвищенню життєвого рівня селян.

Екологічна функція: аграрні підприємства мають відповідальність перед природою та довкіллям. Ресурсний потенціал може включати екологічно чисті технології, землі, які використовуються відповідно до принципів сталого розвитку, та дотримання екологічних стандартів.

Інноваційна функція: ресурсний потенціал аграрного підприємства може включати інноваційні ресурси, які сприяють впровадженню нових технологій, підвищують ефективність виробництва та конкурентоспроможність підприємства.

Стратегічна функція: ресурсний потенціал аграрного підприємства допомагає визначати стратегію розвитку та досягнення конкретних цілей підприємства. Він впливає на вибір ринків збуту, планування інвестицій та розвиток нових продуктів.

Успішне управління ресурсним потенціалом аграрного підприємства дозволяє досягати стійкого розвитку, забезпечувати конкурентоспроможність та ефективність діяльності підприємства в умовах змінного ринкового середовища та глобалізації (рис. 2). Збереження та підвищення конкурентоспроможності стає життєво важливим завданням для кожного підприємства. В цьому контексті, ресурсний потенціал підприємства визначає його здатність ефективно використовувати ресурси та реалізовувати свої стратегічні цілі, що має прямий вплив на його конкурентоспроможність.

Ресурсний потенціал підприємства охоплює різноманітні складові, які були детально розглянуті вище. Керівництво підприємства повинно розуміти, як кожен з цих ресурсів може бути оптимально використаний для досягнення стратегічних цілей та підвищення конкурентоспроможності. Основними факторами, які визначають взаємозв'язок ресурсного потенціалу та конкурентоспроможності підприємства, є:

1. Ефективне управління ресурсами: підприємство повинно бути здатним ефективно розподіляти свої ресурси для досягнення стратегічних цілей. Керівництво має приділяти увагу оцінці ресурсів, їх оптимізації та використанню. Необхідно забезпечити збалансований підхід до управління ресурсами, щоб уникнути надмірного або недостатнього використання деяких видів ресурсів.

2. Людський капітал: компетентний та мотивований персонал є ключовим чинником успіху підприємства. Інвестування в розвиток працівників, підвищення їх кваліфікації та забезпечення сприятливої робочої атмосфери сприяє підвищенню продуктивності праці та здатності підприємства пристосовуватись до змін. Необхідно сприяти професійному розвитку працівників аграрного сектору, залучати молодь до сільського господарства, підтримувати освіту та підвищення кваліфікації фахівців.

3. Репутація та бренд: позитивна репутація та сильний бренд дозволяють підприємству створити лояльну клієнтську базу і отримувати переваги перед конкурентами. Гарна репутація створює позитивну кредитну історію та є базою для стабільних відносин з клієнтами, постачальниками, банками та інвесторами. Позитивний імідж підприємства сприяє залученню нових клієнтів та збереженню існуючих.

4. Фінансова стійкість: ефективне управління фінансами, здатність залучати інвестиції та використовувати їх раціонально допомагає підтримувати фінансову стабільність підприємства, знижувати ризики та забезпечувати здатність витримувати економічні кризи. Аграрні підприємства потребують доступних фінансових ресурсів для забезпечення ефективного виробництва. Важливо розробляти фінансові інструменти, які сприятимуть розвитку аграрного сектору та підтримці малого та середнього сільського господарства.

5. Інновації та наукові дослідження: постійне впровадження нових технологій та ідей є важливою складовою конкурентоспроможності. Підприємства, які активно впроваджують інновації, можуть забезпечити собі перевагу на ринку, знизити витрати та підвищити якість продукції. Впровадження інноваційних підходів у сільському господарстві, врахування наукових досягнень та досліджень є важливим елементом

забезпечення ресурсного потенціалу аграрного підприємства. Державна підтримка наукових досліджень у сфері аграрного господарства та інновацій допомагає розвивати ефективні та стійкі підходи до виробництва. Держава відіграє ключову роль у розвитку ресурсного потенціалу аграрного підприємства та забезпеченні продовольчої безпеки країни. Національна політика, законодавство та програми підтримки аграрного сектору мають велике значення для стимулювання розвитку сільського господарства та підтримки аграрних підприємств.

Державна підтримка може включати такі заходи:

Підтримка фінансових ресурсів. Державні програми фінансової підтримки, кредитування та субсидій допомагають аграрним підприємствам отримувати доступ до необхідних фінансових ресурсів для розвитку та модернізації виробництва.

Поліпшення інфраструктури. Розвиток інфраструктури, зокрема транспортної та енергетичної, сприяє зниженню витрат на транспортування та зберігання продукції, що підвищує конкурентоспроможність аграрного сектору.

Науково-дослідна підтримка. Державна підтримка наукових досліджень у сфері аграрного господарства та інновацій допомагає розвивати ефективні та стійкі підходи до виробництва [10].

Підтримка розвитку сільських територій. Розвиток інфраструктури, освіти та охорони здоров'я у сільських районах допомагає залучати молодь та фахівців до сільського господарства та підтримує життєздатність сільських громад.

У підсумку, успішна діяльність підприємства та його конкурентоспроможність залежать від ефективного управління ресурсами. Врахування всіх аспектів ресурсного потенціалу, впровадження інновацій, розвиток людського капіталу та створення сильного бренду — це лише деякі з ключових елементів, які сприяють забезпеченню конкурентоспроможності підприємства в довгостроковій перспективі. Здатність адаптуватись до змін та реагувати на виклики ринку допомагає підприємствам займати лідерські позиції у своїх галузях та забезпечує їх стійкий розвиток. Залежно від наявності та якості ресурсного потенціалу аграрні підприємства можуть забезпечувати велику кількість якісної продовольчої продукції для внутрішнього ринку та експорту. Це дозволяє знижувати імпорту продуктів харчування та забезпечує стійкий розвиток сільськогосподарського сектору економіки. Проте, слід зазначити, що належне використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств не є єдиним чинником, що визначає продовольчу безпеку країни. Необхідно також враховувати стійкий розвиток сільського господарства, екологічну стійкість та соціальну відповідальність галузі. Узагалі, збільшення ресурсного потенціалу аграрних підприємств, удос-

коналення технологій та ефективне управління є вирішальними чинниками для досягнення продовольчої безпеки країни. Це дозволить не лише задовольняти потреби в продуктах харчування внутрішнього ринку, але й створювати умови для конкурентоспроможності на міжнародному рівні та підтримувати стійкий розвиток сільськогосподарського сектору [3].

Забезпечення ресурсного потенціалу аграрного підприємства має вирішальне значення для забезпечення продовольчої безпеки країни. Аграрний сектор виступає ключовим ланцюжком у забезпеченні доступності, якості та безпеки продуктів харчування для населення. Сприяння розвитку аграрного сектору, раціональне використання земельних ресурсів, підвищення якості продукції, підтримка кваліфікованих фахівців та інвестицій у розвиток інфраструктури та технологій є важливими завданнями для держави та суспільства. Забезпечення продовольчої безпеки є складним завданням для будь-якої країни, зокрема в умовах зростання населення світу, зміни клімату (глобального потепління), обмежених ресурсів та глобалізації. Варто більш детально розглянути основні виклики, з якими стикаються країни при забезпеченні продовольчої безпеки [7]:

1. Зростання населення. Одним з основних викликів для продовольчої безпеки є постійне зростання населення, при чому, головним чином в країнах, які не можуть самостійно забезпечити благополуччя та доступ в достатній кількості до продуктів харчування для своїх громадян. За останні десятиліття світове населення стрімко збільшується, що призводить до збільшення потреби у продуктах харчування. Країнам доводиться забезпечувати стабільний постачання продуктів, щоб задовольнити ростучий попит на харчові ресурси.

2. Зміна клімату, що має значний вплив на сільське господарство. Екстремальні погодні умови, засухи, повені та інші природні катаклізми можуть негативно впливати на врожайність сільськогосподарських культур, що призводить до зменшення обсягу продукції. Країни повинні розробляти адаптаційні стратегії та вкладати в дослідження з метою розвитку кліматостійкого сільського господарства.

3. Обмежені ресурси. Деякі країни стикаються з обмеженими природними ресурсами, такими як земля та вода, що ускладнює збільшення виробництва сільськогосподарської продукції. Важливо ефективно використовувати наявні ресурси та сприяти сталому землекористуванню. Також виходом з даної ситуації є розробка програм сприяння забезпечення продовольством країн, які є обмеженими у використанні ресурсів для задоволення власних потреб населення [2].

4. Глобалізація та торгівля. Залежність країн від міжнародної торгівлі харчовими продуктами може стати суттєвим викликом у забезпеченні продовольчої безпеки. Зміни на

світовому ринку, політичні та економічні кризи в інших країнах можуть вплинути на доступність продуктів харчування та їх ціни. Розвиток внутрішнього сільського господарства та національних аграрних ринків може допомогти зменшити залежність від імпорту.

5. Технологічний розвиток. Інновації та технологічний прогрес можуть відіграти важливу роль у покращенні продовольчої безпеки. Впровадження сучасних методів обробки землі, селекції рослин, зрошення та інші технології можуть підвищити врожайність та якість сільськогосподарської продукції. Активні інновації в сільськогосподарській сфері будуть сприяти виробництву більшої кількості продукції та зменшення їх собівартості, що призведе до більшої доступності продуктів харчування [5].

6. Геополітичні чинники. Війни, воєнні конфлікти та напруження на міжнародній арені можуть спричинити торговельні обмеження і перешкоди для виробництва та експорту продукції. Україна, як одна з ключових аграрних держав світу, грає важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки глобальної спільноти. Проте, у даний період економіка нашої держави та сільськогосподарський сектор стикаються зі значними викликами через війну, яка вже триває понад півтора роки через агресію російської федерації.

Наслідки війни в Україні негативно впливають на забезпечення продовольчої безпеки світу, адже земельні ресурси України, її багаті і родючі чорноземи, стали основою для розвитку потужної аграрної індустрії. Сільське господарство в Україні здатне задовольнити не лише потреби внутрішнього ринку, а й постачати значні обсяги сільськогосподарської продукції на міжнародні ринки. Ключовими продуктами, якими Україна забезпечує країни Африки, Індії, Китаю та інші світові країни, є зернові культури. Країна визнана одним з найбільших виробників і експортерів пшениці, кукурудзи, ячменю та інших зернових. Це дає можливість Україні активно впливати на глобальні ринки та стабільність постачання продуктів харчування для численної кількості населення [4]. Проте, через варварську воєнну агресію росії, Україна стикнулася з наступними труднощами:

1. Відбулось зниження виробництва сільськогосподарської продукції: Один із найбільших впливів війни в Україні на світову продовольчу безпеку полягає в зниженні обсягу виробництва сільськогосподарської продукції. Нестабільна ситуація на території країни призвела до відсутності адекватного доступу до земельних ресурсів, високої ризиковості ведення сільського господарства та зниження інвестицій у цей сектор. Це спричинило зменшення площі посівів та врожайності, а також погіршення технічного стану агротехніки та інфраструктури. Обсяг виробництва сільськогосподарської продукції зменшився від 5% до 30% залежно від регіону та виду продукції.

Обсяги виробництва зернових культур знизилися на 37% порівняно з показником 2021 року і склали близько 53,9 млн тонн. Понад 2 мільйони гектарів оброблюваних земель втрачені через конфлікт та окупацію територій.

2. Збільшення потреби у продовольстві. Завдяки глобалізації та інтеграції економіки, Україна забезпечувала істотний обсяг продовольства на світовому ринку. Проте, через війну та складну економічну ситуацію, українські фермери не можуть відповідати на попит за кордоном. Це призводить до збільшення обсягів імпорту продовольства в інші країни, що може створити дисбаланс на світовому ринку та підвищити ціни на деякі продукти. Більше 70% сільських господарств зазнали збитків внаслідок війни. Втрати доходів сільських господарств становили в середньому 30—40%.

3. Втрата територій для сільськогосподарського виробництва. Війна в Україні також призводить до втрати контролю над певними територіями, які раніше використовувались для сільськогосподарського виробництва. Це призводить до зменшення загальної площі оброблюваних земель та обмеження доступу до природних ресурсів, необхідних для сільського господарства. Також через повномасштабне російське вторгнення, Україна стала найбільш замінованою країною у світі. На даний момент у зв'язку з бойовими діями більше 40% територій України заміновано, що призводить до неможливості ведення сільського господарства та недоотримання значної кількості продукції [6].

4. Гуманітарна криза та переселення. Збільшення кількості внутрішнього переміщення населення та переселення створює додатковий тиск на продовольчу систему. Війна призвела до масової міграції внутрішньо переміщених осіб та еміграції за кордон. Це спричинило втрату робочої сили у сільському господарстві та обмежило виробничі можливості. Біженці та переселенці потребують додаткової допомоги, щоб забезпечити їх базові потреби, включаючи продовольство. Кожні 100 тисяч українців, які виїхали з країни на початку повномасштабної війни, знижують ВВП України на 0,5%, тобто приблизно на 1 мільярд доларів.

5. Екологічні наслідки. Під час війни були пошкоджені природні ресурси та забруднено ґрунти та водні джерела, що має довготривалі наслідки для сільського господарства та продовольчої безпеки. В результаті знищення Каховської ГЕС, понад 10 тисяч га сільськогосподарських земель можуть перетворитися на пустелі, що зробить неможливим отримання продовольства з цих територій [9].

Зважаючи на вищевказані фактори, вплив війни в Україні на забезпечення продовольчої безпеки світу є великою загрозою. Для забезпечення стабільності та безпеки продовольчого сектору у світі необхідні спільні зусилля та співпраця між державами. Міжнародні організації, такі як Європейський Союз, ООН, Всесвітній банк та ІМФ, можуть грати важливу роль у наданні гуманітарної та фінансової

допомоги Україні для забезпечення продовольчої безпеки та відновлення сільськогосподарського сектору. Крім того, важливо залучати приватний сектор та сприяти інвестиціям у сільське господарство України для підтримки його розвитку та відновлення після війни. Країни-імпортери продовольства також можуть прийняти заходи для диверсифікації своїх джерел постачання та сприяти розвитку власних сільськогосподарських секторів. Це допоможе знизити ризик дефіциту продуктів та підвищення їх цін на світовому ринку [8].

У підсумку, вплив війни в Україні на забезпечення продовольчої безпеки світу є серйозним викликом, який потребує колективних зусиль та співпраці між державами. Стабільність та підтримка сільськогосподарського сектору України є критично важливими для забезпечення сталого розвитку та безпеки продовольчого сектору глобальної економіки. Відновлення сільськогосподарської інфраструктури, підтримка аграрного виробництва та створення сприятливих умов для ефективного функціонування аграрного сектору України важливі не лише для нашої країни, але й для світової продовольчої безпеки в цілому.

Продовольча безпека — це один з найважливіших аспектів стабільного розвитку країни та міжнародної співпраці. Україна, як одна з провідних аграрних держав світу, відіграє вирішальну роль у забезпеченні продовольчої безпеки як на внутрішньому рівні, так і на світовому ринку. Шлях до досягнення продовольчої безпеки лежить через розвиток аграрного сектору та забезпечення його ресурсного потенціалу. Тому, важливо вживати відповідні заходи для сприяння розвитку аграрного сектору, залучення інвестицій, підтримки фахівців, наукових досліджень та інновацій, щоб забезпечити продовольчу безпеку країни та зберегти його майбутнє. Спільними зусиллями країн світу, нашої держави, бізнесу та населення можна досягти стійкої та надійної продовольчої безпеки, що стане запорукою благополуччя і розвитку країни.

Література:

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств. К.: КНЕУ. 2002. 624 с.
2. Гойчук О.І. Продовольча безпека. Житомир: Полісся. 2004. 348 с.
3. Дудар Т. Проблеми забезпечення якості сільськогосподарської продукції та продовольства у агробізнесі. Вісник ТНЕУ. 2014. № 3. С. 37—48.
4. Іртищева І.О., Рогатина Л.П., Ільницька О.С. Продовольча безпека — важливий елемент економічної та національної безпеки. Агросвіт № 22. 2020. С. 3—8.
5. Колісник Г.М. Продовольча безпека України та особливості її розвитку. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2015. № 5 (115) С. 72—76.

6. Кочетков О.В., Марков Р.В. Формування системи показників продовольчої безпеки України. Економіка АПК. 2002. № 9. С. 142—158.

7. Сиротюк Г.В. Продовольча безпека — складова економічної безпеки країни: матеріали круглого столу (15 травня 2015 року). Львівський НАУ. Львів. С. 64—67.

8. Шевченко Н.О. Продовольча безпека як політичний та економічний пріоритет держави. Інвестиції: практика та досвід. № 3. 2011. С. 111—113.

9. Дідур К.М. Продовольча безпека України, як один із пріоритетів розвитку глобальної економіки. Ефективна економіка. 2023. № 5. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1573/1582>

10. Дідур К.М. Сутність, класифікація й структура інвестиційної та інноваційної діяльності підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2022. № 9—10. С. 30—38.

References:

1. Andriychuk, W. G. (2002), *Ekonomika agrarnykh pidpryemstv* [Economics of agricultural enterprises], Kyiv, Ukraine.
 2. Hoychuk, O.I. (2004), *Prodovolcha bezpeka* [Food security], Polissya, Zhytomyr, Ukraine.
 3. Dudar, T. (2014), "Problems of quality assurance of agricultural products and foodstuffs in agribusiness", *Visnik TNEU*, vol. 3, pp. 37—48.
 4. Irtyshcheva, I. O., Rohatina, L. P. and Ilnytska, O. S. (2020), "Food security is an important element of economic and national security", *Ahrosvit*, vol 22, pp. 3—8.
 5. Kolesnik, G. (2015), "Food security of Ukraine and peculiarities of its development", *Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrayiny*, vol 5 (115), pp. 72—76.
 6. Kochetkov, O. V. and Markov, R. V. (2002), "Formulation of the system of showing foodstuffs of bezpeki Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 142—158.
 7. Syrotyuk, H. V. (2015) "Food security — economic security component", *L'vivs'kyi NAU*, Lviv, Ukraine, pp. 64—67.
 8. Shevchenko, N. O. (2011) "Food security as a political and economic priority states, *Investytsiyyi: praktyka ta dosvid*, vol. 3, pp. 111—113.
 9. Didur, K.M. (2023) "Food security of Ukraine as one of the priorities for the development of the global economy", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 5. Available at: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1573/1582> (Accessed 10 August 2023).
 10. Didur, K.M. (2022), "The essence, classification and structure of investment and innovation activity of the enterprise", *Investytsiyyi: praktyka ta dosvid*, vol. 9—10, pp. 30—38.
- Стаття надійшла до редакції 09.08.2023 р.*

УДК 338.3

А. В. Рибчук,

д. е. н., професор, професор кафедри математики та економіки,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0377-7881>

С. А. Погуц,

аспірант кафедри математики та економіки,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-1000-9721>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.16.28

СУТНІСНІ РИСИ ЦИКЛІЧНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

A. Rybchuk,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Mathematics and Economics,
Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobyt'sk

S. Poguts,

Postgraduate student of the Department of Mathematics and Economics,
Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobyt'sk

ESSENTIAL FEATURES OF THE CYCLIC DEVELOPMENT OF ECONOMIC PROCESSES

У статті досліджується циклічний розвиток економічних процесів, яка продовжує залишатися основною закономірністю ринкової економіки і котра характеризується коливальними процесами ділової активності, що передбачає повторюваність та зміну фаз. Показано, що циклічний характер розвитку пов'язаний із наростанням, загостренням та руйнуванням внутрішніх суперечностей соціально-економічних систем, і як форма руху поєднує та реалізує стихійні та організовані функції. Виявлено, що в основі циклічності лежить послідовне здійснення одного або кількох циклів, що забезпечують функціонування та розвиток будь-якого об'єкта навколишнього світу, послідовну зміну його стану. Охарактеризовано взаємодію механізмів економічного циклу та ринкової економіки, що проявляється у відповідності між продуктивними силами та виробничими відносинами та їхньому впливі на співвідношення між попитом та пропозицією на ринку. Підтверджено необхідність прогнозування циклічних процесів та ефективного втручання у їхнє протікання з метою підвищення ефективності функціонування соціально-економічних систем в умовах глобальної нестабільності та непередбачуваності.

The article examines the cyclic nature of economic processes, which continues to be the main regularity of the market economy, which is characterized by fluctuating processes of business activity, unevenness and changes in evolutionary and revolutionary forms of economic progress, alternating phases of extensive or intensive economic growth. It is shown that the cyclicity of development is connected with the growth, exacerbation and destruction of internal contradictions of socio-economic systems, and how the form of movement combines and implements spontaneous and organized functions. It is noted that cyclicity is perceived as one of the ways and forms of self-regulation of the market economy, changes in its industry structure, moving along a spiral with a progressive perspective. It has been found that cyclicity is based on the sequential implementation of one or more cycles that ensure the functioning and development of any object in the surrounding world, a consistent change in its state, that is, it is a set of interdependent phenomena, processes that form a complete circle of development for a certain period of time. It was found that the cycle is determined by: the completion of the economic process with the planned result; periodicity (repeatability) of quality jumps; closing the orderliness of the development phase. It is proven that the economic cycle is understood as the process of fluctuations in business activity due to periodic changes in macroeconomic indicators caused by exogenous and endogenous factors of

influence characterized by periodicity. The functions of the economic cycle are disclosed: reproductive, stimulating, accumulative, regulatory, social and its features — return, regularity, self-reproducibility. The interaction of the mechanisms of the economic cycle and the market economy is characterized, which is manifested in the correspondence of productive forces and production relations and their influence on the ratio of supply and demand in the market. The necessity of forecasting cyclical processes and effective intervention in their course in order to increase the effectiveness of the functioning of socio-economic systems in conditions of global instability and unpredictability has been confirmed.

Ключові слова: циклічний розвиток, економічний цикл, фази циклу, сутнісні риси циклу, функції циклу, механізм дії економічних циклів.

Key words: cyclical development, economic cycle, phases of the cycle, essential features of the cycle, functions of the cycle, mechanism of action of economic cycles.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Вирішення економічних та соціальних проблем суспільства виникають за умови сталого розвитку, вільного від різких спадів виробництва та інших глибоких криз. Стійкість розвитку економіки передбачає здатність ринку переходити від одного стану рівноваги до іншого. Однією з найважливіших характерних рис розвиненої ринкової економіки є її циклічний розвиток, що проявляється у періодичних підйомах та спадах ділової активності, яка чітко простежується у зміні основних макроекономічних показників — обсягу реального валового внутрішнього продукту, інтенсивності інвестицій, рівня безробіття, інфляції. Циклічність розвитку за останні десятиліття зазнала певної еволюції і набула низки особливостей, через вплив наступних факторів: поглиблення процесів інтеграції та лібералізації; поглиблення міжнародного поділу праці; масове застосування та бурхливий розвиток інформаційних та комунікаційних технологій, програмного забезпечення, нанотехнологій, котрі сприяють переходу до нового технологічного укладу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вивченням механізму циклічності як властивості суспільно-економічного розвитку та господарської кон'юнктури країн загалом, займаються відомі зарубіжні фахівці, підтвердженням чого слугують їхні наукові праці — Р. Айзека [8], Т. Броєра [6], Н.-Я. Гансена [6], Дж. Кейнс [9], Р. Коласіто [6], П. Круселла [6], С. Кузнеця [10], Е. Оберга [6], К. Пауна [8], А. Ранкана [11], С. Рідіо [9], К. Круса-Касареса [9], П. Самуельсона [12], А. Сарно [7], Т. Смірни [8], Р. Солоу [15], С. Такаші [16], Н. Шарунаса [13], Й. Шумпетера [14].

Вагомий внесок у дослідження проблем циклічного характеру функціонування націо-

нальної економіки зробили такі українські науковці як, О. Бандура, [1], З. Галушка [2], Р. Грінченко, Н. Демчук [3], А. Жаворонок [4], О. Криницька, А. Крючко [4], О. Овсієнко, О. Пелех, І. Тараненко, О. Шурупій, Н. Юдіна [5] та інші. Оскільки циклічність сприймається як один із способів саморегулювання ринкової економіки, та характеризується спіралеподібним рухом, існує потреба її дослідження як форми прогресивного розвитку.

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНИШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

У більшості публікацій зарубіжних та українських дослідників аналізуються загальні закономірності циклічного розвитку економічних чи соціальних систем. Складність дослідження економічних циклів полягає у процесі відділення основних чинників від другорядних та у тривалості часового періоду, у якому повторюється цикл. У зв'язку з цим виникає проблема вироблення такого комплексного підходу, котрий пояснює явище циклічності розвитку економічних систем через взаємодію різнопланових чинників, що дозволило би об'єднати виявлені закономірності в одне ціле.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження безпосередніх причин та сутнісних рис циклічного розвитку соціально-економічних систем як суперечливої єдності стихійності та організованості.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Однією з відмінних рис розвитку ринкової економіки є хвилеподібний, циклічний характер зміни параметрів соціально-економічних систем. Він проявляється у вигляді довгохвильових історичних коливань, економічних циклів різної тривалості, виробничих життєвих циклів, життєвого циклу економічних структур

[14, с. 27]. У соціально-економічних науках під циклічністю розуміється періодичність повторюваних порушень рівноваги в економічній системі, що призводять до згортання господарської діяльності, спаду, кризи [3, с. 12]. Циклічність властива процесам розвитку організаційно-господарських систем за умов ринкової економіки. Вона відображає коливання ділової активності та ринкової кон'юнктури, нерівномірність чи зміну еволюційних та революційних форм економічного прогресу, чергування фаз екстенсивного чи інтенсивного економічного зростання. Циклічний характер зміни пов'язаний із наростанням, загостренням та руйнуванням внутрішніх суперечностей соціально-економічних систем. У ринковій економіці економічні цикли як форма руху поєднують стихійний та організований початок. У будь-якому циклі кожна наступна фаза є наслідком кумулятивного накопичення умов протягом попередньої фази. Кожен новий цикл закономірно слідує за іншим, так само як одна фаза того самого циклу змінюється іншою. У циклічності поєднуються межі та резерви розвитку; циклічні кризи є як порушення рівноваги, так і початком відновлення збалансованості. Уміння прогнозувати циклічні процеси та ефективно втручатися у їх протікання для підвищення ефективності функціонування соціально-економічних систем стає актуальним завданням сучасної економіки та управління [1, с. 15].

Теорія економічних циклів і криз еволюціонувала від пояснення їх причин зовнішніми факторами (екзогенними) до причин, що породжують економічний цикл і містяться всередині капіталістичного господарства (ендогенних). Існує дві основні групи теорій макроекономічного розвитку: екзогенні та ендогенні. Ендогенні теорії нового циклу ґрунтувалися на змінах і взаємодії внутрішніх елементів розвитку ринкової економіки. Екзогенні теорії пояснюють економічний цикл через вплив зовнішніх факторів, які поділяються на дві групи: фактори, що лежать поза економічною системою, природного характеру, і зовнішньоекономічні імпульси, що знаходяться у світовому господарстві. Зовнішні імпульси несуть економічний характер, джерела їх виникнення містяться поза національною економікою, але засоби відкритості проникають у внутрішню економіку, підтримуючи її розвиток різними фазами циклу посилення. Тому під економічним циклом розуміємо процес коливань ділової активності через періодичні зміни макроекономічних показників, викликаних екзогенними та ендогенними факторами впливу, що характеризуються періодичністю [16, с. 423].

В основі циклічності лежить послідовне здійснення одного або кількох циклів, що забезпечують функціонування та розвиток будь-якого об'єкта навколишнього світу, послідовну зміну його стану. Цикл — це сукупність взаємозалежних явищ та процесів, що утворюють закінчене коло розвитку упродовж певного проміжку часу. Вивчення механізму циклічності як властивості суспільно-економічного розвитку дозволяє провести комплексний аналіз поточних подій та господарської кон'юнктури країни загалом в історичній динаміці, що дозволяє по новому поглянути на процеси, котрі відбуваються в економічній системі. Безперервність коливань, що виражаються в зміні періодів зростання з періодами депресії (застою), є невід'ємною рисою соціально-економічного розвитку країни [10, с. 402].

Циклічність сприймається як один із способів і форм саморегулювання ринкової економіки, зокрема зміни її галузевої структури. Вона характеризується спіралеподібним рухом, а не по колу, тому можемо стверджувати, що циклічність є формою прогресивного розвитку. Цикл за своєю сутністю виражає внутрішній зміст ринкової економіки. Це порушення співвідношення продуктивних сил і виробничих відносин, що періодично повторюється, та проявляється в зміні спадів і підйомів в економічному розвитку. Отже, сутнісною основою циклу є невідповідність між продуктивними силами та виробничими відносинами. Проявом даної невідповідності у ринковій економіці є суперечність між виробництвом та споживанням, а на поверхні явищ виступає як загострення суперечності між попитом та пропозицією. Остання — це конкретна форма вираження циклічності, що полягає в кризах, тобто цикл як явище виступає безпосередньо у формі криз, що періодично виникають [2, с. 5].

Цикл розглядається як форма саморозвитку економіки і є однією з основних її вбудованих регуляторів та визначається: завершеністю процесу передбачуванам запланованим результатом; періодичністю (повторністю) якісних стрибків; замкнутістю упорядкованості фази процесу. Економічному циклу притаманні такі риси як повернення, регулярність, самовідтворюваність. Повернення передбачає, що циклічне відтворення проходить послідовно фази підйому та спаду — і знову відновлюється. Регулярність показує, що порушення економічної рівноваги процесу відтворення періодично повторюється. Самовідтворюваність проявляється у тому, що циклічність суспільного виробництва визначається дією внутрішніх закономірностей.

мірностей розвитку економічної системи: кожна фаза циклу створює умови та передумови для переходу до наступної фази [4, с. 271].

Кожна фаза економічного циклу має ряд характеристик, що виражаються у зміні макроекономічних показників. У фазі кризи відзначаються загальне зниження економічної активності, падіння виробництва, зростання запасів, рівня інфляції, безробіття, зниження обсягів експорту [9, с. 32]. Як результат — зниження цін, зменшення прибутків підприємств, доходів населення, держбюджету, зростання відсоткової ставки та скорочення обсягів кредитування. Через технологічне оновлення основних фондів у фазі кризи відбувається реструктуризація економічної системи. Оновлення супроводжується банкрутством підприємств, котрі мають морально застарілі фонди, реорганізацією, розукрупненням з метою оздоровлення економіки.

Фаза депресії характеризується застоєм в економіці, припиненням падіння одних макроекономічних показників та зростання інших [6, с. 82]: зупиняється скорочення ВВП, експорту, інвестиційного та споживчого попиту за збереження високого рівня безробіття та низького рівня цін. Запускається процес поновлення основного капіталу, перепідготовки робочої сили. Наступною фазою економічного циклу є поживлення, якому властиве підвищення швидкості оновлення основного капіталу, зниження рівня відсоткових ставок, збільшення обсягу збуту продукції, зростання ВВП, цін, експорту, зниження безробіття.

Максимальний рівень розвитку економіки ілюструє фаза підйому, що характеризується найбільшим обсягом випуску продукції, зростанням інфляції, падінням відсоткової ставки, доступністю кредиту. Підйом синхронізує будівництво та модернізацію підприємств, підвищення доходів та рівня життя населення, скорочення безробіття. Зростає продуктивність праці, застосовуються нові методи зниження витрат з врахуванням існуючих техніки і технології. Динаміка виробництва позитивна, прагне отримання прибутків, пропозицію визначає попит, формуючи передумови наступного спаду [11, с. 642].

Для економічного циклу притаманні такі функції: відтворювальна, стимулююча, накопичувальна, регулююча, соціальна. Відтворювальна функція пов'язані з динамікою основного капіталу під час циклу. Стимулююча проявляється у тому, що економічний цикл спонукає підприємців до зниження витрат виробництва, підвищення його ефективності. Накопичуваль-

на відображає зміни темпів накопичення капіталу, викликані циклічністю. Економічний цикл регулює кількість вироблених товарів та послуг, що розкриває регулюючу функцію. Соціальна функція пов'язані з зміною життя населення під час циклу.

Економічний цикл має низку показників. Вони класифікуються за ознакою циклічних властивостей та за ознакою синхронності. За ознакою синхронності виділяються проциклічні (сукупний випуск, прибутки підприємств, ставки відсотка, рівень цін, рівень зайнятості, рівень завантаження виробничих потужностей), контрциклічні (запаси готової продукції та факторів виробництва, рівень безробіття, рівень банкрутства) та ациклічні (експорт) показники. За ознакою циклічних властивостей розрізняються випереджувальні, запізнювальні та реальні показники. До перших відносяться — ціни виробників, обсяг капіталовкладень, індекси фондового ринку, прибутки корпорацій, грошова маса [12, с. 389]; до других — питомі витрати на заробітну плату, середній рівень процентної ставки комерційних банків; до третіх — ВВП, чисельність безробітних, рівень безробіття, обсяг промислового виробництва, особисті доходи населення, облікова ставка [7, с. 665].

Механізм дії економічного циклу закладено у рушійних силах, які зумовлені характером продуктивних сил та виробничих відносин та залежить від видів циклів. Короткострокові цикли полягають у порушеннях та відновленні рівноваги на споживчому ринку. Рушійною силою середніх циклів повне оновлення активної частини основного капіталу. Довгі хвилі пов'язані з оновленням усієї матеріально-технічної бази, включаючи і активну, і пасивну частину основного капіталу [13, с. 42]. Механізм економічного циклу та ринковий механізм взаємодіють між собою. Порушення та відновлення відповідності продуктивних сил та виробничих відносин, що відображає сутність циклу, у ринковому механізмі проявляється у порушенні співвідношення між попитом та пропозицією. Своєю чергою, порушення співвідношення між попитом та пропозицією — це одна з причин циклу.

Розвинений ринковий механізм сприяє функціонуванню економічного циклу, зміні його фаз. Удосконалення ринкового механізму, що проявляється в удосконаленні відносин обміну, розподілу та споживання створює умови для приведення у відповідність продуктивних сил та виробничих відносин, що сприяє підйому. Недосконалість ринкового механізму,

особливо слабкий розвиток конкуренції, ускладнює перебіг економічного циклу. Механізм економічного циклу адекватно впливає на ринковий механізм. Порушення та відновлення відповідності між продуктивними силами та виробничими відносинами змінює ситуацію на ринку, впливає на встановлення цін, оскільки змінюється співвідношення між попитом та пропозицією. Виникнення періодичних криз надвиробництва призводить до падіння цін на ринку. Необхідність оновлення обладнання, виходу зі спаду та депресії сприяє розвитку конкуренції [8, с. 51].

Функціонування економічних циклів зумовлено сутнісними та безпосередніми причинами. Сутнісні причини походять від сутності самої суспільної системи, її економічної основи [5, с. 69]. Вони включають: суперечності між продуктивними силами та виробничими відносинами та суперечності між виробництвом та споживанням. Суперечність між суспільним характером виробництва та приватною формою присвоєння є нерозв'язною в умовах ринкової економіки і є причиною економічних криз. Безпосередні причини циклів закладено в обміні, вони можливі у системі ринкових відносин. До них відносяться: причини, що зумовлені попитом (зміна сукупного попиту, зміна споживання, зміна інвестиційного попиту) та причини, що відносяться до пропозиції (зміна обсягів капіталовкладень, зміна темпів накопичення капіталу).

На початку ХХІ століття циклічність протікання економічних процесів продовжує залишатися основною закономірністю ринкової економіки. Цикл характеризується коливальними процесами ділової активності, для яких характерна повторюваність і зміни фаза. Коливання проходять відносно довготривалого тренду при наявності довготривалої тенденції до економічного зростання [15, с. 71]. Цикл представляє собою явище, що періодично повторюється, але не випадково. Основними факторами, що визначають циклічність, є інвестиції та науково-технічний прогрес. Зношення обладнання середнього терміну служби та його заміна новим на основі нової техніки зумовлює існування середньострокових циклів техніки. Обсяг основного капіталу тривалого терміну служби та його відновлення, а також існуючі технології виробництва є причиною, що визначає довгострокові економічні коливання. Внутрішнім змістом довготривалого циклу є становлення та розвиток технологічного укладу, а зміна пануючих укладів означає початок нового довгострокового циклу [13, с. 21].

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, економічна циклічність належить до найбільш важливих макроекономічних проблем через її прямий та опосередкований вплив на всі суб'єкти у ринковій економіці, а періодична регулярність таких спадів призводить до зниження життєвого рівня населення країни. На макроекономічному рівні економічний цикл сприймається як сукупність узгоджених коливань низки найважливіших показників: зайнятості, обсягу продукції, рівня цін.

Процес циклічності реалізується через хвилеподібний розвиток ринкової економіки. Історичний досвід підтверджує, що виробництво зростає більшими або меншими темпами, але в окремих випадках (у періоди кризи) розвиток економіки може мати негативне значення, тобто можна спостерігати зменшення обсягів виробництва. Тому розвиток ринкової економіки можна уявити хвилеподібною лінією, де кожна хвиля характерна для цілого циклу розвитку. Тобто циклічність — це модель руху національної ринкової економіки, що характеризується періодичними коливаннями її економічної активності і котра включає зміну революційних та еволюційних етапів з характерними регулярними спадами та підйомами виробництва.

Література:

1. Бандура О.В. Циклічність як форма поєднання стабільності та нестабільності в економічному розвитку. Методи і моделі прогнозування. 2019, № 4. С. 7—23.
2. Галушка З.І. Економічні та соціальні цикли: особливості динаміки і взаємозв'язку. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: економіка і менеджмент. Збірник наукових праць. 2017. Випуск 23. Частина 1. С. 4—7.
3. Демчук Н.І., Крючко А.С. Економічні кризи та циклічність економічного розвитку. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. Випуск 27. Частина 1. 2017. С. 11—15.
4. Жаворонок А.В. Циклічність як форма економічного розвитку. Науково-виробничий журнал "Бізнес-навігатор". Випуск 6 (49). 2018. С. 269—273.
5. Юдіна Н. В. Визначення циклічних залежностей в економіці України на основі аналізу окремих макроекономічних показників. Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". 2016. № 13. С. 64—72.

6. Broer T., Hansen Niels-Jakob H., Krusell P., Oberg, E. The new Keynesian transmission mechanism: A heterogeneous-agent perspective. *Review of Economic Studies*. 2019. № 87 (1), pp. 77—101.

7. Colacito R., Riddiough S., Sarno, L. Business cycles and currency returns. *Journal of Financial Economics*. 2020. № 137, pp. 659—678.

8. Isaic R., Smirna T., Paun, C. A critical view on the mainstream theory of economic cycles. *Management & Marketing. Challenges for the Knowledge Society*. 2019. vol. 14, № 1, pp. 48—58.

9. Keynes, J. *The General Theory of Employment, Interest, and Money*, MacMillan and Co., London, 1936. 190 p.

10. Kuznets S. Equilibrium economics and business cycle theory. *Quarterly Journal of Economics*. 1930b. № 44 (3), pp. 381—415.

11. Rancan A. From dynamics to stabilisation: Albert Ando and Franco Modigliani's contributions to the theory of economic growth and fluctuations (1959—1970). *European Journal of The History of Economic Thought*. 2020. № 27 (4), pp. 635—660.

12. Samuelson P., Friedman M. Monetary Policy to Combat Inflation. *The American Economic Review*. 1952. № 42, pp. 384—391.

13. Sarunas N., Kondratieff N., Schumpeter J. long-waves theory Analysis of long-cycles theory. Oslo. 2012. 72 p.

14. Schumpeter J. (1939). *Business Cycles: A theoretical, historical and statistical analysis of the Capitalist process*. New York, Toronto, London: McGraw-Hill Book Company. 1939. 385 p.

15. Solow R. A Contribution to the Theory of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*. 1956. № 70 (1), pp. 65—94.

16. Takahashi, S. Toward reasonable capitalism: The role of John R. common's price and business cycle theories. *Journal of Economic Issues*. 2020. № 54 (2), pp. 420—427.

References:

1. Bandura, O.V. (2019), "Cyclicalities as a form of combination of stability and instability in economic development", *Forecasting methods and models*, vol. 4, pp. 7—23.

2. Galushka, Z.I. (2017), "Economic and social cycles: peculiarities of dynamics and interrelation Scientific", *Bulletin of the International Humanitarian University. Series: economics and management, Collection of scientific papers*, vol. 23, no. 1, pp. 4 — 7.

3. Demchuk, N.I. and Kryuchko, L.S. (2017), "Economic crises and cyclicalities of economic

development", *Scientific Bulletin of Kherson State University, Economic sciences series*, vol. 27, no. 1, pp. 11—15.

4. Lark, A.V. (2018), "Cyclicalities as a form of economic development", *Scientific and industrial magazine Business-navigator*, vol. 6, pp. 269—273.

5. Yudina, N. V. (2016), "Determination of cyclical dependence in the economy of Ukraine based on the analysis of individual macroeconomic indicators", *Economic Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"*, №. 13, pp. 64—72.

6. Broer, T. Hansen, N. Krusell, P. and Oberg, E. (2019), "The new Keynesian transmission mechanism: A heterogeneous-agent perspective", *Review of Economic Studies*, vol. 87 (1), pp. 77—101.

7. Colacito, R. Riddiough, S. and Sarno, L. (2020), "Business cycles and currency returns", *Journal of Financial Economics*, vol. 137, pp. 659—678.

8. Isaic, R. Smirna, T. and Paun, C. (2019), "A critical view on the mainstream theory of economic cycles", *Management & Marketing, Challenges for the Knowledge Society*, vol. 14, no. 1, pp. 48—58.

9. Keynes, J. (1936), "The General Theory of Employment, Interest, and Money", MacMillan and Co. London, UK.

10. Kuznets, S. (1930b), "Equilibrium economics and business cycle theory", *Quarterly Journal of Economics*, vol. 44 (3), pp. 381—415.

11. Rancan, A. (2020). "From dynamics to stabilization: Albert Ando and Franco Modigliani's contributions to the theory of economic growth and fluctuations (1959—1970) ", *European Journal of the History of Economic Thought*, vol. 27 (4), pp. 635—660.

12. Samuelson, P. and Friedman, M. (1952), "Monetary Policy to Combat Inflation", *The American Economic Review*, vol. 42, pp. 384—391.

13. Sarunas, N. Kondratieff, N. and Schumpeter, J. (2012), *Long-waves theory Analysis of long-cycles theory*, Universities in Oslo, Oslo, Norway.

14. Schumpeter, J. (1939), *Business Cycles: A theoretical, historical and statistical analysis of the Capitalist process*, McGraw-Hill Book Company, New York, USA.

15. Solow, R. (1956), "A Contribution to the Theory of Economic Growth", *Quarterly Journal of Economics*, vol. 70 (1), pp. 65—94.

16. Takahashi, S. (2020), "Toward reasonable capitalism: The role of John R. common's price and business cycle theories", *Journal of Economic*, vol. 54 (2), pp. 420—427.

Стаття надійшла до редакції 07.08.2023 р.

УДК 338:339.166.5

М. В. Жук,

д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування, Подільський державний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7742-6523>

О. В. Пацарнюк,

асистент кафедри обліку, оподаткування та технологій електронного бізнесу, Подільський державний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-9287-2643>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.16.34

УПРАВЛІННЯ НЕМАТЕРІАЛЬНИМИ АКТИВАМИ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ З ВИКОРИСТАННЯМ МЕТОДІВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

M. Zhuk,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management, Public Administration and Management, Podilskyi State University

O. Patsarniuk,

Assistant of the Department of Accounting, Taxation and E-Business Technologies, Podilskyi State University

MANAGEMENT OF INTANGIBLE ASSETS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES USING ACCOUNTING METHODS

Нематеріальні активи становлять важливий ресурс і результат діяльності аграрних підприємств особливо в умовах економіки знань. Адже в їх структурі є складники, пов'язані з інтелектом та інвестиціями. Це вимагає науково обгрунтованого та ефективного управління ними, у т.ч. в аграрних підприємствах. Обгрунтовано, що досягти його можна на засадах справедливого й системного та послідовного обліку. При цьому у його процесі необхідно точно ідентифікувати нематеріальні активи; враховувати їх грошову і негрошову форми; нормативно-законодавчі відповідності. Вказано на виняткове значення дотримання принципів бухгалтерського обліку при чіткій постановці мети і формулюванні завдань обліку нематеріальних активів. У перспективі для управління матеріальними активами аграрних підприємств пріоритетну роль відведено удосконаленню методології їх узагальнення та аналізу в обліково-фінансовій звітності.

Intangible assets have always been considered an important economic component or factor of economic activity in the agricultural sector in a market environment. However, their role is significantly increasing with the development of the digital knowledge economy and new technological modes. They are understood not only as an integral part of the economic potential and financial stability of agricultural enterprises, but also as the basis of their innovation potential and competitiveness. After all, the source of their creation is information resources, experience, organizational capabilities, i.e., intelligence. This requires a special methodological approach to their management on the basis of comprehensive consideration, accounting, evaluation and diagnostics. Intangible assets are an important resource and result of agricultural enterprises, especially in the knowledge economy. After all, their structure includes components related to intellect and investment. This requires scientifically sound and efficient management of them, including in agricultural enterprises. It is proved that this can be achieved on the basis of fair and systematic and consistent accounting. In the process, it is necessary to accurately identify intangible assets; take into account their monetary and non-monetary forms; regulatory and legal compliance. The author emphasizes the exceptional importance of compliance with the accounting principles in clearly setting the goal and formulating the tasks of intangible assets accounting. In the future, for the management of tangible assets of agricultural enterprises, the priority role is given to improving the methodology of their generalization and analysis in accounting and financial statements. Based on the specifics of the origin of intangible assets, given the heterogeneity of their composition, the author identifies the need to continue studying intangible assets as an accounting object, their characteristics and attributes in order to obtain reliable information for management. The legal and regulatory framework for accounting for intangible assets suggests the need to clarify the methodological basis for the formation of information

on intangible assets in accounting and to develop certain aspects of the procedure for disclosing information on intangible assets in financial statements. This will help to ensure compliance with the law in their use, transparency of accounting and improve the quality of management decisions on the strategy and tactics of agricultural enterprises.

Ключові слова: аграрні підприємства, нематеріальні активи, інтелектуальна власність, бухгалтерський облік, управління, нормативно-законодавче забезпечення.

Key words: agrarian enterprises, intangible assets, intellectual property, accounting, management, regulatory and legal support.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Нематеріальні активи завжди вважалися і вважаються важливим економічним складником або ж чинником господарської діяльності в агросфері в умовах ринкових відносин. Проте їх роль значно посилюється з розвитком цифрової економіки знань, нових технологічних укладів. Вони розуміються не лише як складова частина економічного потенціалу та фінансової стабільності аграрних підприємств, але і як основа їх інноваційного потенціалу й конкурентоспроможності. Адже джерелом їх створення виступають інформаційні ресурси, досвід, організаційні можливості, тобто інтелект. Це вимагає особливого методологічного підходу до їх управління на засадах всебічного врахування, обліку, оцінки та діагностики.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у рішення і розробку питань управління нематеріальними активами з використанням теоретичних і практичних положень бухгалтерського обліку внесли відомі вітчизняні та зарубіжні вчені-економісти: І.О. Бланк, Ф.Ф. Бутинець, О.Б. Бутнік-Сіверський, Н.Г. Виговська, С.Ф. Голов, В.П. Завгодній, С.Я. Зубілевич, М.Я. Дем'яненко, В.М. Жук, М.В. Жук, М.М. Ігнатенко, М.М. Коцупатрий, Л.О. Мармуль, Т.І. Маренич, І.О. Романюк, М.Ф. Огійчук, В.М. Пархоменко, Н.І. Ткаченко та ін.

Всебічне обґрунтування ними теоретичних положень і діючої практики бухгалтерського обліку нематеріальних активів дозволило вирішити велику кількість проблем управління через ідентифікацію, уточнення змісту, визначення справедливої вартості тощо. Однак для аграрних підприємств недосконалим залишається порядок визнання та зарахування на баланс об'єктів нематеріальних активів. Доопрацювання потребує методика обліку окремих операцій з нематеріальними активами; організація збалансованого обліку, амортизаційної політики щодо них. Подальших розробок потребують методики інвентаризації нематеріальних активів; вартісної оцінки

нематеріальних активів для різних цілей управління аграрними підприємствами.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є узагальнення і доопрацювання теоретичних положень та розробка практичних пропозицій з організації та методики бухгалтерського обліку нематеріальних активів як інформаційної основи для здійснення ефективного управління ними та удосконалення їх використання в аграрних підприємствах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною складністю в управлінні використанням нематеріальних активів є, насамперед, їх ідентифікація. Необхідно чітко розуміти, що вони являють як об'єкти управління та яким чином обліковуються. Адже вони охоплюють й інформацію, винаходи, інтелектуальні права; працівників як носіїв інтелекту; інтелектуальні та інноваційні процеси [1–5]. Це спричиняє труднощі з розмежуванням їх складників з інтелектуальним капіталом та іншими активами аграрних підприємств, отже, і з порядком обліку та використанням методів і заходів управлінського впливу.

У найбільш загальному розумінні до нематеріальних активів аграрних підприємств відносяться об'єкти господарської діяльності, які: не мають матеріальної форми; не володіють фізичними якостями, але забезпечують їм можливість отримання доходу протягом певного періоду часу або на постійній основі. Також вони мають різні напрями експлуатації; важко виділяються із загального обсягу майна; не мають відходів; характеризуються підвищеним ступенем ризику як джерело одержання доходів.

У Міжнародних положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку представлені подібні ознаки нематеріальних активів, а саме: активи підприємства можуть не мати фізичної форми; від цих активів очікується отримання майбутні економічні вигоди; вони контролюються підприємством. Водночас, нематеріальні активи розглядаються як витрати підприємств в не-

матеріальні об'єкти, які використовуються протягом довгострокового періоду в господарській діяльності та приносять дохід. Такий підхід до визначення нематеріальних активів закріплено законодавчими нормами [6].

Визначення категорії нематеріальних активів за своєю сутністю пов'язано з іншими економічними категоріями — "інтелектуальна власність" і "об'єкт права інтелектуальної власності", та їх синтезу. Ми підтримуємо концепцію, прихильники якої описують появу нематеріальних активів, виділяючи в якості основної характеристики можливість визначення вартості результатів інтелектуальної діяльності. За даними Банасько Т.М. "у нинішній час нематеріальними активами можуть бути близько 30 видів прав на об'єкти інтелектуальної власності. Нові можливості в реалізації творчого потенціалу працівників розумової праці, їх економічного стимулювання відкриває розуміння суті інтелектуальної власності, умов її виникнення і перетворення в нематеріальні активи" [7, с. 31].

З позиції бухгалтерського обліку до нематеріальних активів, як складової активів підприємства відноситься тільки та інтелектуальна власність, яка має вартісну оцінку, і це, на думку О. Бутнік-Сіверського, є головною розпізнавальною ознакою, за якою об'єкти інтелектуальної власності поділяються на: 1) об'єкти інтелектуальної власності, що не мають вартісної оцінки і не відносяться до нематеріальних активів; 2) об'єкти інтелектуальної власності як складові нематеріальних активів [8, с. 45]. Документальне підтвердження нематеріальних активів скорочується також за рахунок виключення частини об'єктів інтелектуальної власності — особистих немайнових прав фізичних осіб (ерудитія, інтелект, компетенції, талант, комунікації, інші якості особистості).

Метою обліку нематеріальних активів аграрних підприємств є надання користувачам для прийняття управлінських рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про їх наявність і рух. Основними завданнями обліку нематеріальних постають: виявлення та реєстрація інформації про нематеріальні активи; узагальнення, зберігання та передача відомостей щодо зміни їх вартості; накопичення та надання користувачам даних про рух нематеріальних активів.

На нематеріальні активи поширюються принципи побудови й організації бухгалтерського обліку [9, с. 51]: превалювання сутності над формою — операції з нематеріальними активами обліковуються відповідно до їх сутності, а не лише виходячи з юридичної форми; безпе-

первність; послідовність; єдиний грошовий вимірник; обачність — специфіка нематеріальних активів (відсутність матеріальної форми висуває певні вимоги до застосування методів оцінки, які повинні запобігати заниженню обсягів зобов'язань та витрат і завищенню обсягів активів і доходів підприємств; повне висвітлення.

Використання наведених принципів та методів бухгалтерського обліку забезпечують не лише технологію облікового процесу. Вони сприяють трансформації облікових даних про окремі господарські операції щодо нематеріальних активів в різноманітну інформацію як основу для аналізу діяльності, необхідну для цілей управління. Серед методів обліку застосовуються всі традиційні складники — документування, подвійний запис, рахунки, оцінка, калькуляція, інвентаризація, баланс, обліково-фінансова звітність.

У вітчизняній обліковій та управлінській практиці більшість операцій з нематеріальними активами відносяться до інвестиційної діяльності підприємств, зокрема, й аграрних. Однак відображення нематеріальних активів в обліку для цілей управління супроводжується певними проблемами. Серед них виділяються недостатня розробка єдиних процедур національних П(С)БО, пов'язаних з технологіями обліку об'єктів нематеріальних активів, зважаючи на специфічність їх прояву; наявність суперечностей інтерпретації нематеріальних активів в обліку; слабкість засобів правового захисту об'єктів прав у складі нематеріальних активів.

Наразі, нормативно-правове регулювання нематеріальних активів охоплює діяльність у сфері законодавства про патенти, товарні знаки, а також про авторське право та суміжні права і заходів з забезпечення його дотримання; у сфері національних правових актів, якими встановлюються та регулюються питання методології бухгалтерського обліку нематеріальних активів та порядок подання інформації про них у фінансовій звітності [10—12].

Перша сфера є більш розробленою, а саме: налічує біля 2 тисяч документів; реалізується, як на рівні вітчизняних нормативно-правових актів, так і на рівні міжнародних договорів. Регулювання правовідносин у сфері правової охорони та використання результатів інтелектуальної, творчої діяльності в Україні забезпечується Основним Законом — Конституцією України.

Прийняті Верховною Радою України у 1993 році Закони ("Про охорону прав на сорти рослин", "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі", "Про охорону прав на промислові зразки", "Про охорону прав на знаки для товарів і

послуг") поклали початок регулюванню відносин, пов'язаних з набуттям і здійсненням права власності на об'єкти нематеріальних активів. Отже, законодавча база країни у цій сфері дає можливість стверджувати, що нематеріальні активи є об'єктами прав інтелектуальної власності [13, с. 158].

Однак в Україні досі не створено нормативно-правової бази, що регламентує відносини в цій сфері, хоча спроби робилися неодноразово. Так, при підготовці проекту Закону "Про інтелектуальну власність та її захист" пропонувалось оцінювати вартість інтелектуальної власності, використовуючи ринковий підхід (ціна визначається попиту та пропозицією). При цьому не розглядалися визнані у всьому світі витратний і доходний підходи, спрямовані на врахування об'єктивних критеріїв вартості таких об'єктів. Тому виключно ринковий підхід не можна вважати переконливим.

Термін "нематеріальні активи" в обліку вперше визначено П(С)БО 8 "Нематеріальні активи". Згідно нього, нематеріальний актив — це немонетарний актив, який не має матеріальної форми, може бути ідентифікований та утримується підприємством з метою використання протягом періоду більше одного року (або одного операційного циклу, якщо він перевищує один рік) для виробництва, торгівлі, в адміністративних цілях чи надання в оренду іншим особам [14]. Таким чином, з визначення терміну "нематеріальний актив", що містить П(С)БО 8 "Нематеріальні активи" впливає суттєве поняття нематеріальних активів; можливість визнання нематеріальних активів.

В міжнародній практиці звичайно не практикується для обліку нематеріальних активів виділення єдиного загального рахунку [15-16]. За необхідності їх враховують на рахунках нематеріальних активів за видами (наприклад "Патенти", "Ліцензії", "Права на оренду" тощо). Проте це не спрощує обліковий процес та аналіз питань, пов'язаних з рухом та амортизацією нематеріальних активів.

ВИСНОВКИ

Виходячи зі специфіки походження нематеріальних активів, враховуючи неоднорідність їхнього складу, виявлена необхідність продовження вивчення нематеріальних активів як об'єкту бухгалтерського обліку, їх характеристик та ознак з метою отримання достовірної інформації для управління. Нормативно-правове регулювання обліку нематеріальних активів дозволяє вести мову про необхідність уточнення методологічних засад формування

у бухгалтерському обліку інформації про нематеріальні активи та розробку окремих аспектів порядку розкриття інформації про нематеріальні активи у фінансовій звітності. Це сприятиме дотриманню законності у їх використанні, прозорості обліку та підвищенню якості керівних рішень щодо стратегії і тактики розвитку аграрних підприємств.

Література:

1. Артеменко Н.В., Ширяєва Н.В. Нематеріальні активи: основи бухгалтерського обліку та оцінки. Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут". Серія "Технічний прогрес і ефективність виробництва". 2015. № 25 (1134). С. 94—99.
2. Плаксієнко В.Я. Бухгалтерський облік у виробничих та агросервісних кооперативах. Київ: ЦУА, 2014. 464 с.
3. Олендій О.Т., Шушакова І.К. Методичні засади проведення аудиту нематеріальних активів. Інноваційна економіка. 2013. № 5 (43). С. 291—297.
4. Ігнатенко М. Здійснення автоматизації бухгалтерського обліку аграрних підприємств на засадах впровадження нових програмних продуктів і моделей. Аграрна економіка. 2019. № 42. URL: <https://economicbulletin.com/index.php/journal/article/view/555/580> (дата звернення: 07.08.2023).
5. Линник О.І., Флоря А.А. Резерв сумнівних боргів: особливості створення та відображення в бухгалтерському обліку. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Вип. 8. С. 1182—1186.
6. Мармуль А.О., Танклевська Н.С. Фінансово-кредитне забезпечення розвитку аграрного сектору економіки. Економіка АПК. 2011. № 7. С. 34—38.
7. Банасько Т.М. Проблеми та перспективи дослідження нематеріальних активів в Україні. Економіст. 2014. № 2. С. 30—33.
8. Бутнік-Сіверський О.Б. Методологічні засади нової парадигми розвитку теорії національної інтелектуальної безпеки. Теорія і практика інтелектуальної власності. Вип. 4, 2022. С. 40—51.
9. Ігнатенко М.М., Сарапіна О.А. Вплив автоматизації обліку та фінансової звітності на безпеку підприємств. Економічний вісник університету. 2018. Вип. (1) 38. С. 47—53.
10. Жук М. В. Стратегічні завдання та пріоритети розвитку інституційного механізму аграрного сектору економіки України для підвищення ефективності землекористування, продовольчої безпеки та адміністративно-те-

риторіальної реформи на селі. Агросвіт. 2022. № 4. С. 11—17.

11. Сєвідова І.О., Мандич О.В., Квятко Т.М., Бабко Н.М., Романюк І.А. Конкурентоспроможність підприємства: навч. посіб. Харків: ХНТУСГ, 2020. 200 с.

12. Алескерова Ю.В., Тодосійчук В.А., Мосовик В.О. Фінансово-кредитне забезпечення відтворення основних засобів сільськогосподарських підприємств та їхні особливості. Інфраструктура ринку. 2018. Вип. 19. С. 434—442.

13. Кравченко М.В. Нарахування амортизації в підприємствах агропромислового сектору. Причорноморські економічні студії. 2019. Вип. 43. С. 156—160.

14. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 "Нематеріальні активи". Бухгалтерія. 2005. № 29 (652). С. 48—51.

15. Ігнатенко М.М., Леваєва Л.Ю., Романюк І.А. Інформаційне забезпечення організаційно-економічних пріоритетів розвитку фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств. Ефективна економіка. 2020. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7854> (дата звернення: 07.08.2023).

16. Ihnatenko M.M., Romaniuk I.A., Yatsenko Ya.I. Support of projects and strategies for development of rural green tourism enterprises by local communities and the state. Економічний вісник університету. 2021. Вип. 51. С. 7—13.

References:

1. Artemenko, N.V. and Shyryayeva, N.V. (2015), "Intangible assets: basics of accounting and valuation", *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu "Kharkivs'kyi politekhnichnyi instytut"*. Seriya "Tekhnichnyy prohres i efektyvnist' vyrobnytstva", vol. 25 (1134), pp. 94—99.

2. Plaksiyenko, V.YA. (2014), *Bukhhalters'kyi oblik u vyrobnychkykh ta ahroservisnykh koope-ratyvakh* [Accounting in production and agro-service cooperatives]. TSUL, Kyiv, Ukraine.

3. Olendiy, O.T. and Shushakova, I.K. (2013), "Methodological principles of audit of intangible assets", *Innovatsiyna ekonomika*, vol. 5 (43), pp. 291—297.

4. Ihnatenko, M. (2019), "Implementation of automation of accounting of agricultural enterprises on the basis of introduction of new software products and models" *Ahrarna ekonomika*, vol. 42, available at: <https://economicbulletin.com/index.php/journal/article/view/555/580> (Accessed 07 August 2023).

5. Lynnyk, O.I. and Florya, A.A. (2015), "Allowance for doubtful debts: features of creation and reflection in accounting", *Hlobal'ni ta na-*

tsional'ni problemy ekonomiky, vol. 8, pp. 1182—1186.

6. Marmul', L.O. and Tanklevs'ka, N.S. (2011), "Financial and credit support for the development of the agrarian sector of the economy", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 34—38.

7. Banas'ko, T.M. (2014), "Problems and prospects of research of intangible assets in Ukraine", *Ekonomist*, vol. 2, pp. 30—33.

8. Butnik-Sivers'kyi, O.B. (2022), "Methodological foundations of a new paradigm for the development of the theory of national intellectual security", *Teoriya i praktyka intelektual'noyi vlasnosti*, vol. 4, pp. 40—51.

9. Ihnatenko, M.M. and Sarapina, O.A. (2018), "Influence of automation of accounting and financial reporting on the security of enterprises", *Ekonomichnyy visnyk universytetu*, vol. (1) 38, pp. 47—53.

10. Zhuk, M.V. (2022), "Strategic tasks and priorities for the development of the institutional mechanism of the agrarian sector of the Ukrainian economy to improve the efficiency of land use, food security and administrative-territorial reform in rural areas", *Ahrosvit*, vol. 4, pp. 11—17.

11. Sievidova, I.O. Mandych, O.V. Kvyatko, T.M. Babko, N.M. and Romaniuk, I.A. (2020), *Konkurentospromozhnist' pidpryyemstva* [Competitiveness of the enterprise], KHNTUSH, Kharkiv, Ukraine.

12. Aleskerova, YU.V. Todosiychuk, V.L. and Mostovyk, V.O. (2018), "Financial and credit support for the reproduction of fixed assets of agricultural enterprises and their features", *Infra-struktura rynku*, vol. 19, pp. 434—442.

13. Kravchenko, M.V. (2019), "Accrual of depreciation in enterprises of the agro-industrial sector", *Prychornomors'ki ekonomichni studiyi*, vol. 43, pp. 156—160.

14. National Bank of Ukraine (2005), "Accounting Regulation (Standard) 8 "Intangible Assets", *Bukhhalteriya*, vol. 29 (652), pp. 48—51.

15. Ihnatenko, M.M. Levayeva, L.Yu. and Romaniuk, I.A. (2020), "Information support of organizational and economic priorities for the development of farms and agricultural enterprises", *Efektivna ekonomika*, vol. 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7854> (Accessed 07 August 2023).

16. Ihnatenko, M.M. Romaniuk, I.A. and Yatsenko, Ya.I. (2021), "Support of projects and strategies for development of rural green tourism enterprises by local communities and the state", *Ekonomichnyy visnyk universytetu*, vol. 51, pp. 7—13.

Стаття надійшла до редакції 10.08.2023 р.

УДК 339.138:338.48

Т. Ю. Чаркіна,

д. е. н., доцент, завідувач кафедри економіки та менеджменту,

Український державний університет науки і технологій

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6202-0910>**В. М. Зайцева,**

к. пед. н., професор, директор інституту Управління та права, завідувач кафедри туристичного, готельного та ресторанного бізнесу, НУ "Запорізька політехніка"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3590-1573>**О. В. Пікуліна,**

к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та психології,

Український державний університет науки і технологій

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4803-427X>**Н. С. Чернова,**

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та менеджменту,

Український державний університет науки і технологій

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8461-498X>**Т. В. Полішко,**

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та менеджменту,

Український державний університет науки і технологій

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5773-4927>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.16.39

МАРКЕТИНГОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Т. Charkina,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Economics and Management, Ukrainian State University of Science and Technology

V. Zaitseva,

PhD in Pedagogical Sciences, Professor, Director of the Institute of Management and Law,

Head of the Department of Tourism, Hotel and Restaurant Business, National University "Zaporizhzhya Polytechnic"

O. Pikulina,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance,

Accounting and Psychology, Ukrainian State University of Science and Technology

N. Chernova,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics and Management,

Ukrainian State University of Science and Technologies

T. Polishko,

PhD in Economics, Associate Professor, of the Department of Economics and Management,

Ukrainian State University of Science and Technology

MARKETING RESEARCH OF INNOVATIVE DIRECTIONS OF TOURISM BUSINESS DEVELOPMENT IN UKRAINE

Туристичний бізнес є найбільш розвиненим та прибутковим у багатьох країнах світу, а подекуди й головним джерелом доходів як місцевих, так і державного бюджетів. Поточний стан та перспективи розвитку даного сектору економіки відіграють одну з найголовніших ролей у конкурентоспроможності країн туристичної спрямованості.

Саме тому, на тлі пандемії та військових дій, туристичний бізнес має брати напрям та ґрунтуватися саме на інноваційному підході під час планування своєї діяльності та створення туристичних продуктів.

Для цього першочерговим завданням має стати відновлення туристичних регіонів, що були зруйновані найменше під час військових дій. Це сприятиме, окрім цільового туризму, ще й військовому, оскільки багато гостей нашої країни, відпочиваючи у комфортних умовах, виявлятимуть бажання і зможуть відвідати місця, де відбувалися бойові дії й побачити їх наслідки.

Крім цього, необхідно приділити пильну увагу новим стратегіям та напрямам антикризового менеджменту туристичної індустрії з урахуванням актуальних реалій.

Безперечно потрібно робити акцент на цифрових технологіях, що дозволять вирішити майже будь-яку задачу: від замовлення послуг і товарів до віртуальних подорожей та вирішення виробничих завдань підприємства.

Однак, серед безлічі існуючих технологій та гонить за ефективністю прийняття управлінських рішень, на першому місці завжди має бути клієнт зі своїми мріями, бажаннями, можливостями та індивідуальними потребами.

Якщо дотримуватись такого багатофакторного підходу, то сфера туристичних послуг зможе не тільки налагодити власну діяльність та прибутки, а й зробити значний внесок у фінансову підтримку держави.

Tourism business is the most developed and profitable in many countries of the world, and in some places it is the main source of income for both local and state budgets. The current state and development prospects of this sector of the economy play one of the most important roles in the competitiveness of tourism-oriented countries.

In Ukraine, the tourism business, after feeling the impact of the coronavirus pandemic and long quarantine measures, lost a lot of tourism companies that worked in the tourism market. The country's budget has not received a lot of money over the years. But only after a little recovery from covid and starting again, the war with Russia destroyed all plans to restore the tourist business.

That is why, against the background of the pandemic and military operations, the tourism business must take a direction and be based on an innovative approach when planning its activities and creating tourism products.

Ukraine should take care of its own tourism reputation now. For this, the primary task should be the restoration of tourist regions that were destroyed the least during military operations. This will contribute, in addition to targeted tourism, to military tourism, as many guests of our country, resting in comfortable conditions, will show the desire and will be able to visit the places where hostilities took place and see their consequences.

In addition, it is necessary to pay close attention to new strategies and directions of anti-crisis management of the tourism industry, taking into account current realities.

It is definitely necessary to focus on digital technologies that will allow solving almost any problem: from ordering services and goods to virtual travel and solving the company's production tasks.

However, among the multitude of existing technologies and the pursuit of the effectiveness of management decision-making, the first place should always be the client with his dreams, desires, opportunities and individual needs.

If such a multifactorial approach is followed, then the field of tourist services will be able not only to establish its own activities and profits, but also to make a significant contribution to the financial support of the state.

Ключові слова: туристичний бізнес, інноваційні напрями розвитку туризму, клієнтоорієнтований підхід, військовий туризм, цифрові платформи, сільський зелений туризм.

Key words: tourism business, innovative directions of tourism development, customer-oriented approach, military tourism, digital platforms, rural green tourism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Туристичний бізнес, галузь що у багатьох країнах світу швидко набирає оборотів та приносить своїм державам великі внески у їх бюджет, при цьому навіть після пандемії ця галузь швидко розвивається та набирає оборотів, пропонуючи все нові форми туризму та нові види послуг.

В Україні туристичний бізнес, після того як відчув на собі вплив пандемії коронавірусу та довгих карантинних заходів, втратив біля 25% туристичних компаній, які працювали на туристичному ринку. Бюджет країни недоотримав великі кошти за ці роки. Але тільки трохи оговтавшись від ковіду та почавши знову свою діяльність, як війна з росією зруйнувала всі плани по відновленню туристичного бізнесу. Тому на даний час туристичний бізнес повинен роз-

вивати галузь за рахунок інноваційних напрямів, які принесуть додатковий дохід компаніям та державі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Темою інновацій в туризмі займалося багато науковців, серед яких: І.В. Власенко, В.В. Джинджоян., Т.В. Тесленко, К.М. Горб, Г.М. Гребенюк, В.О. Задоя, А.В. Марценюк, Н. М. Малярчук, І.Т. Скрипченко, Чирва О. Г., С.М. Цвілий та інші. Усі вони призначали, що інноваційна діяльність це дуже важливий напрям розвитку туристичного бізнесу, який допоможе вивести галузь України на інший якісний рівень та привабити більше туристів нашої країни та всього світу. Але все змінюється, тому постійно будуть затребувані все нові напрями,

форми та види туризму, які з'являються на сьогоднішньому ринку туристичних послуг, тому ця тема дуже актуальна та потребує подальших досліджень.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою статті є визначення інноваційних напрямів розвитку туристичного бізнесу в Україні, які допоможуть розвивати внутрішній туризм в сучасних умовах та дадуть отримати додаткові надходження туристичним компаніям і у бюджет країни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Державне агентство розвитку туризму України констатує, що у 2022 році сума туристичного збору в Україні зменшилась на 24%. За воєнний 2022 рік сума туристичного збору склала 178 млн 948 тис. грн, що менше на 24% в порівнянні з 2021 роком, коли сума туристичного збору була 235 млн 461 тис. грн (Рис. 1).

Скорочення туристичного збору відбулося в 14 регіонах України. Практично всі області, що перебувають в зоні бойових дій та тимчасово окуповані. В Херсонщині, ця сума скоротилася на 95%, на Миколаївщині — на 90%, на Донеччині — на 83%, на Луганщині — на 80%.

Значний спад відбувся в Одеській (80%), Запорізькій (78%), Харківській (61%), Сумській (58%), м. Київ (54%), Чернігівській (53%), Київській (43%) та Житомирській (24%) областях. Спад на 15% зафіксований у Дніпропетровській та Рівненській областях [1].

Якщо казати про Західні регіони, де зараз знаходиться велика кількість українців з окупованих та прифронтових територій, там відбулося збільшення туристичного збору. У 2022 році стала лідером Львівщина — 41 млн 430 тис. грн, продемонструвавши приріст у 79% в порівнянні з 2021 роком.

Столиця, поповнила свій бюджет на 31 млн 474 тис. грн. Однак в порівнянні з 2021 роком ця сума менша більш ніж удвічі.

Збільшили туристичний збір: Закарпаття — 19 млн 471 тис. грн Івано-Франківщина — 17 млн 956 тис. грн та Черкащина — 12 млн 555 тис. грн [1].

Яка ж картина, щодо роботи туризму, відбувається зараз з українськими компаніями та що роблять українські туристи, куди направлені їх погляди.

Якщо до в'їзного туризму, то на жаль сьогодні в Україні його практично немає. Є дуже

маленький відсоток людей, що відвідають наші курорти з метою лікування, які розташовані у відносно безпечних західних регіонах країни. Зараз внутрішній туризм відновив свою роботу десь приблизно на 50% в порівнянні з 2021 роком. Щодо виїзного туризму, то тут діяльність туроператорів набагато гірше, лише на рівні 15% в порівнянні з минулим 2022 роком [2].

Зрозуміло, що зараз не слушний час для поїздки до України виключно з туристичною метою, це дуже небезпечно, зруйновано багато міст, великі людські втрати, продовжуються безперевні військові події. Взагалі зараз, коли йде війна, туристичні розваги в країні неприпустимі.

Окрім того всі прямі авіаційні рейси між країнами зараз не працюють, а запуск авіасполучення між Україною та світом, ця логістика — надважлива. Наші українці, на даний час, можуть дістатися до Європи декількома видами транспорту — потягом, автобусом, автомобілем [2]. Але тривалість такої подорожі буде від 16 до 36 годин, в залежності від міста куди прямує людина. Все це дуже обтяжує любі подорожі та втрата часу на подолання маршруту значна.

В мирні часи такі міста, як Київ, Одеса, Львів, Херсон, які завжди були популярні серед наших та іноземних туристів до війни такими і залишаться після неї, але у кожного міста буде тільки своя історія та біль. Вони не тільки не втратять популярності, а будуть ще більш цікавими завдяки тому, що вистояли та перемогли. А нові міста, що стануть відомими, завдяки своїм героям з народу та незламності мешканцям, ввійдуть в нашу історію назавжди!

Саме тому Україна має подбати про власну туристичну репутацію вже зараз. Відновлення туристичної галузі слід розпочати з регіонів, які найменше постраждали від війни. Це дозволить сформувати першочергову основу для прийому туристів. Інвестиційні потоки мають рухатися від Заходу на Південь і на Схід: від Львова до Одеси та Києва, а далі — в інші регіони після відновлення усієї необхідної інфраструктури та розмінування територій [3].

В Україні є потенціал для розвитку галузі, лишається різноманіття рекреаційних ресурсів, якими країна володіє в достатку, і відповідних туристичних послуг. Так, нам ще доведеться вдосконалювати вцілілу туристичну інфраструктуру, звісно ж, відбудовувати зруйноване, побудувати нове, але за цим діло не стане.

Вже більше року йде війна, яка почалась одразу після пандемії, були ті, які не могли відпочивати через різні причини. Але бажан-

ТУРИСТИЧНИЙ ЗБІР ЗА 2022 РІК

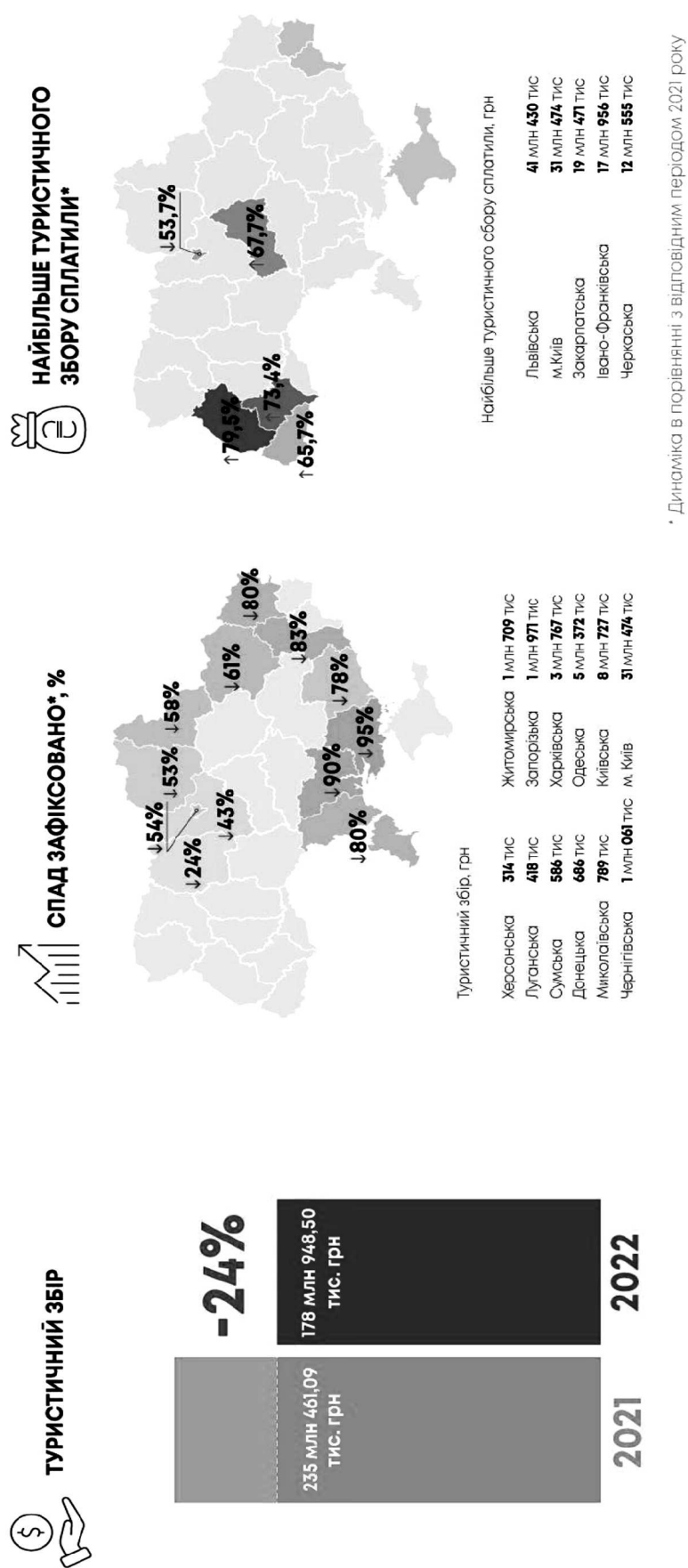

Рис. 1. Податки від туристичної діяльності в Україні за період 2022 року

Джерело [1].

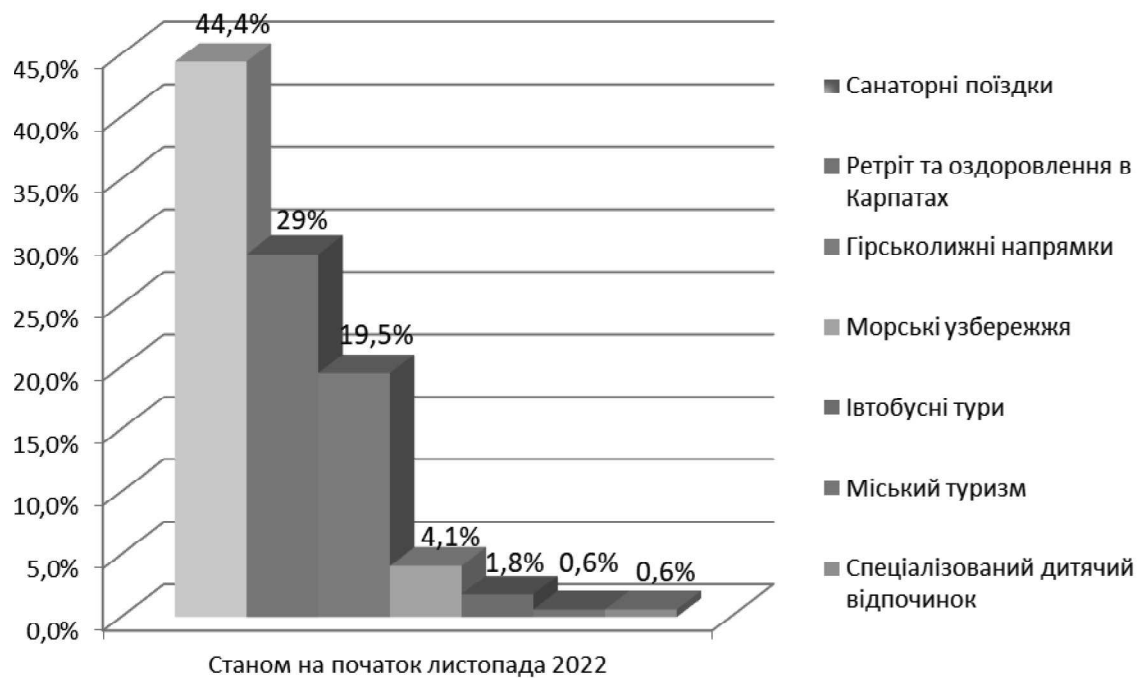

Рис. 2. Напрями внутрішнього туризму популярні у 2022 році

ня відпочивати та подорожувати нікуди не зникає, просто змінюється формат відпочинку у залежності від наших вподобань та можливостей.

У жовтні 2022 року тури Україною забронювали майже вдвічі більше людей, аніж за аналогічний період попереднього року, нагальна потреба відпочити залишаються. Жінки з дітьми продовжують їздити за кордон, у середині країни також відпочивають все більше громадян — Україна знову повернулась до ТОП-10 найпопулярніших напрямів. На зимові місяці практично в двічі зросла кількість відпочиваючих відносно 2021 року (Рис. 2).

За даними компанії Join UP, більше всього людей направляються на відпочинок в санаторії, це — 44,4% замовлень. Далі йдуть поїздки в Карпати — 29% заради оздоровлення. Треті за популярністю — гірськолижні курорти, на них припало — 19,5%, в зимовий період. Ще українці купують тури до санаторіїв на морському узбережжі, автобусні подорожі країною, деякі обирають міський туризм і спеціалізований дитячий відпочинок [4].

Проте потрібно більше звертати увагу на сучасні тенденції, які постійно змінюються через трансформаційні зміни в навколишньому середовищі. Українські туристичні компанії починають адаптуватися до реалій, в яких знаходиться країна. Потрібно запровадити нові стратегії та напрями антикризового менеджменту туристичної індустрії, враховуючи дану ситуацію. Починати далі розвивати внутрішній ту-

ризм та пропонувати нові форми туристичної діяльності, що будуть потрібні для відновлення галузі після перемоги.

Наприклад, такими антикризовими заходами можуть бути інноваційні напрями туристичного бізнесу. Інноваційна стратегія — це узгоджена сукупність управлінських рішень, що впливають на інноваційну діяльність підприємства і мають довгострокові наслідки. Інновації впливають на потенціал розвитку підприємства в довгостроковій перспективі [5].

В туристичному бізнесі, інноваційна діяльність спрямована на створення нової продукції, надання нових видів послуг, надання послуг з урахуванням індивідуального підходу до кожного клієнта.

Що стосується цих напрямів, які потрібно розвивати вже зараз, перше — все те, що стосується цифровізації галузі, це цифрові платформи, які все більше у світі набирають значимість. Особливо після трьох років постійних обмежень, спочатку пандемія, зараз військові події, люди набагато більше стали використовувати цифрові технології, мобільні додатки. Якщо потрібна будь-яка інформація, її можна отримати не виходячи з дому, замовити потрібну послугу, товар, отримати необхідну інформацію.

Різні цифрові технології та системи, які запроваджені на їх основі, вже увійшли та змінили наше життя, вони чинять різний вплив на всі традиційні галузі та зумовлюють зміни в еко-

системах цих галузей, трансформуючи традиційні методи управління економічними системами.

Наприклад, зміни на рівні підприємства: штучний інтелект застосовують як в управлінні підприємством в цілому, так і безпосередньо виробничими процесами, зараз управління підприємством, це не просто ефективне використання ресурсів та виробництво якісної продукції або надання послуг, це збір та використання інформації про споживачів за допомогою різних технологічних засобів і забезпечення споживачів відповідними продуктами та послугами, задовольняючи їх потреби [6, с. 15].

На підприємствах туристичного бізнесу з'явилися оцифрований досвід відвідувачів та безконтактні технології, так, готелі можна перевести на роботу без ресепшена, модернізувавши їх та обладнавши кодовими замками. Вони відкриваються і закриваються віддалено за допомогою Wi-Fi або кодів, які система відправляє гостям після оплати номера. Це дозволить заощадити кошти на утримання персоналу, а при карантинних заходах, ми уникнемо ризику зараження споживачів. Поява в туристичному бізнесі технологій штучного інтелекту і чат-боти, дуже допоможе в роботі підприємств, зробить їх ще більш конкурентоспроможними. Технології штучного інтелекту також використовуються для автоматичного аналізу даних і надання більш персоналізованих пропозицій гостям у залежності від їх вподобань та смаків [7, с. 59].

Цифрові платформи — це те, що може зробити більш швидким вибір споживачами послуг, покращити управління бізнес-процесами в туристичній діяльності, чітко робити аналіз даних про надання послуг, про можливості та вподобання клієнтів, краще зробити роботу з партнерами.

Важливою якістю платформ є те, що вони еволюціонують в екосистемі, а компоненти системи постійно пристосовуються до невинних змін. Платформи відрізняються від інших програмних продуктів тим, що їх дизайн орієнтований на принципово більш широкий спектр послуг. Платформи зростають синхронно з потребами їх користувачів (і кількісно, і якісно). При цьому їх компоненти залишаються повністю сумісними — стосовно горизонтальних та вертикальних зв'язків.

Як результат впровадження платформи, керівник компанії, який контролює той чи інший процес, будь-яку окрему ситуацію, має отримувати оброблені дані, максимально зручні та швидкі для сприйняття, аналізу і ух-

валення рішення, а для керівника, вірне ухвалення рішення — це запорука успішної роботи компанії та збільшення її прибутків

В сучасному світі, коли існує велика конкуренція на ринку туристичних послуг, клієнтоорієнтований підхід знаходиться в центрі всіх напрямів діяльності, індивідуальний підхід до надання послуг, це головне для клієнта. Дуже важливо розуміти: чому на даний час потрібен той чи інший товар або послуга. Не має сенсу запроваджувати те, на що не має попиту сучасного ринку, або те що втратило час свого існування [8, с. 111].

Клієнтоорієнтованість — це критерій, який своєчасно допоможе визначити необхідні потреби споживачів послуги, врахувати їх вподобання та смаки. Створити новий індивідуальний підхід до послуги, врахувати всі побажання, зрозуміти потреби кожного, запропонувати те, що прийде до смаку. Тоді туристична компанія отримає додатковий дохід, за рахунок розуміння та максимального задоволення потреб споживача, за що клієнт завжди готовий платити. Якщо ваша компанія буде дуже уважною до своїх клієнтів, дорожити кожним, берегти репутацією свою репутацію та підвищувати свою конкурентоспроможність, за рахунок введення нових конкурентних переваг, то вона зможе привабити більшу кількість своїх споживачів та отримати більший дохід.

Останнім часом все дуже змінилось, за останні три роки, проведених в постійних карантинних обмеженнях, та у стані війни, люди почали більше цінувати можливість відпочинку та добре проведений час. Особливо, в умовах екологічних катастроф та шкідливих подій для навколишнього середовища, все частіше зелений напрям туризму цікавить більше людей. Навіть, коли не має можливості потрапити на розкішний курорт десь на острів в океані, туристи хочуть провести час там, де чисте повітря, море, ліс або річка, хоча це може бути навіть в Україні. Останнім часом все частіше містом відпочинку стають сільські формати готелів та сільські садиби.

Сільська гостинна садиба може бути центром рекреації, відновлення фізичних та душевних сил та сприяти розвитку сільського зеленого туризму. Така садиба може пропонувати різноманітні послуги для відпочинку та рекреації такі як проживання, харчування, екскурсії, спортивні та культурні заходи.

Це може привертати увагу туристів до сільських громад, що сприяє розвитку сільсько-го зеленого туризму. Крім того, гостинні сади-

Рис. 3. Інноваційні напрями туристичного бізнесу

Джерело: розробка Чаркіна Т.Ю.

би можуть сприяти збереженню та популяризації місцевої культури та традицій, можуть пропонувати унікальний та автентичний досвід відпочинку в сільській місцевості.

Якщо туристи шукають нових вражень та бажають відпочити від міської метушні, скуштувати національну кухню, напої, самому долучитись до приготування страв, побути наодинці з природою, їм сподобається такий відпочинок. Крім того, гостинні садиби можуть організовувати екскурсії, майстер-класи та інші заходи, що дозволяють туристам познайомитися та долучитися до національних традицій, що буде сприяти збереженню та популяризації місцевої культури. Такі садиби можуть приймати наших військових на реабілітацію, для відновлення фізичного, психічного стану та гармонізації їх душевного стану.

Інноваційні форми та види в туризмі дуже швидко з'являються у останні роки, ті напрями, які затребувані часом (Рис. 3).

Поширення ще одного сучасного тренду в туризмі Workations — поєднання роботи, навчання та відпочинку, обумовлена тим, що останні три роки постійних карантинних заходів та військовими подіями, дозволяє планувати свій відпочинок лише на короткий проміжок часу. А головне далеко не у всіх взагалі є можливість реального відпочинку, дуже часто це можливість суміщення роботи та відпочинку, або навчання та відпочинку — це реальність на

теперішній час, для великої кількості людей, які по іншому навіть не хочуть планувати свій час.

Військовий туризм, який є дуже популярним напрямом у світі, тепер може стати для України новим трендом, який потрібно розвивати. В країні вже розпочато роботу над створенням "маршрутів пам'яті", це будуть місця пам'яті тобто меморіалізації російсько-української війни. Разом з тим потрібно відзначити, що поки що в Україні сприятливі умови для розвитку воєнного туризму відсутні.

На Україні актуальність військового туризму буде тому, що багато людей хоче переконавшись на власні очі у звірствах, які відбувалися в Маріуполі, Бучі, Бородянці, Ірпені, Харкові, Ізюмі, Бахмуті та інших містах і селах, а також з метою вшанування певних місць в Україні, таких як Дебальцево, Чорнобаївка, Зміїний острів, які є унікальними символами слави героїв нашої країни [9, с. 39].

Україна після закінчення війни повинна зосередити увагу в туристичному секторі саме на розвитку військового туризму, адже саме цей вид туризму допоможе українцям та іноземцям побачити усі жахіття, що спричинив російський агресор. Військовий туризм має на меті виховну, патріотичну функцію молодого покоління, аби молодь розуміла наскільки жорстока війна та її наслідки.

Ще одним напрямом для впровадження інновацій в туризмі є розвиток індустрії дозвілля, яка приносить великі прибутки державам.

Якщо раніше головним драйвером у туризмі була ціна, то сьогодні — зручність, надійність та сервіс. Саме вони конкурують із ціною. Технологічні рішення стають простішими для користувачів, але водночас суттєво складнішими в організації [10].

Популярність індустрії розваг, яка визначає якість та привабливість туристичних компаній, росте з різновидами послуг, які надають ці компанії. Зараз, особливо після довгих карантинних заходів туристи дуже надають перевагу екстремальним розвагам та видовищним заходам.

Сучасна людина, яка дуже який втомлюється від повсякденних справ та обов'язків хоче переключитися на інший вид діяльності, відчуває потреби в адреналіновому сплеску. Екстремальні розваги є одним із способів легального задоволення даної потреби, чим завойовує з кожним роком все більшу популярність серед туристів, одночасно, цей розвиток надає додаткові прибутки туристичним компаніям.

Це такі екстремальні види:

- гірський (альпінізм, скелелазіння, гірські лижі, спелеотуризм, сноубординг, фрірайд);
- водний (дайвінг, водні лижі, рафтинг, віндсерфінг, вейкбординг, каякінг);
- повітряний (парашутизм, парапланеризм, дельтапланеризм, бейс-джампінг, скайсерфінг, фрістайл);

Наприклад, можливий розвиток повітряних видів туризму в Україні, для нього є всі необхідні передумови, насамперед природні. Перспективними для даного виду екстремального туризму є Київ, Кам'янець-Подільський, Львів, Карпати, Асканія Нова та ін. Порівняно молодий вид парашутизму — фрістайл, який виник приблизно 10 років тому. Це дуже задовольняє туристів, це сплеск адреналіну, при задоволенні від вільного падіння, що дає змогу переключитись від даної розваги [11].

Також наприклад карнавали та фестивалі, які можуть бути приурочені усяким святкам, їх дуже люблять туристи та витрачають на участь в них великі кошти. Тому в Україні теж потрібно організовувати такі видовища, які будуть розвивати культуру країни, додатково приваблять туристів та принесуть додаткові кошти державі.

ВИСНОВКИ

Для того щоб туристичний бізнес в Україні не втрачав популярності та привабливості, необхідно розвивати нові інноваційні напрями, які будуть цікавими та затребуваними часом, серед цих напрямів:

— впровадження цифрових платформ, що покращить управління бізнес-процесами в туристичній діяльності та дасть можливість споживачам послуг швидше обирати кращі компанії для відпочинку;

— клієнтоорієнтований підхід до надання туристичних послуг, який є визначальним в сфері послуг на сучасному ринку;

— розвиток військового туризму в Україні допоможе українцям та іноземцям побачити усі жахіття, що спричинив російський агресор. Військовий туризм має на меті виховну, патріотичну функцію молодого покоління, аби молодь розуміла наскільки жорстока війна та її наслідки;

— розвиток сільського зеленого туризму, сільська гостинна садиба може бути центром рекреації, відновлення фізичних та душевних сил та сприяти розвитку сільського зеленого туризму. Це буде привертати увагу туристів до сільських громад, крім того, гостинні садиби можуть сприяти збереженню та популяризації місцевої культури та традицій, можуть пропонувати унікальний та автентичний досвід відпочинку в сільській місцевості.

— розвиток індустрії дозвілля та поява нових форм і видів туризму принесе ще більше популярності туристичній галузі та за допомогою державі збільшити бюджетні надходження від її діяльності

Література:

1. Туристичний збір за 2022 рік. URL: https://www.facebook.com/photo?fbid=535883082062554&set=a.236178152033050&locale=uk_UA (дата звернення: 26.03.2023).
2. Туризм в умовах війни. "Перетворювати місця живої трагедії на варіант розваги — неприпустимо". URL: <https://www.wprostukraine.eu/ua/kultura/10715638/tyrizm-v-ymovah-vijini-peretvoruvati-miscya-jivoyi-tragediyi-na-variant-rozvagi-nepripustimo.html>
3. Вплив російсько-української війни на туристичну галузь в Україні та світі: що нас чекає в майбутньому. URL: <https://delo.ua/opinions/vpliv-rosiisko-ukrayinskoyi-viini-na-turistichnu-galuz-v-ukrayini-ta-sviti-shho-nas-cekaje-v-maibutnyomu-405634/>
4. Внутрішній туризм в Україні зростає попри бойові дії URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3619754-vnutrisnij-turizm-v-ukraini-zrostaє-popri-bojovi-dii.html>
5. Інноваційні стратегії. URL: <https://studfile.net/preview/5705900/page:25/>
6. Цифрова економіка: підручник / Т. І. Олешко, Н. В. Касьянова, С. Ф. Смерічевський та ін. К.: НАУ, 2022. 200 с.

7. Гребенюк Г. М., Чаркіна Т. Ю., Марценюк Л. В., Пікуліна О. В. Інноваційний підхід до розвитку туризму та готельно-ресторанного бізнесу України в умовах кризи. *Агросвіт*. 2021. № 5—6. С. 57–62. DOI: 10.32702/2306-6792.2021.5-6.57

8. Tetiana Charkina, Olena Pikulina, Vyacheslav Zadoja, Sergiy Tsviliy. Improvement of the tourism industry management due to introduction of new trends and types of tourism. *Philosophy, economics and law review Scientific journal* 2022 Volume 2, no. 1. С. 108—117. DOI: 10.31733/2786-491X-2022-1-108-117

9. Малярчук, Н. М., Чирва, О. Г. (2022). Проблеми та перспективи розвитку незвичайних видів туризму на території України після закінчення Російсько-Української війни на прикладі військового туризму. *Економічні горизонти*, 4 (22), 34—42. [https://doi.org/10.31499/2616-5236.4\(22\).2022.26701](https://doi.org/10.31499/2616-5236.4(22).2022.26701)

10. Туризм майбутнього: виклики чи можливості. URL: <https://mind.ua/ru/publications/20229524-turizm-budushchego-vyzovy-ili-vozmozhnosti>

11. Перспективи розвитку екстремального туризму в Україні. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/vasylyuk.htm

12. Джинджоян В.В., Тесленко Т.В., Горб К.М. Інноваційні технології в туризмі та гостинності: навчальний посібник. Київ: Видавництво "Каравела", 2022. 340 с.

13. Власенко В. В. Інновації в туризмі. Опорний конспект лекцій. Видавничо-редакційний відділ ВТЕІ КНТЕУ 21000, м. Вінниця, вул. Хмельницьке шосе, 25. Вінниця 2017. 108 с.

14. Скрипченко І.Т. Інноваційні технології в туризмі: навчальний посібник. Дніпро: Журфонд, 2021. 137 с.

References:

1. State Agency for Tourism Development of Ukraine (2023), "Tourist tax for 2022", available at: https://www.facebook.com/photo?fbid=535883082062554&set=a.236178152033050&-locale=uk_UA (Accessed 26.03.2023).

2. Wprost (2023), "Tourism in conditions of war. "It is unacceptable to turn places of live tragedy into an entertainment option", available at: <https://www.wprostukraine.eu/ua/kultura/10715638/tyrizm-v-ymovah-vijini-pere-tvoruvati-miscya-jivoyi-tragediyi-na-variant-rozvgi-nepripystimo.html> (Accessed 25 July 2023).

3. Artiukh, K. (2022), "The impact of the Russian-Ukrainian war on the tourism industry in Ukraine and the world: what awaits us in the

future", available at: <https://delo.ua/opinions/vpliv-rosiisko-ukrayinskoyi-viini-na-turisticnugaluz-v-ukrayini-ta-sviti-shho-nas-cekaje-v-maibutnyomu-405634/> (Accessed 25 July 2023).

4. Ukrinform (2022), "Domestic tourism in Ukraine is growing despite hostilities", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3619754-vnutrisnij-turizm-v-ukraini-zrostaepopri-bojovi-dii.html> (Accessed 25 July 2023).

5. Dovhan', L.Ye. Karakaj, Yu.V. and Artemenko, L.P. (2009), "Innovative strategies", available at: <https://studfile.net/preview/5705900/page:25/> (Accessed 25 July 2023).

6. Oleshko, T.I. Kas'ianova, N.V. and Smerichevs'kyj, S.F. (2022), *Tsyfrova ekonomika [Digital economy]*, NAU, Kyiv, Ukraine.

7. Hrebenuk, H. Charkina, T. Martseniuk, L. and Pikulina, O. (2021), "An innovative approach to the development of tourism and hotel and restaurant business in Ukraine in a crisis", *Agrosvit*, vol. 5—6, pp. 57—62. DOI: 10.32702/2306-6792.-2021.5-6.57

8. Charkina, T. Pikulina, O. Zadoja, V. and Tsviliy, S. (2022), "Improvement of the tourism industry management due to introduction of new trends and types of tourism", *Philosophy, economics and law review Scientific journal*, vol. 2, no. 1, pp. 108—117. DOI: 10.31733/2786-491X-2022-1-108-117

9. Maliarchuk, N.M. and Chyrva, O.H. (2022), "Problems and prospects of the development of unusual types of tourism in the territory of Ukraine after the end of the Russian-Ukrainian war as an example of military tourism", *Ekonomichni horyzonty*, vol. 4 (22), pp. 34—42. [https://doi.org/10.31499/2616-5236.4\(22\).2022.26701](https://doi.org/10.31499/2616-5236.4(22).2022.26701)

10. Mind (2021), "Tourism of the future: challenges or opportunities", available at: <https://mind.ua/ru/publications/20229524-turizm-budushchego-vyzovy-ili-vozmozhnosti> (Accessed 25 July 2023).

11. Vasyliuk, V. (2020), "Prospects for the development of extreme tourism in Ukraine", available at: https://tourlib.net/statti_ukr/vasylyuk.htm (Accessed 25 July 2023).

12. Dzhyndzhoyan, V.V. Teslenko, T.V. and Horb, K.M. (2022), *Innovatsijni tekhnolohii v turizmi ta hostynnosti [Innovative technologies in tourism and hospitality]*, Karavela, Kyiv, Ukraine.

13. Vlasenko, V. V. (2017), *Innovatsii v turizmi [Innovations in tourism. Reference summary of lectures]*, VTEI KNTU, Vinnytsia, Ukraine.

14. Skrypchenko, I.T. (2021), *Innovatsijni tekhnolohii v turizmi [Innovative technologies in tourism]*, Zhurfond, Dnipro, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 10.08.2023 р.

УДК 332.2:35.071.6

Н. В. Мединська,

к. е. н., доцент, в. о. завідувача кафедри земельного кадастру,

Національний університет біоресурсів та природокористування України, м. Київ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2573-0205>**Л. А. Гунько,**

доцент кафедри землевпорядного проектування,

Національний університет біоресурсів та природокористування України, м. Київ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9454-744X>**О. О. Куценко,**

аспірант, Національний університет біоресурсів та природокористування України, м. Київ

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-5814-8389>**Ю. О. Мороз,**

методист навчально-науково-виробничого центру "Охорона природних ресурсів

і реформування земельних відносин", Національний університет біоресурсів

та природокористування України, м. Київ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9145-7545>**С. С. Замлинський,**

аспірант, Національний університет біоресурсів та природокористування України, м. Київ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7661-5920>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.16.48

ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНА МОДЕЛЬ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОГО СТИМУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГОБЕЗПЕЧНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ: ПРІОРИТЕТИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ

N. Medynska,PhD in Economics, Associate Professor, Acting Manager of the Department of Land Cadastre,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv**L. Hunko,**PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Land Management,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv**O. Kutsenko,**Postgraduate student of the Department of Land Management, National University
of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv**Y. Moroz,**Methodologist of the educational-scientific-production center "Protection of natural resources and reforming
of land relations", National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv**S. Zamlynskyi,**Postgraduate student of the Department of Land Management, National University of Life
and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

DECENTRALIZED MODEL OF FINANCIAL SUPPORT OF THE SYSTEM OF ECONOMIC STIMULATION OF ECOLOGICALLY SAFE LAND USE IN WARTIME CONDITIONS: PRIORITIES AND PECULIARITIES OF FORMATION

Встановлено, що в умовах дерегуляції земельних відносин найбільшою ефективністю буде відзначатися децентралізована модель економічного стимулювання екологічнобезпечного землекористування, оскільки враховуватиме місцеві умови господарського освоєння земельно-ресурсного потенціалу та конкретні збитки і шкоду, зокрема й особливо цінним землям, які виникли внаслідок впливу бойових дій та відсутності мотивації у землекористувачів здійсню-

вати вчасно природоохоронні заходи. У статті обґрунтовуються пріоритети та виокремлюються особливості формування децентралізованої моделі фінансового забезпечення системи економічного стимулювання екологічно безпечного землекористування в умовах воєнного часу, яка дасть можливість прискорити процеси повернення у продуктивний господарський обіг земель, що зазнали еколого-деструктивного та природо-руйнівного впливу. Встановлено, що така модель потрібна для формування надійного джерела фінансового забезпечення використання методів та інструментів прямої та непрямої бюджетної підтримки землекористувачів, котрі реалізують проекти екологічного реінжинірингу деградованих та порушених земель як внаслідок еколого-деструктивного впливу бойових дій, так і внаслідок розбалансованого та виснажливого господарського використання. Обґрунтовано, що ключовим елементом децентралізованої моделі фінансового забезпечення системи економічного стимулювання екологічно безпечного землекористування виступає створення Обласних фондів охорони земель. Доведено, що основними джерелами надходжень коштів до Обласних фондів охорони земель виступають: частина земельної ренти у формі 10% плати за землю, 30% коштів від продажу земель комунальної та державної власності, 100% коштів від відшкодування втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва. Встановлено, що завдяки інституціоналізації Обласних фондів охорони земель створюються можливості для компенсації кредитних пільг, тобто кошти фонду покриватимуть втрати комерційним банкам, які вони понесли внаслідок надання кредитів землекористувачам під реалізацію природоохоронних проектів за заниженими ставками.

It has been established that in the conditions of deregulation of land relations, the decentralized model of economic stimulation of ecologically safe land use will be the most effective, as it will take into account the local conditions of economic development of land and resource potential and specific losses and damage, in particular and especially to valuable lands, which arose as a result of the impact of hostilities and lack of motivation land users to implement environmental protection measures in a timely manner. The article substantiates the priorities and highlights the peculiarities of the formation of a decentralized model of financial support for the system of economic stimulation of ecologically safe land use in wartime conditions, which will make it possible to accelerate the processes of returning to productive economic circulation of lands that have undergone ecologically destructive and nature-destructive effects. It has been established that such a model is necessary for the formation of a reliable source of financial support for the use of methods and tools of direct and indirect budgetary support for land users who implement ecological reengineering projects of degraded and disturbed lands both as a result of the ecologically destructive impact of hostilities and as a result of unbalanced and exhausting economic use. It is substantiated that the creation of Regional Land Protection Funds is a key element of the decentralized model of financial support for the system of economic stimulation of ecologically safe land use. It is substantiated that the creation of Regional Land Protection Funds is a key element of the decentralized model of financial support for the system of economic stimulation of ecologically safe land use. It has been proven that the main sources of funds for regional land protection funds are: part of the land rent in the form of 10% of the land fee, 30% of the funds from the sale of communal and state-owned lands, 100% of the funds from compensation for losses of agricultural and forestry production. It has been established that thanks to the institutionalization of the Regional Land Protection Funds, opportunities will be created for compensation of credit benefits, i.e. the funds of the fund will cover losses to commercial banks that they incurred as a result of granting loans to land users for the implementation of nature protection projects at reduced rates.

Ключові слова: децентралізована модель, економічне стимулювання, екологічно безпечне землекористування, особливо цінні землі, військові дії, земельна рента, плата за землю, транзакція.

Keywords: decentralized model, economic stimulation, ecologically safe land use, especially valuable lands, military actions, land rent, payment for land, transaction.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Напад Російської Федерації на Україну, який фактично розпочався ще у першій половині 2014 року, наряду з численними людськими жертвами та руйнацією виробничих, інфраструктурних та житлових об'єктів призвів до еколого-деструктивного та природо-руйнівного впливу на різні категорії земель. Найбільшою шкоди зазнали землі, де безпосередньо відбувалися бойові дії, тому їх повернення у продук-

тивний господарський обіг потребує реалізації заходів з екологічного реінжинірингу. Натомість здійснення такого роду заходів вимагає застосування комплексу стимулів, в першу чергу інструментів прямої та непрямої бюджетної підтримки. Водночас використання інструментів прямої та непрямої бюджетної підтримки потребує формування фондів фінансового забезпечення систем стимулювання екологічно безпечного землекористування. В умовах дерегуляції земельних відносин, коли місцеве самоврядування отримало у комунальну власність значні площі земель поза межами населених

пунктів, важливого значення набуває формування децентралізованої моделі фінансового забезпечення системи економічного стимулювання відновлення та відтворення порушених та деградованих земель, які зазнали деструктивного впливу як внаслідок воєнних дій, так і внаслідок виснажливого та розбалансованого господарського використання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Формуванню сучасних систем економічного стимулювання екологобезпечного землекористування приділялася значна увага у працях вітчизняних вчених як у 90-х роках минулого століття і у перші роки 2000-х, так і в останні два десятиліття. Водночас авторські підходи в різні часові проміжки відрізняються, виходячи з інституційного середовища землекористування та фінансово-економічного механізму регуляторного впливу на володіння, використання та концентрацію різних категорій земель. У працях Т. Анопрієнко, Ф. Важинського, О. Гнатковича, О. Дорош, А. Колодійчук, І. Кошкади, Є. Лазеби, А. Новаковського, І. Новаковської, М. Потинського, В. Смолінського та інших [1—3; 5—11] констатується доцільність формування системи прямого економічного стимулювання через безпосереднє субсидування землекористувачів, обґрунтовується важливе значення часткового або повного звільнення селянських (фермерських) господарств від плати за землю, розкриваються передумови цільового використання коштів, які отримують землекористувачі внаслідок пільгового кредитування, виокремлюється специфіка здійснення місцевим самоврядуванням стимулюючого впливу на землекористувачів в умовах формування землекористування об'єднаних територіальних громад на другому етапі децентралізації влади. У той же час інституціоналізація ринку земель сільськогосподарського призначення та дерегуляція земельних відносин у 2021 році [4] сформували принципово нові стартові умови для модернізації систем економічного стимулювання екологобезпечного землекористування. Більше того, вилучення значних площ земель з господарського обігу внаслідок впливу бойових дій також детермінує трансформацію існуючої системи економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель у новий формат економічного стимулювання екологобезпечного землекористування. Також на порядок денний вийшло завдання формування спеціальних фондів відтворення та охорони земельного-ресурсного по-

тенціалу у структурі місцевих бюджетів на основі концентрації в таких фондах частини земельної ренти. Саме такі фонди дадуть змогу сформувати надійне джерело фінансового забезпечення системи стимулювання екологобезпечного землекористування на регіональному рівні з врахуванням переваг поглиблення децентралізації.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування пріоритетів та виокремлення особливостей формування децентралізованої моделі фінансового забезпечення системи економічного стимулювання екологобезпечного землекористування з врахуванням вимог воєнного часу та наслідків завершення процесу об'єднання територіальних громад.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Згубний вплив війни на використання різних категорій земель призвів до вилучення основного територіального ресурсу з господарського обігу, що деструктивно вплинуло на розвиток окремих видів виробничо-господарської діяльності, в першу чергу, на сільськогосподарське виробництво та лісове господарство. Темпи здійснення землевласниками та землекористувачами природоохоронних, агротехнічних, агрохімічних та агролісомеліоративних дій стосовно відтворення порушених та деградованих внаслідок війни та розбалансованого господарювання земель залежать від диверсифікації набору інструментів економічного стимулювання екологобезпечного землекористування на регіональному рівні. В умовах дерегуляції земельних відносин найбільшою ефективністю буде відзначатися децентралізована модель економічного стимулювання екологобезпечного землекористування, оскільки врахуватиме місцеві умови господарського освоєння земельно-ресурсного потенціалу та конкретні збитки та шкоду, які виникли внаслідок бойових дій. Магістральною ланкою такої моделі економічного стимулювання екологобезпечного землекористування є формування фондів фінансового забезпечення використання інструментів стимулювання як через пряму бюджетну підтримку землеохоронних робіт, так і через застосування різноманітних відшкодувальних та компенсаційних регуляторів.

В умовах поглиблення децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування, а також місцевої спрямованості надходжень плати за землю центр тяжіння у економічному

стимулюванні раціонального використання та охорони земель має бути зміщений на обласний рівень та рівень територіальних громад базового рівня, які у період 2015—2021 років отримали додаткові повноваження як в частині диверсифікації джерел наповнення місцевих бюджетів, так і в частині розширення комунального сектора у землекористуванні.

Ключовим моментом формування децентралізованої моделі фінансового забезпечення системи економічного стимулювання еколого-безпечного землекористування є формування спеціальних фінансових фондів у місцевих бюджетах. Виходячи з того, що Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [11] закріплює реалізацію природоохоронних заходів за обласним рівнем місцевої влади, тому доцільним є формування мережі Обласних фондів охорони земель (ОФОЗ).

Наповнення такого фонду має відбуватися за рахунок коштів, котрі акумулюються у місцевих бюджетах на основі вилучення та перерозподілу різних форм земельної ренти. Формами вилучення та перерозподілу земельної ренти виступають: стягнення земельної плати за користування земельними активами; трансакції з купівлі-продажу земельних активів; відшкодування втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва.

Основною формою вилучення земельної ренти виступає плата за землю, котра охоплює земельний податок та орендну плату від юридичних та фізичних осіб. До 2015 року плата за землю мала статус загальнодержавного податку, закріпленого за місцевими бюджетами. З 2015 року є складовою податку на майно. Протягом 15 років, з 2007 по 2021 рік у динаміці надходжень плати за землю до місцевих бюджетів в цілому спостерігалася висхідна тенденція. Якщо у 2007 році до місцевих бюджетів було акумульовано 3,9 млрд грн, у 2012 році — 12,6 млрд грн, у 2016 році — 23,3 млрд грн, у 2020 році — 31,5 млрд грн, у 2021 році — 35,3 млрд грн. В цілому у 2021 році порівняно з

Рис. 1. Плата за землю та її питома вага у податкових надходженнях до місцевих бюджетів України у 2007—2021 роках

Джерело: розраховано за оперативними даними Міністерства фінансів України і Державної казначейської служби України.

2007 роком сума надходжень плати за землю до місцевих бюджетів України виросла у 9 разів (рис. 1). Це сталося в основному через зростання ставок земельних податків та орендної плати, а також через припинення дії закону про плату за землю, де існувала норма про звільнення від сплати даного платежу значної кількості суб'єктів підприємницької діяльності та громадських організацій.

Плата за землю є однією з основних складових податкових надходжень до місцевих бюджетів. Свідченням цього є динаміка питомої ваги даного фіскального платежу у податкових надходженнях до місцевих бюджетів України. У 2007 році даний показник становив 8,7%, у 2012 році — 14,7%, у 2016 році — 15,9%, у 2020 році — 11,0%, у 2021 році — 10,2%. Певне зниження питомої ваги плати за землю у податкових надходженнях до місцевих бюджетів України у 2018—2021 роках порівняно з 2015—2016 роками пов'язане з тим, що в останні роки активно відбувався процес об'єднання територіальних громад і не завжди вдавалося своєчасно ідентифікувати базу стягнення земельного податку та орендної плати за користування землями державної та комунальної власності.

Виходячи з того, що плата за землю відіграє вагомий роль у доходній частині місцевих бюджетів та прямо впливає на процеси соціально-економічного розвитку територіальних громад пропонується у ОФОЗ спрямовувати 10% даного фіскального інструменту. За таких умов не відбудеться суттєвого скорочення суми пуб-

лічних коштів, необхідних для фінансування цілей соціально-економічного розвитку, але буде забезпечуватися акумуляція частини земельної ренти у спеціальному фонді, ресурси якого будуть використані для охорони земель. Поряд із традиційними екологічними проблемами землекористування (ерозія, дефляція, засмічення, виснаження, хімізація) має місце комплекс еколого-деструктивних та природо-руйнівних впливів війни на різні категорії земель, що потребує надійного джерела фінансування їх усунення.

Ще однією формою перерозподілу джерел утворення земельної ренти є продаж землі, який суттєво активізувався у зв'язку із запуском ринку сільськогосподарських земель, цифровізацією здійснення трансакцій із земельними активами та дерегуляцією земельних відносин. У 2007 році сума надходжень коштів від продажу землі до місцевих бюджетів становила 2,85 млрд грн, у 2012 році — 0,99 млрд грн, у 2016 році — 0,92 млрд грн, у 2020 році — 2,01 млрд грн, у 2021 році — 2,23 млрд грн. Надходження коштів від продажу землі до місцевих бюджетів у 2021 році порівняно з 2007 роком зменшилося на 0,62 млрд грн (рис. 2).

У 2012—2016 роках спостерігалось явне просідання надходжень даної складової доходів місцевих бюджетів. Це пов'язано з тим, що найбільш ліквідні комунальні земельні активи були продані у 2007–2008 роках. Питома вага коштів від продажу землі у доходах місцевих бюджетів від операцій з капіталом у 2007—2021 роках коливалася в діапазоні 50,2—69,2%. Такий високий рівень даного показника свідчить про те, що основною складовою операцій місцевого самоврядування з капіталом виступає продаж активів, котрі мають рентне походження. Пропонується у ОФОЗ акумулювати 30% коштів від продажу земель державної та комунальної власності, що даватиме змогу частину земельної ренти від перерозподілу земельної власності концентрувати у спеціальному фонді, спрямуванням котрого є фінансування природоохоронної діяльності у землекористуванні.

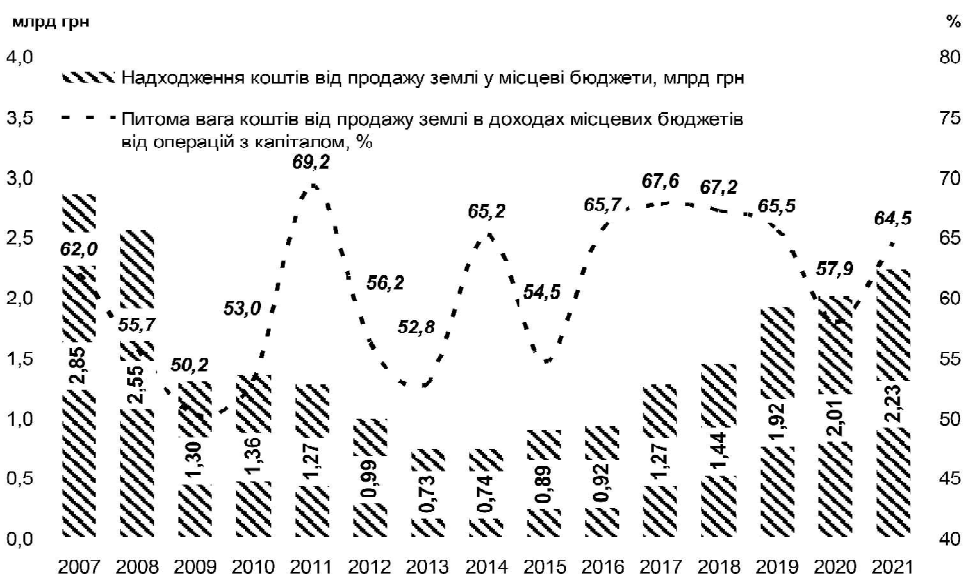

Рис. 2. Надходження коштів від продажу землі до місцевих бюджетів України у 2007—2021 роках

Джерело: розраховано за оперативними даними Міністерства фінансів України і Державної казначейської служби України.

Формою вилучення частини земельної ренти від зміни цільового призначення сільськогосподарських та лісових земель є відшкодування втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва у зв'язку із вилученням таких земель у суб'єктів аграрного підприємства та постійних лісгосподарських користувачів. У 2007—2021 роках в динаміці надходжень коштів від відшкодування втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва не спостерігається чітко визначеної тенденції. За даний часовий відрізок найбільш результативно на користь місцевих бюджетів втрати сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва відшкодовувалися у 2007—2008 роках і відповідно становили 0,27 та 0,23 млрд грн (рис. 3).

Просідання даної складової доходів місцевих бюджетів спостерігалось у 2009—2016 роках. У 2017 році порівняно з 2016 роком надходження коштів від відшкодування втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва до місцевих бюджетів зросло на 0,11 млрд грн. У 2021 році також не вдалося перевершити показники 2007—2008 років. Кошти від відшкодування втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва займають незначну питому вагу у загальних доходах місцевих бюджетів без врахування офіційних трансфертів. Даний показник у 2007—2021 роках коливався в діапазоні 0,05—0,46%.

Пропонується всі 100% коштів від відшкодування втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва спрямовувати у

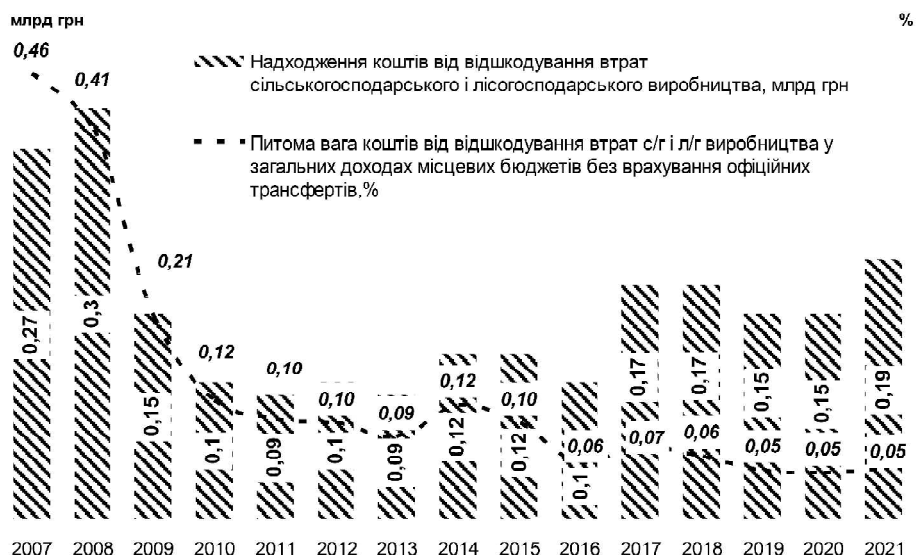

Рис. 3. Надходження коштів від відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва до місцевих бюджетів України у 2007–2021 роках

Джерело: розраховано за оперативними даними Міністерства фінансів України і Державної казначейської служби України.

ОФОЗ. Можна припустити, що суми коштів від відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва можна збільшити на порядок в разі забезпечення прозорого механізму вилучення земель у суб'єктів аграрного бізнесу та постійних лісокористувачів на основі забезпечення оцінки втрат, еквівалентних розміру земельної ренти, котра буде присвоюватися новими землекористувачами.

Отже, джерелами наповнення ОФОЗ виступають: 10% плати за землю, 30% коштів від продажу землі комунальної та державної власності, 100% коштів від відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва. Виходячи з бази 2021 року, інституціоналізація запропонованих відсотків перерахування означених форм вилучення земельної ренти дасть змогу сконцентрувати у мережі ОФОЗ 4,4 млрд грн (рис. 4).

Одним з пріоритетних напрямів використання коштів ОФОЗ має стати фінансування процесів екологічного реінжинірингу земель зони бойових дій, зокрема територій, котрі тимчасово перебували під окупацією ворожих військ. Пошкодження різних категорій земель внаслідок використання різноманітних видів вогневого впливу, руйнації об'єктів виробничої і невиробничої інфраструктури та об'єктів житлової нерухомості, витоку забруднюючих речовин потребує їх екологічного реінжинірингу для того, щоб зробити їх придатними для використання у продуктивному господарському обігу. У першу чергу екологічний реінжиніринг

необхідно здійснити для земель населених пунктів, сільськогосподарських угідь та лісових земель, де здійснювалися бойові дії.

Напрямом використання коштів ОФОЗ має також бути відшкодування втрат землекористувачам, котрі усували наслідки погіршення агрохімічних характеристик земель, що виникло не з їх вини. Завдяки інституціоналізації ОФОЗ створюються можливості для компенсації кредитних пільг, тобто кошти фонду покриватимуть втрати комерційним банкам, які вони понесли внаслідок надання кредитів землекористувачам під реалізацію природо-

охоронних проєктів за заниженими ставками. Також напрямом використання коштів ОФОЗ виступить участь у реалізації проєктів відновлення та відтворення земель на основі співфінансування з суб'єктами підприємницької діяльності.

Запуск мережі ОФОЗ дасть змогу забезпечити фінансову базу для виконання вимог стосовно отримання природоохоронних субвенцій з державного бюджету (обов'язкова вимога наявності 10% співфінансування конкретного виду природоохоронних заходів та проєкту модернізації об'єктів природоохоронної інфраструктури).

Тобто створюються умови для активнішого використання такого інструменту економічного механізму природокористування як природоохоронні субвенції, котрі надаватимуться для екологічної модернізації об'єктів комунальної власності. Також збільшаться можливості місцевого самоврядування стосовно реалізації природоохоронних проєктів у землекористуванні на основі угод публічно-приватного партнерства.

Створення ОФОЗ також сформує надійне джерело фінансування для місцевого самоврядування за умови участі в реалізації грантових програм природоохоронного спрямування, зокрема щодо збереження особливо цінних земель та земель природно-заповідного фонду. Забезпечення певного рівня дієвості використання коштів ОФОЗ для економічного стимулювання екологобезпечного землекористування мотиву-

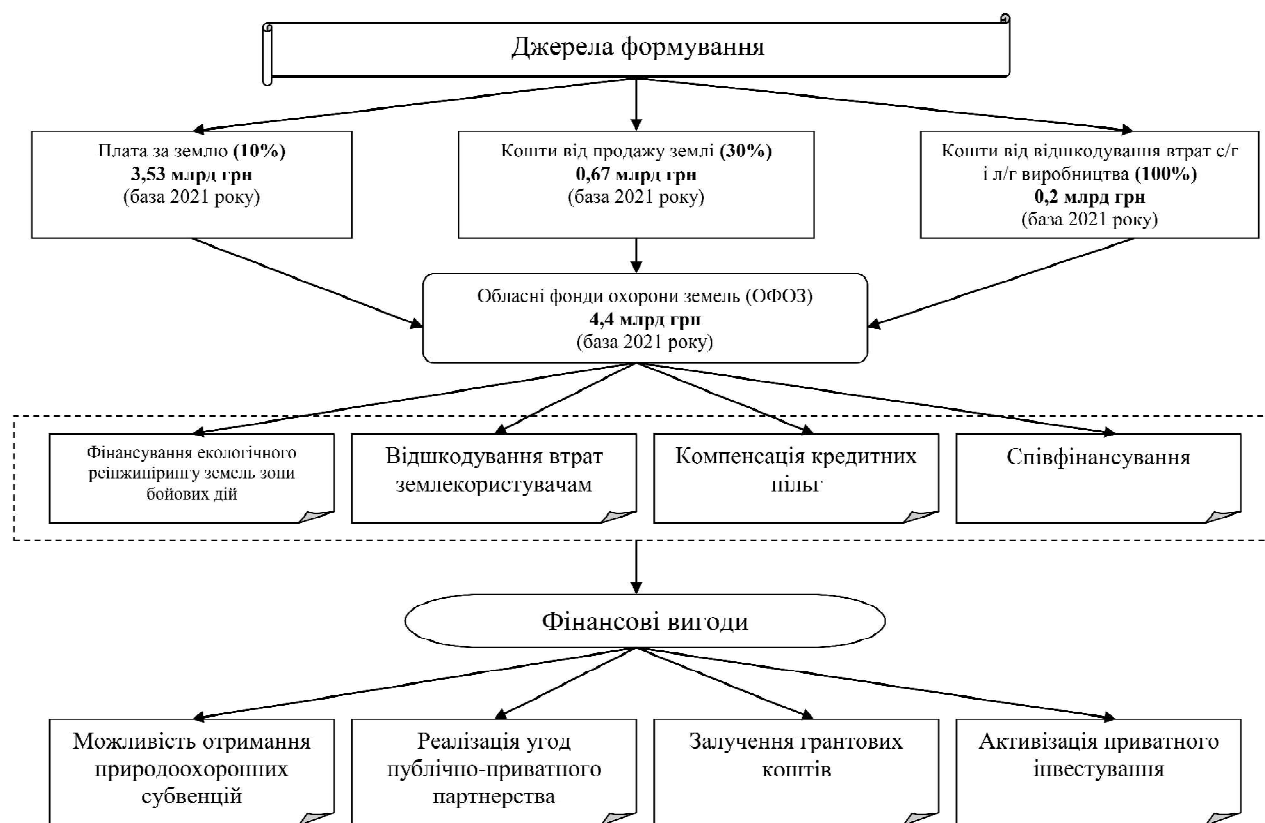

Рис. 4. Децентралізована модель фінансового забезпечення системи стимулювання екологобезпечного землекористування

ватиме суб'єктів господарської діяльності інвестувати власні кошти у поліпшення агрохімічних та інших характеристик земель. Тому саме ОФОЗ має виступити ключовим елементом формування децентралізованої моделі фінансового забезпечення системи економічного стимулювання екологобезпечного землекористування.

ВИСНОВКИ

І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Прискорення темпів та підвищення рівня результативності відновлення, відтворення та охорони земель, які зазнали шкідливого та еколого-деструктивного впливу бойових дій та інших мілітарних впливів, зокрема й особливо цінних земель, залежить від формування децентралізованої моделі фінансового забезпечення системи економічного стимулювання екологобезпечного землекористування, що створить умови для диверсифікації інструментів та методів прямої та непрямої бюджетної підтримки реалізації землеохоронних проєктів, компенсації втрат та відшкодування збитків, що виникли не з вини землевласників та землекористувачів. Магістральною ланкою децентралізованої моделі фінансового забезпечення системи економічного стимулювання екологобез-

печного землекористування виступає формування мережі Обласних фондів охорони земель (ОФОЗ). Основними джерелами надходжень коштів до ОФОЗ виступають: 10% плати за землю, 30% коштів від продажу земель комунальної та державної власності, 100% коштів від відшкодування втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва. Формування ОФОЗ дозволить сформувати надійне джерело публічного фінансування проєктів відновлення та відтворення земельно-ресурсного потенціалу, співфінансування проєктів екологічного реінжинірингу деградованих та порушених земель через отримання природоохоронних субвенцій та реалізацію угод публічно-приватного партнерства.

Література:

1. Важинський Ф.А., Колодійчук А.В., Потинський М.А. Економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель. Науковий вісник НАТУ України. 2011. Вип. 21.13. С. 123—128.
2. Гнаткович О., Смолінський В. Економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель. Аграрна економіка. 2014. Т. 7. № 3—4. С. 66—71.

3. Дорош О.С. Стимулювання раціонального землекористування як економічний механізм поліпшення екологічного стану земельних ресурсів. Вісник аграрної науки. 2006. № 11. С. 59—62.

4. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин". [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#Text>.

5. Кошккада І.В., Анопрієнко Т.В. Напрями економічного стимулювання раціонального використання земель сільськогосподарського призначення в Україні. Український журнал прикладної економіки. 2020. Том 5. № 4. С. 256—264.

6. Krasnova Yuliia, Golovko Liudmyla, Hunko Liudmyla, Medynska Nataliia, Sandeep Kumar. (2022). An assessment of the legal framework governing land ownership is evolving in Ukraine. Materialstoday: proceedings. Volume 49. Part 8. P. 3619—3623. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214785321055978#>.

7. Лазеба Є.С. Економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель у Полтавській області. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 11. С. 40—44.

8. Мединська Н. В. Трансформація екологічного оподаткування в контексті інвестиційного забезпечення модернізації природоохоронної інфраструктури. Інвестиції: практика та досвід. 2022. № 4. С. 48—53.

9. Мединська Н.В. Формування економічного механізму природокористування в умовах нової глобальної природоохоронної архітектури. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія "Економіка і менеджмент". 2021. Випуск 1 (87). С. 44—50.

10. Новаковський Л.Я., Новаковська І.О. Формування землекористування об'єднаних територіальних громад на другому етапі децентралізації влади. Вісник аграрної науки. 2019. № 2. С. 5—15.

11. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р "Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні". [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>.

References:

1. Vazhyns'kyj, F.A., Kolodijchuk, A.V. and Potyns'kyj, M.L. (2011), "Economic stimulation of rational use and protection of land", Naukovy visnyk NLTU Ukrainy, vol. 21.13, pp. 123—128.

2. Hnatkovych, O. and Smolins'kyj, V. (2014), "Economic stimulation of rational use and protection of land", Ahrarna ekonomika, vol. 7, no. 3—4, pp. 66—71.

3. Dorosh, O.S. (2006), "Stimulation of rational land use as an economic mechanism for improving the ecological condition of land resources", Visnyk ahrarnoi nauky, vol.11, pp. 59—62.

4. Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the improvement of the system of management and deregulation in the field of land relations", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#Text> (Accessed 25 June 2023).

5. Koshkalka, I.V. and Anopriienko, T.V. (2020), "Directions of economic stimulation of rational use of agricultural lands in Ukraine", Ukrain's'kyj zhurnal prykladnoi ekonomiky, vol. 5, no. 4, pp. 256—264.

6. Krasnova, Y. Golovko, L. Hunko, L. Medynska, N. and Sandeep, K. (2022), "An assessment of the legal framework governing land ownership is evolving in Ukraine", Materialstoday: proceedings, vol. 49, no. 8, pp. 3619—3623, available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214785321055978#> (Accessed 25 June 2023).

7. Lazeba, E. (2015), "Economic incentives for rational land use and protection in poltatskiy region", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 11, pp. 40—44.

8. Medyns'ka, N. V. (2022), "Transformation of environmental taxation in the context of investment support for the modernization of environmental infrastructure", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 4, pp. 48—53.

9. Medyns'ka, N.V. (2021), "Formation of the economic mechanism of nature use in the conditions of the new global nature protection architecture", Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu. Seriia "Ekonomika i menedzhment", vol. 1 (87). С. 44—50.

10. Novakovs'kyj, L.Ya. and Novakovs'ka, I.O. (2019), "Formation of land use of united territorial communities at the second stage of decentralization of power ", Visnyk ahrarnoi nauky, vol. 2, pp. 5—15.

11. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), Resolution "On the approval of the Concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (Accessed 25 June 2023).

Стаття надійшла до редакції 09.08.2023 р.

УДК 332.3:504.054

О. О. Середа,
аспірант, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8487-2548>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.16.56

УПРОВАДЖЕННЯ СТРАТЕГІЧНИХ НАПРЯМІВ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

O. Sereda,
Postgraduate student, Dnipro State Agrarian and Economic University

IMPLEMENTATION OF STRATEGIC DIRECTIONS FOR EFFECTIVE USE OF LAND AND RESOURCE POTENTIAL OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Визначено, що земельно-ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств є запорукою успішного соціально-економічного розвитку країни, тому ефективність його використання та досягнення оптимального рівня є основою збереження природного середовища сільських об'єднаних територіальних громад і залежать від низки чинників відтворювального механізму безпечного землекористування, базисом якого є бюджетні та ринкові інструменти земельної політики регулювання процесів агросистеми.

Обґрунтовано пріоритетні стратегічні напрями ефективного використання земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств у повоєнний час. Запропоновано до додаткових стратегічних напрямів взаємодії сільськогосподарських підприємств та інститутів розвитку сільських територій включити напрям "Пріоритетність амплітуди ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу".

Запропоновано диференційований підхід до формування збалансованості інтересів між сільськими ОТГ та інститутами розвитку сільських територій з метою пропорційного розподілу бюджетних ресурсів на відтворення природних і еколого-економічних елементів земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств та ефективного його використання.

Determined that the land-resource potential of agricultural enterprises is the key to the successful socio-economic development of the country. Therefore, the effectiveness of its use and achievement of the optimal level are the basis of preserving the natural environment of rural united territorial communities and depend on a number of factors of the reproductive mechanism of safe land use. Its basis is the budgetary and market instruments of the land policy of regulation of agrosystem processes.

It is summarized that the process of modernization of natural and ecological and economic elements of the land-resource potential of agricultural enterprises located within rural united territorial communities can be ensured by forming the economic and legal foundations of state influence on the development of corporate economic entities in the countryside. They are socially responsible for obtaining an economic effect due to the scaling of land use, the results of which will be directed to the reproduction and protection of agricultural lands; preserving the fertility of agricultural lands to fill the agricultural market with raw materials and finished agricultural products; promoting the spread of integrated vertical cooperation within the scope of introducing new eco-innovative technologies into business processes of a production nature, reducing the labor intensity of certain types of agricultural products, their further processing and sale.

The priority strategic directions of effective use of the land resource potential of agricultural enterprises in the post-war period are substantiated. It is proposed to include the direction "Priority of the amplitude of the efficiency of the use of land and resource potential" among the additional strategic areas of cooperation between agricultural enterprises and institutes for the development of rural areas. The priority of the specified direction can be implemented by applying a wide range of regulatory ecological and economic tools for the development of rural united territorial communities, which have a direct connection with the sectoral direction of agricultural producers, which are divided into national and selective ones according to the nature of their influence.

A differentiated approach to ensuring the balance of interests between rural territorial communities and rural development institutes is proposed for the proportional distribution of budgetary resources for the reproduction of natural and ecological and economic elements of the land-resource potential of agricultural enterprises and its effective use. As a result, optimal diversification of production will be achieved, taking into account the implemented eco-innovative technologies for the protection of agricultural lands and ensuring social responsibility for land use in rural areas.

Ключові слова: відтворення, виробничий процес, засоби виробництва, земельно-ресурсний потенціал, ефективність, повоєнний період, сільське господарство.

Key words: reproduction, production process, means of production, land resource potential, efficiency, post-war period, agriculture.

ВСТУП

Трансформаційні перетворення української економіки пов'язані із різними моделями розвитку конкурентоспроможної господарської системи, яка передбачає ключову умову стабільного розвитку екологічного виробництва — забезпечення найвищого та ефективного рівня використання ресурсів сільськогосподарських підприємств. В економічній літературі розвиток земельних відносин та ефективність використання земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств досліджується в різних аспектах, що знайшло відображення у наукових працях вітчизняних науковців, таких як Бабміндра Д., Буяк Л., Булигін С., Вишневська О., Вініченко І., Денисенко І., Добряк Д., Камінецька О., Лупенко Ю., Малік М., Макаренко П., Мельник Л., Месель-Веселяк В., Третяк А. та інших.

Сучасна траєкторія системи функціонування сільськогосподарських підприємств України спроможна забезпечити ефективне використання земельно-ресурсного потенціалу, який є головним генератором відтворення та охорони земель сільськогосподарського призначення, а, отже — ефективного конкурентоспроможного розвитку суб'єктів господарювання сільських територій, які вирішують продовольчу, фінансову й енергетичну безпеку землекористування в умовах екологічної кризи. Для її подолання та зменшення антропогенного навантаження на земельно-ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств на державному, регіональному та локальному рівнях мають впроваджуватись стратегічні напрями, спрямовані на безпечну інтенсифікацію землекористування в моделі розвитку сільських територій із прискореним впровадженням нових технологій, окреслюючи пріоритетні напрями стійкого економічного зростання в довгостроковій перспективі виробничого процесу. Ефективне використання земельно-ресурсного по-

тенціалу сільськогосподарських підприємств є фактором забезпечення соціально-економічної стабільності нашої країни. Тому розробка принципів та методологічних основ ефективного землекористування в Україні у повоєнний період набуває актуальності для економічної науки та практики господарювання.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Активна позиція інститутів розвитку сільських територій у повоєнному періоді підвищення ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств є системоутворюючим вектором національної, продовольчої, фінансової, екологічної та енергетичної політики, що стимулює стабільні гармонізаційні процеси між регіональним та локальним рівнями [10]. При цьому, атрибути стратегічних пріоритетів формуються в збалансованій підсистемі земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств, спираються на фактори забезпечення відповідних еколого-економічних та соціально-економічних відносин, які в межах сфери державного впливу ґрунтуються на ефективних програмах відтворення сільських об'єднаних територіальних громад для активізації дієвих соціально-економічних та еко-інноваційних інструментів, що впроваджуються інститутами розвитку сільських територій та спрямовані на:

- економічні передумови формування прибутковості сільськогосподарського виробництва не нижче середнього рівня по економіці держави;

- позитивні зрушення у соціалізації землекористування та захисту сільського населення у правах володіння і розпорядження землею;

- упровадження державних програм розвитку з одночасним удосконаленням інструментів реалізації державно-приватного партнерства в частині бюджетного інвестування коштів у природні та еколого-економічні еле-

менти земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств та їх відновлення;

— механізмів і методів формування прозорого ринку землі шляхом забезпечення сприятливої цінової, фінансово-кредитної, страхової, податкової та бюджетної політики з метою впровадження еко-інновацій, які підвищують ефективність використання сільськогосподарських угідь, забезпечуючи збереження та охорону земельних ділянок [7; 8; 9].

Виходячи з цього, процес модернізації природних та еколого-економічних елементів земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств, розміщених в межах сільських об'єднаних територіальних громад, можна забезпечити шляхом формування економічних і правових основ державного впливу на розвиток корпоративних суб'єктів господарювання на селі, які мають соціальну відповідальність на одержання економічного ефекту за рахунок масштабування землекористування, результати від якого спрямовуватимуться на відтворення та охорону земель сільськогосподарського призначення; збереження родючості земель сільськогосподарського призначення для наповнення аграрного ринку сировиною та готовою сільськогосподарською продукцією; сприяння поширенню інтегрованої вертикалі співробітництва у межах запровадження нових еко-інноваційних технологій у бізнес-процеси виробничого характеру, знижуючи трудомісткість на окремі види сільськогосподарської продукції, її подальшої переробки та реалізації [4; 5; 11].

При цьому, державна підтримка збереження стабільної величини та обсягу земельно-ресурсного потенціалу в умовах циклічних спадів економіки (нестабільна система ціноутворення та валютних коливань або регулювання прибутків сільськогосподарських підприємств), має

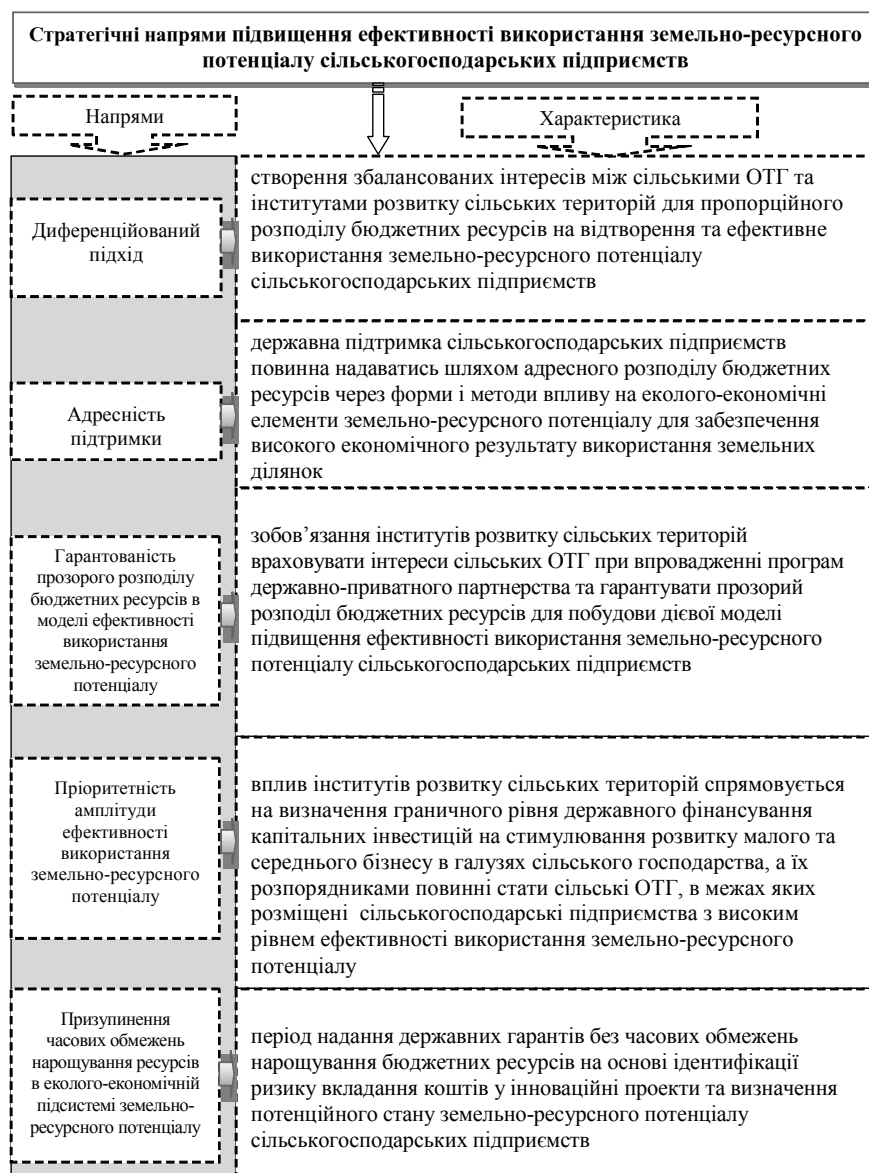

Рис. 1. Стратегічні напрями підвищення ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств

здійснюватись шляхом використання системи методів (субсидування, дотування ресурсозберігаючих еко-інноваційних технологій, підвищення зайнятості сільського населення) та формуватись виключно шляхом розробки нових важелів, які гармонізують пріоритетність інтересів інститутів розвитку сільських територій в міжгалузевому просторі збереження природних та еколого-економічних елементів земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств [6]. Інститути розвитку сільських територій спроможні акумулювати значний обсяг додаткових капіталізованих резервів та регулювати грошові потоки із фондів капітальних інвестицій на ефективне використання земель сільськогосподарського призначення при зба-

лансуванні природних та еколого-економічних елементів земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств (рис. 1).

За результатами дослідження до додаткових стратегічних напрямів взаємодії сільськогосподарських підприємств та інститутів розвитку сільських територій запропоновано включити напрям "Пріоритетність амплітуди ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу", — тобто вплив інститутів розвитку сільських територій спрямовується на визначення граничного рівня державного фінансування капітальних інвестицій, стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу в галузях сільського господарства, а їх розпорядниками повинні стати сільські ОТГ в межах сільськогосподарських підприємств з високим рівнем ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу, які здійснюють стимулюючий вплив на зростання ВВП, приватних інвестицій, нагромадження продуктивного капіталу в технологічні об'єкти еко-інноваційного відтворення земель сільськогосподарського призначення, підвищення родючості угідь з метою отримання прибутку та (або) досягнення іншого позитивного (соціального та екологічного) ефекту.

Пріоритетність зазначеного напрямку може реалізовуватись шляхом застосування широкого кола регулюючих еколого-економічних інструментів розвитку сільських ОТГ, що мають прямий зв'язок з галузевим спрямуванням сільськогосподарських виробників, які за характером впливу розділяються на загальнодержавні (застосовуються у рівній мірі до усіх без винятку регіонів) та селективні (застосовуються вибірково до окремих регіонів, територій чи їх груп). Загальнодержавні регулюючі еколого-економічні інструменти ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств спрямовані на створення спільних передумов регіонального розвитку сільського господарства. Заходи цієї політики мають рівномірний вплив на всі регіони країни, формуючи відтворювальний механізм безпечного землекористування та раціонального використання земель сільськогосподарського призначення, а також підвищення продуктивності сільськогосподарських угідь. В рамках загальнодержавної політики визначаються межі самостійних і спільних дій між сільськими ОТГ та інститутами розвитку сільських територій щодо розподілу повноважень та відповідальності у всіх сферах сільського господарства із встановленням загальнодержавних правил, процедур і норм розподілу власності на земельні ділянки та рекреацію природних ресурсів.

Для цих цілей має бути впроваджений диференційований підхід до забезпечення збалансованості інтересів між сільськими ОТГ та інститутами розвитку сільських територій для пропорційного розподілу бюджетних ресурсів на відтворення природних та еколого-економічних елементів земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств та ефективного його використання з метою досягнення оптимальної диверсифікації виробництва з урахуванням впроваджених еко-інноваційних технологій на охорону земель сільськогосподарського призначення та забезпечення соціальної відповідальності за землекористування в сільській місцевості.

Стимулюючі важелі економічних інтересів сільських ОТГ та інститутів розвитку сільських територій мають спонукати до використання земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств на умовах інноваційності, використовуючи регулюючі інструменти, які забезпечують своєрідне "коло державної підтримки" формування передумов взаємовигідної співпраці [3; 6]. Державна підтримка сільськогосподарських підприємств, враховуючи скорегованість механізму дотування та субсидування, а також державне фінансування еко-інноваційних технологій, повинна надаватись шляхом адресного розподілу бюджетних ресурсів, розширюючи форми і методи впливу на безпечне та високопродуктивне використання сільськогосподарських угідь шляхом збереження еколого-економічних елементів земельно-ресурсного потенціалу [1; 2].

Гарантованість прозорого розподілу бюджетних ресурсів для побудови дієвої моделі ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств зобов'язує інститути розвитку сільських територій враховувати інтереси сільських ОТГ та впроваджувати програми державно-приватного партнерства за критеріями забезпечення просторової функціональності земельних ділянок, підтримки якісних екологічних ознак ґрунту, призупинення інтенсивних процесів деградації землі сільськогосподарського призначення, стабілізації рівня продуктивної активності людських ресурсів, підвищення рівня економічної ефективності використання сільськогосподарських угідь.

ВИСНОВОК

Таким чином, формування програмно-цільового підходу до забезпечення державної підтримки сільськогосподарських підприємств, стійкої розбудови напрямів і векторів ефективного використання їх земельно-ресурсного потенціалу та належного законодавчого забезпечення доз-

волисть створити сприятливе середовище стійкого економічного зростання через функціонування ринку землі та зростання ролі новостворених об'єднаних громад у сільській місцевості.

Література:

1. Буяк Л.М., Пришляк К.М. Концептуальні засади формування цілей ринку земель сільськогосподарського призначення. Міжнародний журнал інноваційних технологій в економіці. 2018. № 5 (17). С. 73—78.

2. Вініченко І.І., Кобець Є.А., Середа О.О. Формування інструментів регулювання ефективного використання земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств. Агросвіт. 2023. № 3—4. С. 4—9.

3. Камінецька О. В. Оцінка ефективності управління та використання земельно-ресурсного потенціалу територій. Агросвіт. 2017. № 13. С. 39—42.

4. Лунькіна Т. І., Власюк І. М. Корпоративна соціальна відповідальність бізнесу в Україні: сучасний стан та напрями вдосконалення. Сучасна економіка. 2017. № 1. С. 24—29. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/1-2017/UKR/lunkina.pdf>.

5. Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Булавка О.Г. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2030 р. Київ: ННЦ "ІАЕ". 2020. 247 с.

6. Поліщук Г.О. Державна підтримка розвитку малого підприємництва: вітчизняний та зарубіжний досвід. Актуальні проблеми державного управління. 2017. № 1(51). С. 1-9. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2017-1/doc/6/03.pdf>.

7. Сітковська А.О., Масляєва О.О. Земельно-ресурсний потенціал аграрного сектору: стан та особливості використання. Агросвіт. 2023. № 9—10. С. 77—81.

8. Тарасович Л. В. Парадигмальна концепція сільської економіки. Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. 2015. № 1 (48). С. 3—10.

9. Фурдичко О.І. Агроекологія: монографія. К.: Аграрна наука, 2014. 400 с.

10. Хвесик М.А., Голян В.А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів: монографія. К.: Кондор, 2007. 480 с.

11. Vinichenko I.I., Trusova N.V., Kurbatska L.M., Polenenka M.A., Oleksiuk V.O. Imperatives of Quality Insuring of the Production Cycle and Effective Functioning Process of the Enterprises of Agro-Product Subcomplex of Ukraine. Journal of Advanced Research in Law and Economics. 2020. № 11. 4 (50), P. 1462—1481.

References:

1. Buyak, L.M. and Pryshlyak, K.M. (2018), "Conceptual principles of forming the goals of the agricultural land market", *Mizhnarodnyy zhurnal innovatsiynikh tekhnolohiy v ekonomitsi*, vol. 5 (17), pp. 73—78.

2. Vinichenko, I.I. Kobets', Ye.A. and Sere-da, O.O. (2023), "Formation of tools for regulation of effective use of land resource potential of agricultural enterprises", *Ahrosvit*, vol. 3—4, pp. 4—9.

3. Kaminets'ka, O.V. (2017), "Evaluation of the effectiveness of management and use of the land resource potential of the territories", *Ahrosvit*, vol. 13, pp. 39—42.

4. Lun'kina, T.I. and Vlasyuk, I.M. (2017), "Corporate social responsibility of business in Ukraine: current state and directions for improvement", *Suchasna ekonomika* [Online], vol. 1, available at: <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/1-2017/UKR/lunkina.pdf>. (Accessed 4 July 2023).

5. Lupenko, YU.O. Malik, M.Y. and Bulavka, O.H. (2020), *Stratehichni napryamy staloho rozvytku sil'skykh terytoriy na period do 2030 r* [Strategic directions of sustainable development of rural areas for the period until 2030], NNTS "IAE", Kyiv, Ukraine.

6. Polishchuk, H.O. (2017), "State support for small business development: domestic and foreign experience", *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnya* [Online], vol. 1(51), available at: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2017-1/doc/6/03.pdf>. (Accessed 12 July 2023).

7. Sitkovs'ka, A.O. and Maslyayeva, O.O. (2023), "Land and resource potential of the agricultural sector: state and features of use", *Ahrosvit*, vol. 9—10, pp. 77—81.

8. Tarasovych, L. V. (2015), "Paradigmatic concept of rural economy", *Visnyk Zhytomyr's'koho natsional'noho ahroekolohichnoho universytetu*, vol. 1 (48), pp. 3—10.

9. Furdychko, O.I. (2014), *Ahroekolohiya* [Agroecology], Ahrarna nauka, Kyiv, Ukraine.

10. Khvesyk, M.A. and Holyan, V.A. (2007), *Instytutsional'na model' pryrodokorystuvannya v umovakh hlobal'nykh vyklykiv* [Institutional model of nature management in conditions of global challenges], Kondor, Kyiv, Ukraine.

11. Vinichenko, I.I. Trusova, N.V. Kurbatska, L.M. Polenenka, M.A. and Oleksiuk, V.O. (2020), "Imperatives of quality insuring of the production cycle and effective functioning process of the enterprises of agro-product subcomplex of Ukraine", *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, vol. 11. 4 (50), pp. 1462—1481.

Стаття надійшла до редакції 02.08.2023 р.

УДК 338.432:332.12

В. В. Міщенко,
аспірант, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-7802-3700>
А. В. Гуськов,
аспірант, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-7761-9047>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.16.61

НЕОБХІДНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ СТІЙКОСТІ РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ В УМОВАХ ВІЙНИ

V. Mishchenko,
Postgraduate student, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia
A. Huskov,
Postgraduate student, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia

THE NEED FOR STATE SUPPORT FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRARIAN SECTOR IN THE CONDITIONS OF WAR

В умовах війни в Україні питання державної підтримки розвитку аграрної галузі набувають неперевершеного значення. Пошук механізмів регулювання даної галузі, який буде направлений на забезпечення максимального прибутку і тим самим забезпечувати високий рівень добробуту нації є надто важливою задачею. Розгляд концептуальних теоретичних засад у даному питанні може надати певні відповіді на те, що і як потрібно робити і як регулювати цю сферу для максимізації доходу та підвищенні ефективності операцій на аграрному ринку. Мета даного дослідження полягає в теоретичному дослідженні концептуальних підходів забезпечення стійкого розвитку аграрної галузі регіону в умовах кризового стану економіки України на основі методів державного регулювання. Аналіз державної діяльності розвинених країн світу дозволяє зробити висновок про те, що ступінь втручання держави в будь-яку сферу діяльності суспільства прямо пропорційно залежить від рівня стійкості даної сфери діяльності. Якщо низька стійкість аграрної сфери, то держава втручається в аграрну економіку, якщо низькі параметри економічної системи, то держава збільшує вплив на дану сферу діяльності і т.ін. У даній статті проведено дослідження теоретико-методологічних підходів забезпечення стійкого розвитку аграрної галузі регіону на основі методів державного регулювання. Розроблено заходи нормативно-правового регулювання стійкого розвитку аграрної галузі регіонів в умовах кризи. Аналіз державної діяльності розвинених країн світу дозволяє зробити висновок про те, що ступінь втручання держави в будь-яку сферу діяльності суспільства прямо пропорційно залежить від рівня стійкості даної сфери діяльності. Якщо низька стійкість аграрної сфери, то держава втручається в аграрну економіку, якщо низькі параметри економічної системи, то держава збільшує вплив на дану сферу діяльності і т.ін. Встановлено, що найважливішою умовою забезпечення стійкості розвитку аграрної галузі в умовах ринку та економічної кризи є наявність економічно обґрунтованої системи цін і ціноутворення, оскільки ціновий механізм є головним у регулюванні взаємовідносин між виробниками, заготівельниками, переробними підприємствами, торгівлею і державою, а також служить стабілізуючим фактором стійкого розвитку аграрної галузі. Розроблено структурну схему системи державного регулювання ціноутворення на продукцію аграрної галузі. Запропоновано алгоритм державного регулювання цін на аграрному ринку.

In the conditions of the war in Ukraine, the issue of state support for the development of the agricultural industry is of unsurpassed importance. The search for mechanisms for regulating this industry, which will be aimed at ensuring maximum profit and thereby ensuring a high level of welfare of the nation, is a very important task. Consideration of conceptual theoretical foundations in this matter can provide certain answers to what and how to do and how to regulate this area to maximize income and increase the efficiency of operations in the agricultural market. The purpose of this study is a theoretical study of conceptual approaches to ensure the sustainable development of the agrarian sector of the region in the conditions of the crisis state of the economy of Ukraine based on the methods of state regulation. The analysis of the state activity of the developed countries of the world allows us to conclude that the degree of state intervention in any sphere of activity of society directly proportionally depends on the level of stability of this sphere of activity. If the stability of the agrarian sphere is low, then the state intervenes in the agrarian economy, if the parameters of the economic system are low, then the state increases its influence on this sphere of activity, etc. In this article, a study of theoretical and methodological approaches to ensuring the sustainable development of the agrarian industry of the region based on the methods of state regulation is carried out. Measures of normative and legal regulation of sustainable development of the agrarian industry of the regions in crisis conditions have been developed. The analysis of the state activity of the developed countries of the world allows us to conclude that the degree of state intervention in any sphere of activity of society directly proportionally depends on the level of stability of this sphere of activity. If the stability of the agrarian sphere is low, then the state intervenes in the agrarian economy, if the parameters of the economic system are low, then the state increases its influence on this sphere of activity, etc. It was established that the most important condition for ensuring the sustainability of the development of the agricultural sector in the conditions of the market and economic crisis is the presence of an economically justified system of prices and pricing, since the price mechanism is the main one in regulating the relations between producers, procurers, processing enterprises, trade and the state, and also serves as a stabilizing factor for the sustainable development of the agricultural sector. A structural diagram of the system of state regulation of pricing of agricultural products has been developed. An algorithm for state regulation of prices on the agricultural market is proposed.

Ключові слова: держава, регулювання, аграрна галузь, стійкість, регіон, війна, управління.
Key words: state regulation, agrarian sector, sustainability, region, war, management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах війни в Україні та наростаючих темпів урбанізації для багатьох країн світу, в тому числі і України, все більше актуалізується проблема забезпечення стійкого розвитку аграрної галузі. Найгостріше проблема стійкого та комплексного розвитку аграрної галузі відчутна в аграрних регіонах нашої країни, де дана форма територіальної організації населення і виробництва є переважаючою. Враховуючи те, що одним із пріоритетних напрямів державної політики України є забезпечення населення якісними продуктами харчування в широкому асортименті і достатній кількості, наукова проблематика розвитку аграрної галузі, особливо в умовах економічної кризи є актуальною.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми формування наукових основ стійкого розвитку аграрної галузі знайшли відображення в працях багатьох українських вчених-економістів: В.В. Вернадського, Б.М. Данилишина, М. І. Долішнього, С.І. До-

рогунцова, Г.Б. Іваницької, О.Л. Кашенко, М.Ф. Кропивка, Г.М. Калетніка, С.В. Козловського, Л.В. Мельника, Є.В. Мішеніна, М.М. Паламарчука, С.А. Подолінського, В.М. Трегобчука, Г.В. Черевка та ін.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в теоретичному дослідженні концептуальних підходів забезпечення стійкого розвитку аграрної галузі регіону в умовах кризового стану економіки України на основі методів державного регулювання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

За даними Міжнародного валютного фонду, в Україні ВВП на душу населення склав в 2021 році в перерахунку 4835,57 долара США. Це менше, ніж в Албанії чи Монголії (для порівняння — в Німеччині ВВП на душу населення дорівнює 43952 долларам) [1]. Це загалом свідчить, що стан економіки України знаходиться в кризовому стані, особливо після початку повномасштабної війни з 24 лютого 2022 року, що призвело до відтоку інвестиційного ка-

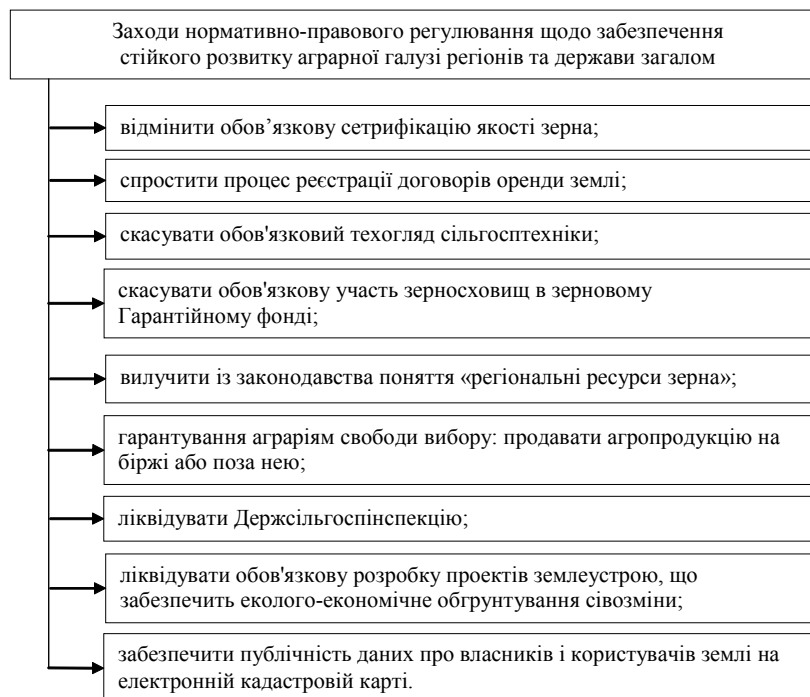

Рис. 1. Заходи нормативно-правового регулювання щодо забезпечення стійкого розвитку аграрної галузі регіонів та держави загалом

піталу з України, знецінення національної валюти, зменшення доходів населення, зупинення виробничих потужностей від розірвання контрактів на поставку продукції, посилення інфляційних процесів та інше.

За даними ДП "Державний інформаційно-аналітичний центр моніторингу зовнішніх товарних ринків" [2], пріоритетним напрямом для України в структурі експортного товарообігу був СНД, але з початком війни постало питання про переорієнтацію експортного потенціалу. Раніше до країн Співдружності Україна експортувала близько 36% товарів. На 10% менше продукції Україна постачала в країни Євросоюзу. Серед провідних імпортерів української продукції були також Близький і Далекий Схід. Вони купують 18% і 8% продукції, що йде на експорт. Приблизно так само до 2022 року виглядала структура імпорту товарів до України. Найбільше товарів Україна до 2022 року купувала в СНД. Сумарний показник становить 37%. Наступні на черзі ЄС, на який припадає 35%, Далекий Схід — 15%, Близький схід — 3%. Але з 2022 року ця ситуація вкрай змінилася, основний імпорт в Україну йде з ЄС, США, Китаю.

Агропромисловий комплекс України у 2021 році зайняв найбільшу частку в сумарному показнику експорту. Україна експортувала агропродовольчої продукції в 2021 році на 17 млрд. доларів США. Водночас імпорт зріс майже на 9% і становив 8,2 млрд доларів. Дві третини експор-

ту агропродовольчих товарів у 2021 році забезпечували п'ять видів продуктів: кукурудза — 13%, пшениця — 11%, насіння ріпаку — 7%, соняшникова олія — 19% і соняшниковий шрот — 5% [1]. Однак негативним економічним явищем є те, що дані товари мають низьку додану вартість (ще в 1660—1685 роках в Англії при королі Карлі Другому був прийнятий закон, який забороняв вивезення сировини. Ще тоді розумні люди знали, що ця сировина (наприклад, вовна) буде оброблена за кордоном і завезена в країну за більш високими цінами). Відповідно Україна має працювати на диверсифікацію структури експорту агропродовольчих товарів і нарощувати експорт товарів з високою доданою вартістю.

Підвищення стійкості розвитку аграрної галузі неможливо без суттєвого коригування курсу аграрних реформ. Важливо відзначити, що вирішення питань забезпечення стійкого розвитку аграрної галузі регіонів є частиною загальної проблеми стабілізації та розвитку агропромислового виробництва [3]. Тому така система повинна являти собою комплекс взаємопов'язаних адміністративно-організаційних, правових та економічних механізмів.

До адміністративно-організаційних слід віднести заходи з формування в регіоні елементів ринкової інфраструктури (мережі оптових продовольчих ринків, товарних бірж, підприємств сервісного обслуговування), кон-

Рис. 2. Система регулювання ціноутворення на продукцію аграрної галузі регіону щодо забезпечення стійкості її розвитку

тролю за їх роботою, ліцензуванню в галузі сільськогосподарської діяльності, розвитку та облаштування сільських територій, ветеринарного і карантинного контролю, а також контролю за землеробством і збереженням національного агрофонду земель. Забезпечення стійкості розвитку аграрної галузі регіону адміністративними методами передбачає також контроль за дотриманням стандартів якості на сільськогосподарську продукцію та продовольство; встановлення квот, митних зборів на імпорт або експорт сільськогосподарської продукції та продовольства з метою захисту вітчизняних товаровиробників та продовольчого ринку; відстеження паритету цін на сільськогосподарську і промислову продукцію з метою своєчасного корегування цін (порогових, цільових, граничних); визначення пріоритетних напрямів дотацій та інвестицій.

У період нестабільного розвитку аграрної галузі регіону особливого значення набуває його правове регулювання. Необхідно розробити і прийняти на законодавчому, обласному рівні норми і правила роботи для всіх учасників ринкових відносин, нормативно-правову базу функціонування міжобласних оптових ринків,

біржової торгівлі, організації та проведення конкурсів із закупівель сільськогосподарської продукції у державний і регіональний фонди, проведення товарних і закупівельних інтервенцій, заставних операцій і т. ін. Поряд з розробкою нових нормативно-правових документів представляється необхідним здійснити перевірку аграрного законодавства, усунувши в ньому суперечливі норми, невизначеність і половинчастість, а також забезпечити відносну стійкість законів контроль над їх виконанням. Особливого значення нормативно-правового регулювання в аграрній галузі набувають питання, що наведені на рис. 1.

Деякі заходи були прийняті Верховною Радою України, у вигляді Закону України № 2436а від 09.04.2014 року [4]. Цей Закон направлений на поліпшення умов ведення бізнесу шляхом усунення зайвих обмежень у провадженні господарської діяльності шляхом скорочення кількості документів дозвільного характеру.

Найважливішою умовою забезпечення стійкості розвитку аграрної галузі в умовах ринку та економічної кризи є наявність економічно обґрунтованої системи цін і ціноутворення, оскільки ціновий механізм є головним у ре-

гулюванні взаємовідносин між виробниками, заготівельниками, переробними підприємствами, торгівлею і державою, а також служить стабілізуючим фактором стійкого розвитку аграрної галузі.

Аналіз зарубіжного досвіду свідчить, що і в країнах з досить розвиненими ринковими відносинами ціни є найважливішим механізмом системи регулювання аграрного ринку. Так, наприклад, в Австрії рівень державної підтримки сільського господарства у відсотках до вартості продукції складає 44%, в Канаді — 45%, Фінляндії — 72%, Швеції — 47%, Японії — 72%, Швейцарії — 76%, в Європейському Союзі — 38%, США від 27 до 40% [241]. У рамках ЄС на основні види продукції аграрної галузі встановлюються гарантовані, орієнтовні, порогові ціни, в США — цільові і заставні. Отже, за будь-яких умов — посухи, стихійного лиха, несприятливої ринкової кон'юнктури і т.ін. для фермерів в західних країнах створюються умови, необхідні для ведення господарства на розширеній основі, що має основоположне значення для ефективного розвитку сільськогосподарського виробництва. Нажаль потрібні заходи державної підтримки в таких межах відсутні в Україні.

На основі аналізу економічного стану Вінницької області, загальноекономічної обстановки в країні, що склалася в 2010—2021 рр., а також з урахуванням змісту прийнятих нормативно-правових документів та методологічних основ, цінові відносини в сільському господарстві повинні будуватися на наступних принципах:

1) раціональному поєднанні вільного ціноутворення або саморегулюванні його споживачами та товаровиробниками, регулювання цін на ринку сільськогосподарських продуктів державними органами;

2) забезпеченні еквівалентного товарно-грошового обміну і паритетності доходів між усіма учасниками виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції;

3) створення рівних економічних умов всім товаровиробникам незалежно від форм власності і господарювання;

4) застосування поряд з ціновими фінансово-кредитних інструментів у створення паритетності цін і умов розширеного відтворення в аграрній галузі;

5) формування цілісної і взаємопов'язаної системи підтримки та протекціонізму товаровиробників і споживачів сільськогосподарської продукції як умови стійкості та продовольчої безпеки регіону і країни в цілому.

Серед зазначених принципів основоположним у сфері ціноутворення є встановлення необхідного співвідношення між вільним ринковим ціноутворенням і державним регулюванням цін як загальної системи регулювання цінових відносин на ринку сільськогосподарської продукції (див. рис. 2).

Ринковий механізм або саморегулювання цін означає переважання на ринку купівлі-продажу продукції за вільними цінами. У сучасних умовах ринок аграрної продукції схильний до впливу негативних наслідків різних факторів нестабільності, що робить не тільки необхідним, але й неминучим його державне регулювання. Останнє є цілеспрямований вплив суб'єкта регулювання в особі державних, обласних і місцевих органів управління АПК на об'єкт регулювання — ринок, його механізм (попит, пропозиція, ціни тощо), якість товарів, конкуренцію, інфраструктуру — шляхом створення організаційних, правових, економічних умов для його формування та розвитку.

Завдання державного регулювання полягає в тому, щоб за допомогою цінових важелів привести систему попиту та пропозиції до тенденції рівноважного стану, гарантувати аграрним товаровиробникам отримання доходів, достатніх для ведення господарства на розширеній основі, що має основоположне значення для ефективного розвитку аграрного виробництва. Для вирішення цієї проблеми, на думку ряду відомих економістів, повинна діяти система державних індикативних цін [5], державних закупівельних цін, оптових, порогових цін [6].

Для формування умов стійкого розвитку аграрної галузі регіону систему цін можна представити у вигляді конкретних груп, відповідних економічним умовам і характеру товарно-грошових відносин. Першу групу складають ціни, що забезпечують стійкий розвиток сільськогосподарського виробництва на основі саморегулювання товаровиробників через реалізацію продукції за вільними ринковими і договірними цінами. Держава може забезпечити стійкість виробництва через договірні та вільні ринкові ціни тільки побічно, розвиваючи інфраструктуру, підвищуючи рівень конкурентності ринку, сприяючи збільшенню обсягів виробництва продукції села і т.д. Різновидом непрямого регулювання є рекомендовані (індикативні) ціни. Вони визначаються шляхом угоди між усіма зацікавленими організаціями, включаючи громадські, служать орієнтиром для суб'єктів ринку і застосовуються ними добровільно. Важливою їх різновидом є біржові

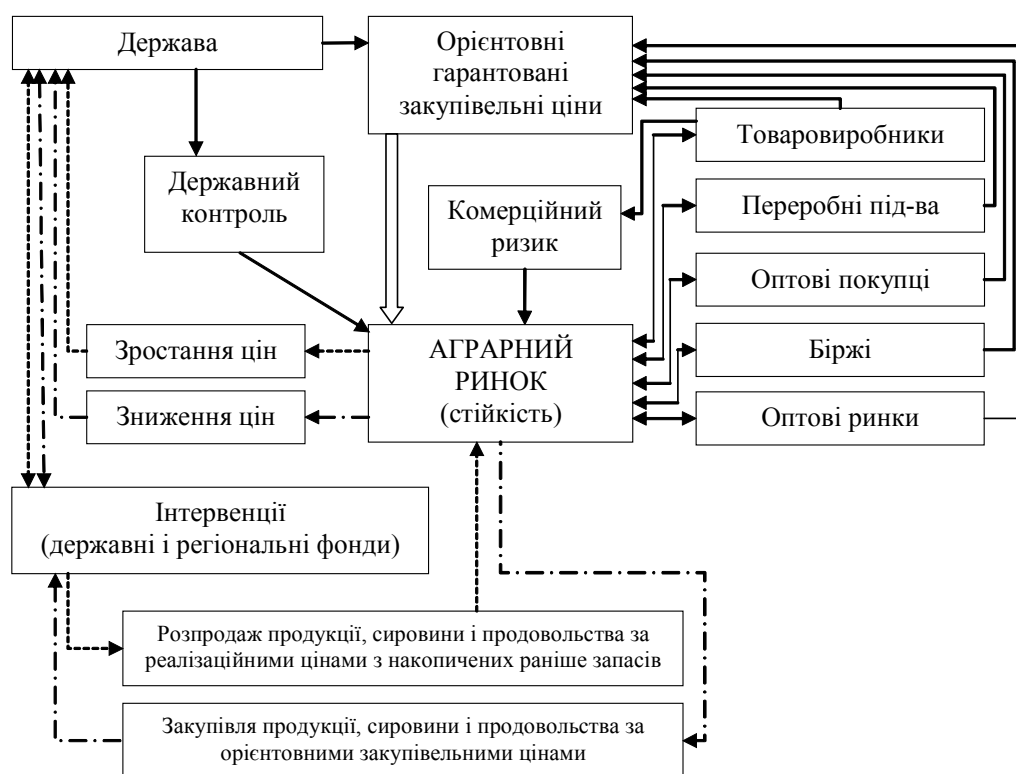

Рис. 3. Державне регулювання цін на аграрному ринку для забезпечення стійкості його розвитку

ціни, які повинні визначатися в результаті торгів на регіональній товарній біржі не тільки під впливом попиту та пропозиції, а й з урахуванням кон'юнктури загальноукраїнського та світового продуктових ринків. Вони служать орієнтиром для формування інших цін: договірних, ринкових, державних.

Другу групу утворює державна система цін і цінових орієнтирів, найважливішим елементом якої є цільові (максимальні контрольні) ціни на основні види сільськогосподарської продукції. Цільові ціни — бажаний рівень еквівалентних цін, що забезпечують разом з неціновими формами державної підтримки отримання сільськогосподарськими товаровиробниками цільового доходу, достатнього для ведення простого відтворення в найнесприятливіших, з точки зору діючих об'єктивних чинників, умов виробництва.

Для забезпечення відтворювального процесу в умовах інфляції доцільно закладати в контрольні ціни на продукцію відповідно до споживчого попиту загальну норму прибутку на рівні 45—50%, в тому числі в рослинництві 65—70 %, в тваринництві 30—35 %. При цьому перерахунок прибутку до фонду накопичення розраховувати по середньому індексу зростання цін промисловості; фонд споживання — за індексом споживчих цін. Отримані сумарні зна-

чення собівартості і рівня рентабельності визначають величину контрольних цін. Виступаючи як індикатор, вони не гарантуються державою, а є граничною межею, через яку не повинні переходити ринкові ціни на сільськогосподарську продукцію.

Особливо важливо обґрунтувати рівень гарантованих цін, які повинні виступати гарантом прибутковості, захищати аграрних товаровиробників від банкрутства і стимулювати розвиток сільськогосподарського виробництва. В основі визначення величини гарантованої ціни лежить собівартість даного виду продукції і нормальний рівень рентабельності, що забезпечує розширене відтворення виробництва. Розмір рентабельності визначається з урахуванням ефективної діяльності та необхідного розвитку аграрних підприємств. Крім того, при розрахунку гарантованих цін враховуються рівень договірних і діючих цін у даному та сусідніх регіонах, кон'юнктура ринку, а також обсяг фінансових ресурсів, передбачених для проведення закупівель в державні фонди. Гарантовані ціни визначають мінімальну допустиму межу рівня цін на сільськогосподарську продукцію, тобто забезпечують прибутковість товаровиробникам, достатню для розширеного відтворення. Їх рівень рекомендується встановлювати на 5—10% нижче контрольних цін. Вони

застосовуються для розрахунку доплат до ринкових цін, якщо останні опускаються нижче рівня гарантованих цін. За ним держава в межах встановлених обсягів (квот) купує продукцію у сільгосптоваровиробників.

Для того щоб сільськогосподарські підприємства, селянські (фермерські) господарства та інші учасники ринкових відносин могли виробити стратегію поведінки на майбутній період, спланувати своє виробництво, вважаємо за доцільне, на основні для регіону види сільськогосподарської продукції встановлювати орієнтовні гарантовані закупівельні ціни. Вони повинні формуватися в процесі переговорів і на основі угоди між товаровиробниками, переробниками, оптовими покупцями, торговими біржами, оптовими ринками, з одного боку і представниками держави, з іншого. Такі ціни повинні визначатися з урахуванням прогнозу врожайності, продуктивності і кон'юнктури ринку і повинні бути оголошені за кілька місяців до початку збирання врожаю, забою худоби і т.ін. Вплив цих цін на ефективність сільськогосподарського виробництва полягає в тому, що незалежно від кон'юнктури держава гарантує товаровиробникам, в першу чергу, збут і мінімальний дохід, захист їх від коливань ринку. Товаровиробники самі вирішують або продати свою продукцію державі за нижчими гарантованими цінами, або на вільному ринку за вищими, але з певним комерційним ризиком. З метою зменшення коливання цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників та забезпечення ефективності виробництва, державі слід проводити закупівельні і товарні інтервенції із інтервенційних цінами. Їх рівень повинен бути на 10—20% нижчі гарантованих закупівельних цін. Закупівельні інтервенції здійснюються у формі організації закупівель та проведення заставних операцій із сільськогосподарською продукцією, сировиною і продовольством. Вони здійснюються в тих випадках, коли ринкові ціни опускаються нижче мінімального рівня, і у випадку, коли товаровиробник у сфері агропромислового виробництва не в змозі реалізувати сільськогосподарську продукцію, сировину і продовольство через скорочення попиту на них.

Регулювання здійснюється наступним чином. При підвищенні і значному зростанні ринкових цін і загостренні дефіциту сільськогосподарської продукції на ринку держава здійснює товарну інтервенцію, тобто розпродаж продукції, сировини і продовольства за реалізаційними цінами з накопичених раніше запасів. Збільшується сукупна пропозиція при-

зводить до зниження цін до попереднього рівня. В результаті положення на ринку стабілізується, коливання цін і доходів товаровиробників зменшуються. В умовах ринкової економіки використання закупівельних і товарних інтервенцій має стати одним з основних важелів підвищення ефективності і стійкості сільськогосподарського виробництва як на рівні регіону так і держави загалом (див. рис. 3).

Враховуючи, що результативність функціонування аграрної галузі в великій мірі залежить від коливань погодних умов по роках, вважаємо за доцільне диференціювати закупівельні ціни у державні і регіональні фонди. Стабільна закупівельна ціна при нестабільних умовах планомірно закріплює нестійкість господарського розвитку. Ціни повинні бути такими, щоб у кожній погодній ситуації покривалися об'єктивно виправдані витрати виробництва, створювався дохід, що дозволяє забезпечити нормальні умови розширеного відтворення. Щоб згладити різкі відмінності в умовах відтворення за погодними умовами для товаровиробників, вважаємо, що ціни на продукцію, що закуповується до державного фонду, повинні бути нижче в сприятливі і вище в несприятливі роки. Виручка коливатиметься значно слабкіше, ніж обсяг продукції, фінансова стійкість підприємств буде вище агротехнічної стійкості і забезпечить загальну стійкість аграрної галузі.

ВИСНОВОК

Аналіз державної діяльності розвинених країн світу дозволяє зробити висновок про те, що ступінь втручання держави в будь-яку сферу діяльності суспільства прямо пропорційно залежить від рівня стійкості даної сфери діяльності. Якщо низька стійкість аграрної сфери, то держава втручається в аграрну економіку, якщо низькі параметри економічної системи, то держава збільшує вплив на дану сферу діяльності і т.ін.

Література:

1. Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду. IMF Executive Board Completes the First Review under the Extended Fund Facility (EFF) Arrangement for Ukraine. (2023). 29.06.2023 URL: <http://www.imf.org/>
2. Офіційний сайт ДП "Державного інформаційно-аналітичного центру моніторингу зовнішніх товарних ринків". URL: <https://dzi.gov.ua/>
3. Борхуков В. Формирование и функционирование механизма стабилизации аграрного

рынка. АПК: економіка, управління. 1998. № 5. С. 36—41.

4. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скорочення кількості документів дозвільного характеру" від 09.04.2014 № 2436а. Законодавство України: сайт. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47651

5. Козловський С. В. Методологічні основи розробки системи індикативного планування в регіоні. Регіональна економіка. 2010. № 1 (55). С. 32—38.

6. Козловський С. В., Кіреєва Е. А. Управління регіональною продовольчою безпекою на основі сучасних методів моделювання. Економіка України. 2015. № 8. С. 57—73.

7. Козловський С. В., Козловський В. О., Бурлака О. М. Стійкість розвитку аграрної галузі регіону як чинник економічного зростання України. Економіка України. 2014. № 9. С. 59—73.

8. Калетнік Г. М., Козловський С. В., Козловський В. О. Стійкість економіки як фактор безпеки та розвитку держави. Економіка України. 2012. № 7. С. 16—25.

9. Kozlovskiy, S., Grynyuk, R., Baidala, V., Burdiak, V., Bakun, Y. (2019). Economic security management of Ukraine in conditions of European integration. Montenegrin Journal of Economics, Vol. 15. № 3, pp. 137—153. <http://dx.doi.org/10.14254/1800-5845/2019.15-3.10>

References:

1. IMF (2023), "IMF Executive Board Completes the First Review under the Extended Fund Facility (EFF) Arrangement for Ukraine", available at: <http://www.imf.org/> (Accessed 29 June 2023).

2. State-Owned Enterprise "DerzhZovnish-Inform" (2023), available at: <https://dzi.gov.ua/> (Accessed 29 June 2023).

3. Borhukov, V. (1998), "Formation and functioning of the mechanism for stabilizing the agricultural market", АПК: економіка, управління, vol. 5, pp. 36—41.

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The law of Ukraine "About making changes to the current legislative acts of Ukraine how fast the number of documents of a permissible nature", available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47651 (Accessed 29 June 2023).

5. Kozlovskiy, S. (2010), "Methodological basis for the development of the system of indicative planning in the region", Regionalna ekonomika, vol. 1 (55), pp. 32—38.

6. Kozlovskiy, S. V. and Kirieieva E. A. (2015), "Management of regional food security based on

modern modeling methods", Ekonomika Ukrainy, vol. 8, pp. 57—73.

7. Kozlovskiy, S. V., Kozlovskiy, V. O. and Burlaka, O. M. (2014), "Sustainability of regional agrarian development as a factor of economic growth in Ukraine", Ekonomika Ukrainy, vol. 9, pp. 59—73.

8. Kaletnik, H. M., Kozlovskiy, S. V. and Kozlovskiy, V. O. (2012), "Sustainability of the economy as a factor of security and development of the state", Ekonomika Ukrainy, vol. 7, pp. 16—25.

9. Kozlovskiy, S., Grynyuk, R., Baidala, V., Burdiak, V. and Bakun, Y. (2019), "Economic security management of Ukraine in conditions of European integration", Montenegrin Journal of Economics, vol. 15, no. 3, pp. 137—153. <http://dx.doi.org/10.14254/1800-5845/2019.15-3.10>

Стаття надійшла до редакції 02.08.2023 р.

**ІНВЕСТИЦІЇ.
ПРАКТИКА
ТА ДОСВІД**

<https://nayka.com.ua>

Передплатний індекс: 23892

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 336.764:339.13

А. Ф. Стоянов,
аспірант кафедри організації підприємництва та біржової діяльності,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7500-0721>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.16.69

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СВІТОВОГО БІРЖОВОГО РИНКУ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

A. Stoianov,
Postgraduate student of the Department of Organization of Entrepreneurship
and Exchange Activities, NULES of Ukraine

FEATURES OF THE WORLD EXCHANGE MARKET PERFORMANCE DURING THE WAR IN UKRAINE

У рамках статті надано характеристику розвитку торгівлі деривативними контрактами та переваги їх використання як інструменту управління ризиками та отримання доходу. Проаналізовано сучасний стан та динаміку розвитку світового біржового ринку, визначено структуру торгівлі за типами активів та біржових інструментів на біржах в Сполучених штатах Америки, країнах Європи, Азіатсько-Тихоокеанського регіону та інших країн світу. Охарактеризовано регіональну структуру світової біржової торгівлі в світі та відзначено зростаючу частку країн Азіатсько-Тихоокеанському регіоні в структурі біржової торгівлі товарними деривативами. Проаналізовано основні тенденції розвитку біржової торгівлі товарними деривативами в різних регіонах світу в умовах повномасштабної війни в Україні. Охарактеризовано вплив війни в Україні на сформовано перелік найпопулярніших біржових деривативів на сільськогосподарську продукції на світовому ринку.

The modern world derivatives market continues to play an essential role in the issue of market pricing, hedging the price risks, and transferring the commodity and financial flows, taking into account all the risks that can affect the formation of prices — from market to armed conflicts and crushing of the global trade chains. The article describes the development of trading in derivative contracts and the advantages of using them as a tool for risk management and additional income source. The current state and dynamics of the development of the world derivatives market have been analyzed. The structure of trade by types of assets and stock instruments on stock exchanges in the United States of America, European countries, the Asia-Pacific region, and other countries of the world has been determined. The regional structure of the world exchange trade in the world is characterized and the growth of the competitiveness of the countries of the Asia-Pacific region in the structure of the exchange trade in commodity derivatives is noted. The main trends in the development of exchange trading in commodity derivatives in different regions of the world in the conditions of a full-scale war in Ukraine are analyzed. The impact of the war in Ukraine on the list of the most popular exchange derivatives of agricultural products on the world market has been characterized. The armed aggression against Ukraine had a severe impact on both the structure of the stock exchange trade and its regional distribution. At the same time, derivative contracts for agricultural products receive additional demand, since the war in the Black Sea region significantly limits the possibilities of supplying grain to African countries and significantly complicates the fight against global hunger. Another Russian attack on the Ukrainian ports in Reni and Izmail stimulated the growth of wheat and corn prices by 15% in just 2 weeks in late July and the first decade of August 2023, which also negatively affects the purchasing ability in developing countries, which can not physically receive the grain, because the Russian Federation literally exploded the

grain corridor, which, after announcing its withdrawal from the grain agreement, began to destroy the Ukrainian port infrastructure. At the same time, derivative contracts for agricultural products receive additional demand, since the war in the Black Sea region significantly limits the possibilities of grain supply to African countries and significantly complicates the fight against global hunger.

Ключові слова: світовий біржовий ринок, деривативи, ф'ючерси, опціони, біржова торгівля, товарні деривативи, сільськогосподарська продукція, війна в Україні.

Keywords: world derivatives market, derivatives, futures, options, exchange trading, commodity derivatives, agriculture commodities, war in Ukraine, world hunger.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний біржовий ринок характеризується чуттєвими реакціями на зміну ринкового середовища та факторами впливу на ціни різних біржових активів, у тому числі й на сільськогосподарську продукцію. Сучасний біржовий ринок характеризується переважно обігом цінних паперів (акції, облігації, індекси) та деривативних контрактів на сировинні активи (енергоносії, сільгосппродукція, метали). За кількістю укладених угод, товарні деривативи займають, порівняно, невелику частку світового біржового ринку. Порівняно з ринком цінних паперів, обсяг торгівлі товарними деривативами виглядає достатньо низьким, але з іншої сторони, даний сегмент ринку відіграє визначну роль у питанні забезпечення енергетичної та продовольчої безпеки різних країн, а тому аналіз сучасного стану біржового ринку є доцільним.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням тенденцій світового біржового ринку займалися видатні зарубіжні та вітчизняні вчені, а саме: О.М. Буренін, Дж. Блек, О.М. Дегтярьова, Л.О. Примостка, О.М. Сохацька, М.О. Солодкий, В.О. Яворська та ін.

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

На дослідження динаміки розвитку світового біржового ринку звернули увагу вчені з різних куточків світу, однак сучасні умови розвитку біржового ринку в безпрецедентних умовах війни в Україні не мають аналогів, а тому існує потреба у дослідженні його функціонування та розвитку не тільки в рамках традиційної ринкової невизначеності, а також — й з урахуванням повномасштабної війни проти України.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в аналізі впливу військових дій в Україні на сучасний стан та основні тенденції розвитку світового біржового ринку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Деривативні контракти вперше були розроблені та впроваджені на ринку сільськогосподарської продукції з метою створення інструменту прогнозування зміни цін, проте дуже швидко ринок реалізував його додаткові переваги — ліквідність, надійність розрахунків та достатньо високий рівень волатильності, що дозволяє учасникам ринку, які не зацікавлені у фізичній поставці сільгосппродукції отримати вигоду від торгівлі за таким контрактом. Пізніше, з огляду на переваги у ліквідності та можливості їх використання для управління ціновими ризиками, деривативні контракти було впроваджено на інших товарних ринках, а згодом — й на фінансових ринках.

Хоча ф'ючерсні контракти й були значно зручнішими для проведення торгових операцій та управління ризиками, вони мали свої недоліки, які виражалися, наприклад в тому, що необхідно вносити початкову та варіаційну маржу для укладення контрактів, а при укладенні контракту (вхід на ринок) обов'язковою умовою є проведення зворотної операції (вихід з ринку). Для хеджерів ці умови виглядали достатньо зручно, але для спекулянтів, які намагаються торгувати великою кількістю контрактів одночасно такі умови були обмежувачими. Так, однією з причин розробки та впровадження опціонів на біржовому ринку було саме залучення більшої кількості учасників біржової торгівлі, для підвищення рівня ліквідності та підвищення активності біржової торгівлі.

Таблиця 1. Динаміка біржової торгівлі деривативними контрактами на сировинні товари у 2022 році

	Північна Америка	Латинська Америка	Європа	Азіатсько-Тихоокеанський регіон	Інші
Кількість бірж	32	4	15	31	4
Укладено контрактів (млрд шт)	16,8	8,6	4,9	50,6	3,0
Динаміка зростання, %	10,2	-35,7	53,1	10,8	-11,2
Частка світової торгівлі, %	20,0	10,0	6,0	60,0	4,0

Джерело: сформовано автором на основі [4].

Таблиця 2. Кількість укладених деривативних контрактів у різних регіонах світу, млрд угод

Рік	Північна Америка	Європа	Азіатсько-Тихоокеанський регіон	Латинська Америка	Інші
2014	8,216	4,430	7,272	1,517	0,433
2015	8,199	4,796	9,726	1,451	0,658
2016	8,592	5,180	9,196	1,615	0,654
2017	8,889	4,936	8,828	1,972	0,595
2018	10,562	5,272	11,233	2,777	0,489
2019	10,270	5,040	14,503	4,099	0,591
2020	12,852	5,608	20,147	6,468	1,740
2021	15,381	5,474	30,549	8,893	2,307
2022	16,808	4,860	50,634	8,624	2,979
Зміна 2022/2021, %	104,58	9,71	596,29	468,49	587,99
Зміна 2022/2021, %	9,28	-11,22	65,75	-3,02	29,13

Джерело: сформовано автором на основі [4].

Глобалізація світової біржової торгівлі суттєво посприяла популярності використання деривативів, як інструментів для управління цінними ризиками, а також як інструментів для інвестицій. Флуктуація цін та високий рівень невизначеності (волатильність) створюють сприятливі умови для активних спекулятивних торгів, що надає додаткову ліквідність на ринку, а це створює умови для вільного та прозорого ціноутворення на ньому.

Сучасні біржові майданчики є вагомими центрами ціноутворення для різних ринків. Чітко простежується тенденція універсалізації біржових майданчиків за видом біржових активів: від цінних паперів та індексів до товарних деривативів [2, с. 107]. Зростаюча нестабільність цін на фінансових та товарних ринках у поєднанні з сучасними деривативними інструментами для торгівлі дозволяють створювати та оптимізовувати торгові стратегії таким чином, аби забезпечити найбільш сприятливий фінансовий результат для кожного з учасників ринку [1, с. 103].

З 2014 року частка азійських бірж у структурі глобальної біржової торгівлі почала зростати, перевищивши (вже у 2015 році) обсяг торгівлі Північноамериканський регіон. Найбільший сплеск зростання обсягів торгівлі в азійському регіоні спостерігається у період 2021—2022 рр. Згідно даних Асоціації ф'ю-

черсної індустрії (Futures Industry Association), у 2022 році частка Азійського біржового ринку склала 60% світового біржового ринку в той час, як частка Північної Америки склала 20% світового ринку (табл. 1).

Відповідно до даних Асоціації ф'ючерсної індустрії (Futures Industry Association), 2022 році спостерігається сильне зростання в торгівлі ф'ючерсами і опціонами на біржах Японії, Сінгапуру, Індії, Китаю та інших регіонів Азії, де за 2022 рік було укладено понад 50 млрд деривативних контрактів. При цьому, темпи зростання оцінюються Асоціацією ф'ючерсної індустрії (Futures Industry Association) у майже 11%, що відповідає темпам росту у регіоні Північної Америки (10,2%). В той же час, лідером зростання є Європейські біржові майданчики, які наростили обсяг

торгівлі до 53,1%, а найбільше скорочення обсягів торгівлі спостерігалось у країнах Південної Америки — 35,7%.

За результатами торгів у 2022 році, загальний обсяг укладених деривативних контрактів на біржах світу, за даними Асоціації ф'ючерсної індустрії (Futures Industry Association), склав майже 84 млрд шт, що на 34% вище за 2021 рік (62,6 млрд шт). Такі результати є найвищими темпами зростання за останні 25 років. Така висока динаміка пояснюється пришвидшенням економічного зростання в країнах Азіатсько-Тихоокеанського регіону, зокрема в КНР та Індії. Так, в КНР у період з 2014 по 2021 рік спостерігається зростання ВВП на майже 70%, а в Індії — 56%, а за останні 20 років, ВВП в цих країнах зріс у 13 та 6 разів відповідно [5].

Починаючи з 2015 року, біржова торгівля в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні щороку випереджав, традиційно лідируючі, Північну Америку та Європу за кількістю укладених контрактів, а з 2020 року ця тенденція ще більше посилюється (табл. 2).

За результатами торгів на європейських біржових майданчиках, спостерігається змінна тенденція навколо 4,5—5 млрд укладених контрактів, а при порівнянні результатів торгів 2022/2021 років спостерігається зниження на понад 11%, хоча за період з 2014 років на європейських біржових майданчиках вдалося наро-

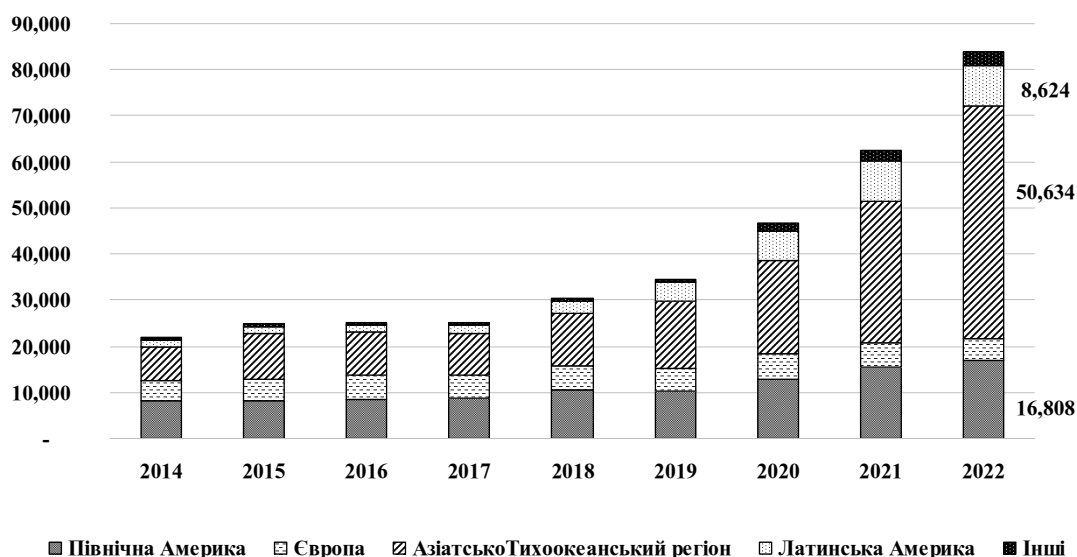

Рис. 1. Кількість укладених деривативів на біржах світу, млрд угод

Джерело: сформовано автором на основі [4].

стити кількість укладених контрактів на майже 10%. Північно-американський регіон демонструє помірне зростання укладення деривативних контрактів — у період 2022—2021 — майже 10%, а з 2014 року біржам Північної Америки вдалося подвоїти даний показник.

Біржова торгівля країн Південної Америки характеризується співставною динамікою з країнами Азіатсько-тихоокеанського регіону за кількістю укладених деривативних контрактів (+468,49%) у період 2014—2022 років, що пояснюється, порівняно низьким показником у 2014 році. Однак, у 2022 році кількість укладених контрактів знизилася на понад 3% та склав 8,624 млрд контрактів, а у 2021 сягнув найвищої позначки у 8,893 млрд контрактів.

Щодо групи країн, які віднесено до категорії "Інші", куди віднесено такі країни як: Туреччина, Греція, Ізраїль та Південно-африканська республіка, то за результатами біржових торгів в цих країнах також спостерігається динамічне зростання у майже 6 разів у період з 2014 по 2022 рік, а темп зростання тільки у 2022 році склав майже 30%, порівняно з результатами у 2021 році (рис. 1).

Висока динаміка зростання кількості укладених контрактів у Азіатсько-Тихоокеанському регіоні можна пояснити декількома факторами. По перше, далися в знаки програми державного стимулювання розвитку біржової торгівлі, які дозволили залучити внутрішній капітал країни до торгів на національних біржах. По-друге: військова агресія росії в Україні створила високо ризиковані умови торгівлі та руху базових активів, особливо це стосується сільськогосподарської продукції,

де для експорту зерна з України за сприяння Генерального Секретаря ООН вдалося налагодити функціонування зернового коридору, який, за даними УКАБ, дозволив експортувати з України майже 30 млн тонн зернових після початку повномасштабного вторгнення, станом на початок травня 2023 року [5].

Найбільш інтенсивне зростання кількості укладених деривативів відзначається у Японії, Сінгапурі, КНР, Індії, а тому слід детально вивчити причинно-наслідкові зв'язки таких зрушень. Японія та Сінгапур є вже традиційними фінансовими центрами світової біржової торгівлі, а тому зростання кількості укладених контрактів можна пояснити збільшенням притоку традиційних учасників біржової торгівлі, які оперують на різних ринках і, в залежності від ринкової кон'юнктури, намагаються знайти свою ринкову нішу на даному етапі. До повномасштабного вторгнення РФ в Україну, кількість укладених деривативних контрактів в Японії мала тенденцію до зниження.

Що ж стосується Китаю та Індії, то тут ситуація виглядає набагато цікавіше, оскільки Китай та Індія до останнього часу не сприймалися як традиційні центри ціноутворення. Проте, за допомогою певних державних заходів зі стимулювання біржової торгівлі цим країнам вдалося досягти видатних результатів у питанні розвитку біржової торгівлі. До таких заходів можна віднести зокрема в КНР: запровадження суворих вимог та ліцензування ф'ючерсних бірж, що призвело до зниження їх кількості до трьох; зниження ПДВ для операцій, які проведені на біржах (з 17% до 13% на певному етапі розвитку біржового ринку), програми держав-

Таблиця 3. Рейтинг бірж світу за кількістю укладених контрактів на сільгосппродукцію, тис. контрактів

Назва біржі	Березень 2023	Зміна р/р, %
Dalian Commodity Exchange	101 813,94	-29,6
Zhengzhou Commodity Exchange	84 760,78	61,6
Chicago Board of Trade	28 143,27	9,8
Shanghai Futures Exchange	15 899,06	1,5
ICE Futures U.S.	8 698,72	15,1
Chicago Mercantile Exchange	4 401,74	22,7
Euronext Derivatives Market	2 330,96	18,7
ICE Futures Europe	1 671,85	27,3
Malaysia Derivatives Exchange	1 533,04	6,9
Shanghai International Energy Exchange	1 312,23	11,5

Джерело: сформовано автором на основі [4].

Таблиця 4. Структура укладених деривативних контрактів на сільгосппродукцію на топ-10 біржах світу за кількістю контрактів, тис. контрактів

Назва біржі	Ф'ючерс	Опціон	Відношення опціонів до ф'ючерсних контрактів, %
Dalian Commodity Exchange	86 730,65	15 083,29	17,39
Zhengzhou Commodity Exchange	72 131,47	12 629,31	17,51
Chicago Board of Trade	22 353,73	5 789,55	25,90
Shanghai Futures Exchange	14 999,17	899,89	6,00
ICE Futures U.S.	7 219,30	1 479,42	20,49
Chicago Mercantile Exchange	3 552,26	849,49	23,91
Euronext Derivatives Market	1 941,35	389,61	20,07
ICE Futures Europe	1 414,36	257,49	18,21
Malaysia Derivatives Exchange	1 524,14	8,90	0,58
Shanghai International Energy Exchange	1 312,23	-	-

Джерело: сформовано автором на основі [4].

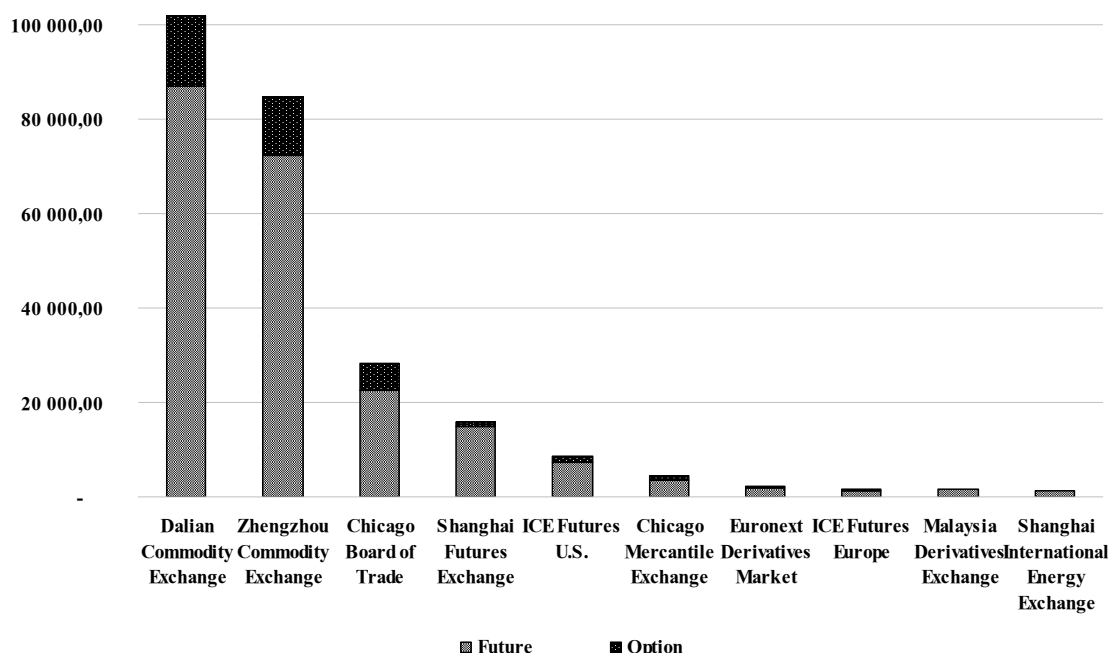

Рис. 2. Структура укладених деривативних контрактів на сільгосппродукцію на топ-10 світових бірж, тис. контрактів

Джерело: сформовано автором на основі [4].

ної підтримки, яка сфокусована на учасниках біржової торгівлі в середині країни та ін. Важливо зазначити, що всі біржі в КНР є приватними організаціями, які не створені та не фінансуються китайським урядом, установами чи організаціями.

Індійська влада пішла дещо іншим шляхом, продаючи ліцензії для проведення ф'ючерсної торгівлі, після тривалої заборони з 2002 року. Так універсальна біржа Multi Commodity Exchange of India — MCX, є приватною структурою, одним із засновників якої є NYSE-Euronext. Інші біржі де частка держави була переважною також демонстрували ріст активності укладення деривативних контрактів, однак темпи зростання не були такими високими як MCX.

Індійськими біржами було розроблено та впроваджено спеціальні ф'ючерсні контракти, які б враховували традиції та звички населення. Це дозволило залучити широке коло приватних інвесторів та досягти необхідної ліквідності на етапі запуску біржової торгівлі та продемонструвати ринковий спільності переваги використання біржових інструментів з метою збереження капіталів та його при множення.

Оскільки деривативні контракти є стандартизованою уго-

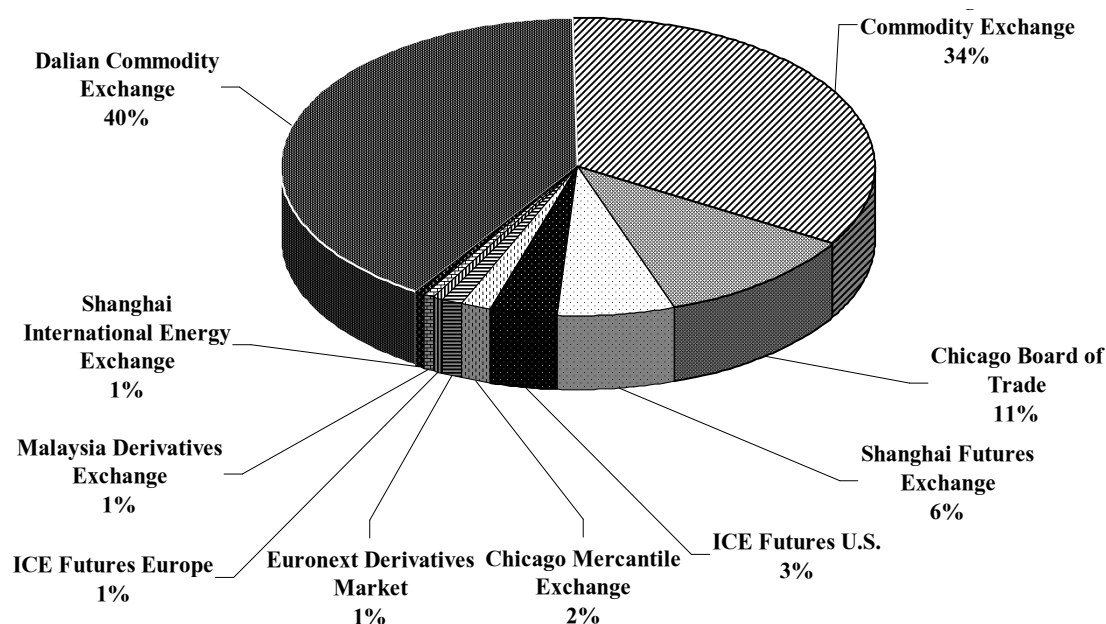

Рис. 3. Частка бірж у світовій торгівлі деривативами за березень 2023 року

дою, то кількість їх укладення є одним з основних показників ділової активності кожної з бірж. Саме цей параметр використовує Асоціація ф'ючерсної індустрії (Futures Industry Association) для оцінки ліквідності та розвитку біржової торгівлі на біржах світу (Табл. 3).

Іншим важливим показником динаміки розвитку біржової торгівлі є структура деривативних контрактів. Деривативи та опціони мають як свої переваги так і недоліки, а тому переважне використання того чи іншого виду деривативу дозволяє оцінити потреби учасників ринку та потенціал для розвитку такого виду контрактів. Згідно даних Асоціації ф'ючерсної індустрії (Futures Industry Association) (табл. 4), співвідношення опціонних контрактів до кількості укладених ф'ючерсів коливається в районі 20%+/- 5%, а на Шанхайській ф'ючерсній біржі цей показник всього 6%, що може свідчити про те, що учасники ринку більше зацікавлені у операціях з хеджування аніж у спекулятивній торгівлі на різницю цін (рис. 2).

За результатами аналізу даних Асоціації ф'ючерсної індустрії можна зробити висновок, що двох китайських біржах укладається в понад 7 разів більше деривативних контрактів аніж на Chicago Board of Trade, яка традиційно була та й досі є джерелом цінового орієнтиру для міжнародних трейдерських компаній. Проте, традиційний центр ціноутворення (Chicago Board of Trade) й досі використовується як орієнтир при укладенні довгострокових угод на ринку реального товару. Учасники ринку пояснюють це довірою до американських регуляторів біржового середовища та репутацією

Таблиця 5. Структура світової біржової торгівлі, млрд угод

Біржовий сектор	2021	2022	Зміна 2022/2021, %
Відсоткові ставки	4,58	5,15	12,43
Фінансові активи	41,67	61,63	47,92
Валюта	5,54	7,73	39,49
Агропродукція	2,82	2,39	- 15,09
Енергоресурси	2,71	2,06	- 24,16
Метали	2,77	2,19	- 20,65
Інші види	2,53	2,75	8,90
Всього	62,61	83,91	34,02

Джерело: сформовано автором на основі [4].

біржового майданчику, а щодо китайських бірж — їх індикативи іноді використовують при укладенні контрактів з поставкою до Китаю, або за взаємною домовленістю учасників угоди.

До рейтингу топ-10 світових бірж, окрім китайських та американських резидентів потрапили також й Європейська біржа "Євро-некст" та "Малайзійська біржа деривативів", яка спеціалізується на ринку пальмової олії (рис. 3).

Відповідно до даних Асоціації ф'ючерсної індустрії (Futures Industry Association, у загальній структурі світової біржової торгівлі (табл. 5) біржовий фінансовий ринок займає левову частку, яка у 2022 році склала понад 70%, тоді як частка біржового товарного ринку склала всього 3% (рис. 4).

Згідно з результатом аналізу біржової торгівлі у 2022 році спостерігається найактивніше зростання обсягів укладення контрактів в секторі "валюта" +39,49% та "фінансові активи"

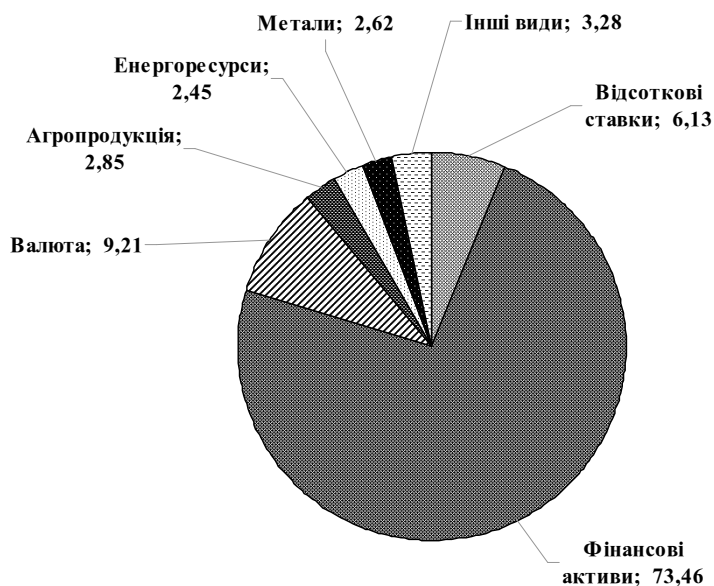

Рис. 4. Структура біржової торгівлі у 2022 році, млрд контрактів

Джерело: сформовано автором на основі [4].

ви" +47,92%. Таке зростання можна пояснити високим попитом на криптовалюти, які набули останнім часом неабиякої популярності в світовій торгівлі та зростаючим попитом на цінні папери як американського ринку, так і в Азіатському просторі, що спричинено інфляційними ризиками американського долара та Євро, що також є наслідком збройної агресії РФ проти України.

Зростання на понад 12% в сегменті "відсоткові ставки" також пояснюється інфляційними ризиками світових резервних валют та дій центральних банків щодо їх регулювання.

Сегменти біржових торгів агропродукція, енергоресурси та метали демонстрували зниження на 15,09%, 24,16% та 20,65% відповідно, оскільки через введення торговельних санкцій з боку США, ЄС та інших союзників України страхування суден для російської федерації

було якщо не зупинено, то суттєво обмежено, що призвело до зниження поставок відповідних товарних груп з країни-агресора.

Інші види біржових сегментів продемонстрували зростання на 8,9%, а за результатами року зафіксовано позитивну зміну біржової торгівлі на +34,02% (рис. 5).

Проаналізувавши біржову торгівлю товарними деривативами, можна відзначити, що у кризові періоди 2014 року (анексія АР Крим з боку РФ)— 2015 та 2021—2022 роки, зростала кількість укладених біржових деривативів саме на сільськогосподарську продукцію, що свідчить про те, що учасники ринку шукають можливостей знизити цінові ризики, що викликані збройними конфліктами, особливо в регіоні Причорномор'я, країни якого є сильними конкурентами на світовому ринку сільгосппродукції. Разом з тим, високу частку в світовій

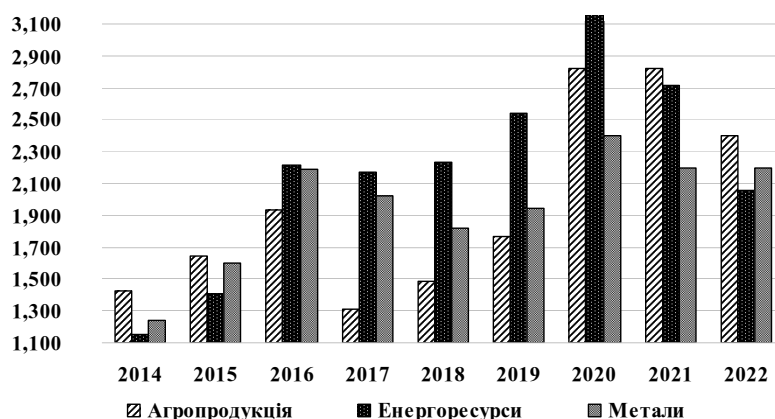

Рис. 5. Динаміка кількості укладених товарних ф'ючерсних та опціонних контрактів, млрд контрактів

торгівлі займають й енергоресурси, які досі є вкрай важливим джерелом енергії як для промисловості так і населення у світі. Так, за результатами торгівлі у 2022 році (після повномасштабного вторгнення РФ 24 лютого), світова біржова торгівля агропродукцією впала на 15,1%, енергоносіями — на понад 24%, а торгівля металами не змінилася.

Що ж стосується структури біржової торгівлі сільгосппродукцією, то у 2022 році найбільш торованим контрактом були деривативи на соєвий шрот — понад 409 млн контрактів, (-4,35% по відношенню до 2021 року), кукурудзу — 327 млн контрактів (-16,65% по відношенню до 2021 року), пальмову олію — 285 млн контрактів(+10,82% по відношенню до 2021 року) ріпак — 259 млн контрактів (-34,66% по відношенню до 2021 року) та соєва олія — 220 млн контрактів (-17,71% по відношенню до 2021 року).

Зважаючи на вищенаведені дані, слід зазначити, що соєвий шрот, кукурудза, та соєва олія є товарами, що активно імпортуються до КНР, а США натомість є сильним експортером соєвих бобів та кукурудзи на світовому ринку. Тому велика кількість укладених деривативних контрактів на китайських біржах відображає реальний стан ринку якнайкраще. В останні роки основною тенденцією світового біржового аграрного ринку є значне нарощування обсягів торгівлі на китайських біржах, оскільки, як було зазначено раніше, при торгових операціях в КНР покупці з КНР використовують власні біржові майданчики для хеджування цінових ризиків.

ВИСНОВКИ

Сучасний світовий біржовий ринок продовжує відігравати важливу роль у питанні ринкового ціноутворення, хеджуванні цінових ризиків, та перерозподілу товарних та фінансових потоків враховуючи всі ризики, що можуть вплинути на формування цін — від ринкових до збройних конфліктів та порушення світових торговельних ланцюгів. Збройна агресія проти України завдала серйозного впливу як на структуру біржової торгівлі так і на її регіональний розподіл. Чергові російські атаки на українські порти в Рені та Ізмаїл стимулювали зростання цін на пшеницю та кукурудзу, що також негативно впливає на купівельну спроможність в країнах, що розвиваються та, навіть, за такими високими цінами не мають змоги фізично отримати зернові, оскільки роботу зернового коридору порушено російською федерацією, яка після заяви про вихід із зернової

угоди стала нищити українську портову інфраструктуру. При цьому деривативні контракти на агропродукцію отримують додатковий попит, оскільки війна в Причорноморському регіоні суттєво обмежує можливості поставки зерна до Африканських країн та значно ускладнює боротьбу з глобальним голодом.

Література:

1. Солодкий М.О. Біржовий ринок: проблеми функціонування та тенденції інноваційного розвитку. Київ: КОПМРИНТ. 2013. 215 с.
2. В.О. Яворська, Т.Ю. Андросович. Деривативи в розвитку біржового ринку. Сучасні питання економіки і права, 2013. № 2. С. 107—112.
3. Яворська В.О. Тенденції розвитку вітчизняної біржової торгівлі товарними деривативами на сільськогосподарську продукцію. Моніторинг біржового ринку. 2014. № 1. С. 16—17.
4. Futures Industry Assosiation. URL: <https://www.fia.org/fia/etd-tracker> (дата звернення 16.05.2023)
5. World bank. URL: <https://data.worldbank.org> (дата звернення 19.05.2023).
6. УКАБ — URL: https://www.ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/eksport_zernovym_korydorom_demonstruvaty_pokaznyky/ (дата звернення 05.05.2023).

References:

1. Solodkiy, M.O. (2013), *Birzhovyy rynek: problemy funktsionuvannya ta tendentsiyi innovatsiynoho rozvytku* [Stock market: problems of functioning and trends of innovative development], KOPMRINT, Kyiv, Ukraine.
 2. Yavorska, V.O., Androsovych, T.Yu. (2013), *Deryvatyvy v rozvytku birzhovoho rynku* [Derivatives in the development of the stock market], *Modern issues of economics and law*. Kyiv, Ukraine.
 3. Yavorska, V.O. (2014) "Trends in the development of domestic exchange trade in commodity derivatives for agricultural products", *Monitoring birzhovoho rynku*, vol.1, pp. 16—17.
 4. Futures Industry Assosiation (2023), available at: <https://www.fia.org/fia/etd-tracker> (Accessed 16 May 2023).
 5. World bank (2023), available at: <http://data.worldbank.org> (Accessed 19 May 2023).
 6. UCAB (2023), available at: https://www.ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/eksport_zernovym_korydorom_demonstruvaty_pokaznyky/ (Accessed 05 May 2023).
- Стаття надійшла до редакції 08.08.2023 р.*